

ОБСЕ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

Львівський державний
університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК

Follow OSCE Project Co-ordinator in Ukraine

Україна, 01030, Київ,
вул. Стрілецька, 16
info-pcu@osce.org
www.osce.org/ukraine

ОБСЕ Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

ОБСЕ Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

УДК

Особливості кваліфікації та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією / Укладачі: Т.І. Созанський, кандидат юридичних наук, доцент; І.Б. Газдайка-Василишин, кандидат юридичних наук, доцент; О.В. Захарова, кандидат юридичних наук, доцент; Е.М. Мручківська, тренер, голова громадської організації «Сучасник плюс»; Р.М. Шехавцов, кандидат юридичних наук, доцент. Львів, 2019. 252 с.

Загальне керівництво проектом: Л. Грудко, С. Гриненко.

У посібнику розглянуто основні поняття, терміни, положення та практичні аспекти виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією. Видання є частиною методичного комплексу з відповідного навчального курсу і стане у пригоді викладачам, курсантам, поліцейським, громадським діячам та іншим заінтересованим особам.

Special features of qualifying and investigating crimes related to human trafficking and illegal migration. / Compiled by: T.I. Sozanskyi, PhD, Associate professor; I.B. Hazdaika-Vasylyshyn, PhD, Associate professor; R.M. Shekhavtsov, PhD, Associate professor; O.V. Zakharova, PhD, Associate professor; E.M. Mruchkovska, trainer, Chairman of the NGO «Suchasnyk Plus». Lviv, 2019. 252 p.

The textbook deals with essential terms, concepts, provisions, and practical aspects of detecting and investigating crimes related to human trafficking and illegal migration. The current edition is a part of the teaching materials on the pertinent training course and could be of interest to educators, cadets, police officers, public figures and other stakeholders.

Key words: human trafficking, illegal migration, qualification and investigation of crimes.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол від 27 листопада 2019 р. № 4).

Координатор проектів ОБСЄ в Україні доклав всіх зусиль для створення матеріалів цієї публікації. Однак Організація не відповідає за точність і повноту інформації, наведені настанови або поради чи друкарські помилки. Погляди, думки, описані результати, інтерпретації та висновки, викладені в цьому документі, належать авторам та іншим особам, які брали участь у створенні даних матеріалів, і вони можуть не співпадати з офіційною політикою або позицією Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Зміст цієї публікації може безкоштовно використовуватися для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

Україна, 01030, Київ, вул. Стрілецька, 16

www.osce.org/ukraine

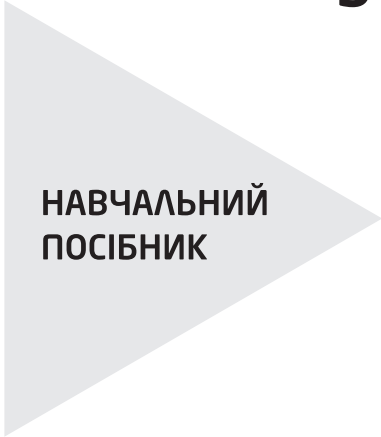
ОБСЄ Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Львівський державний
університет внутрішніх справ

Львівський державний
університет внутрішніх справ

**ОСОБЛИВОСТІ
КВАЛІФІКАЦІЇ
ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЮ
МІГРАЦІЄЮ**

**НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК**

Львів, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	7
<hr/>	
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ», «НЕЗАКОННА МІГРАЦІЯ». СИТУАЦІЯ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ Й СВІТІ. НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	9
1.1. Визначення понять «торгівля людьми», «незаконна міграція». Ситуація з торгівлею людьми в Україні й світі	9
1.2. Масштаби, причини та наслідки торгівлі людьми	21
1.3. Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми	28
<hr/>	
ТЕМА 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» ТА «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»	41
2.1. Юридичний аналіз складу злочину «торгівля людьми»	41
2.2. Юридичний аналіз складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України»	55

ТЕМА 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ	63
3.1. Кваліфікуючі ознаки складу злочину «торгівля людьми»	63
3.2. Відмежування складу злочину «торгівля людьми» від суміжних складів злочинів	67
3.3. Кваліфікуючі ознаки складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України»	92
3.4. Відмежування складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» від суміжних складів злочинів	95
ТЕМА 4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ	103
4.1. Причини та умови вчинення торгівлі людьми та незаконної міграції	103
4.2. Особа, що вчиняє злочини «торгівля людьми» та «незаконне переправлення осіб через державний кордон України»	108
4.3. Протидія вчиненню злочинів «торгівля людьми» та «незаконне переправлення осіб через державний кордон України»	111
ТЕМА 5. ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ	119
5.1. Основи методики розслідування торгівлі людьми	119
5.2. Основи методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України	134

**ТЕМА 6. ОГЛЯД У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНИ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ** 145

6.1. Загальні тактичні положення слідчого огляду 145

6.2. Огляд у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані
із торгівлею людьми 153

6.3. Огляд у кримінальних провадженнях щодо незаконної міграції 158

**ТЕМА 7. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ** 167

7.1. Загальні положення проведення негласних слідчих (розшукових) дій
та використання їх результатів у кримінальному провадженні 167

7.2. Пошуково-пізнавальні можливості окремих негласних слідчих (розшукових)
дій у встановленні обставин вчинення злочинів, пов'язаних із незаконною
торгівлею людьми та незаконною міграцією 173

7.2.1. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності
організованої групи чи злочинної організації 173

7.2.2. Контроль за вчиненням злочину 175

7.2.3. Спостереження за особою, річчю або місцем 176

7.2.4. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж 178

7.2.5. Аудіо-, відеоконтроль особи 179

ТЕМА 8. ДОПИТ ПОТЕРПІЛОГО, СВИДКА, ПІДОЗРЮВАНОВОГО, НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ	183
8.1. Допит потерпілого у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією	183
8.2. Допит свідка у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією	206
8.3. Допит підозрюваного у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією	212
8.4. Допит неповнолітнього у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією	219

ТЕМА 9. ОБШУК У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ	233
9.1. Поняття, процесуальний порядок, види та підстави проведення обшуку під час досудового розслідування торгівлі людьми та незаконної міграції	233
9.2. Ситуаційні особливості проведення окремих різновидів обшуку (житла чи іншого володіння особи; службових і виробничих приміщень підприємств, установ, організацій; місцевості; транспортного засобу; особи)	249

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим	МСП	Міністерство соціальної політики
АТО	антитерористична операція	НМВ	Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми
ВПО	внутрішньо переміщені особи	НП	Національна поліція
ВРУ	Верховна Рада України	ОБСЕ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ГО	громадська організація	ООС	операція об'єднаних сил
ГРЕТА (GRETA)	моніторинговий орган Ради Європи з питань виконання Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми	ООН	Організація Об'єднаних Націй
ДБЗПТЛ	Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми	ОМП	огляд місця події
ДПС	Державна прикордонна служба	ПТЛ	постраждалі від торгівлі людьми
ДМС	Державна міграційна служба	РФ	Російська Федерація
ЗУ	Закон України	СБУ	Служба безпеки України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань	СОГ	слідчо-оперативна група
КК	Кримінальний кодекс	ССД	служба у справах дітей
КМУ	Кабінет Міністрів України	США	Сполучені Штати Америки
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс	ТД	торгівля дітьми
МВС	Міністерство внутрішніх справ	ТЛ	торгівля людьми
МОМ	Міжнародна організація з міграції	ОТГ	об'єднана територіальна громада
МОП	Міжнародна організація праці	ЦСССДМ	Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
МОН	Міністерство освіти і науки	ЦСПД	Центр соціально-психологічної допомоги

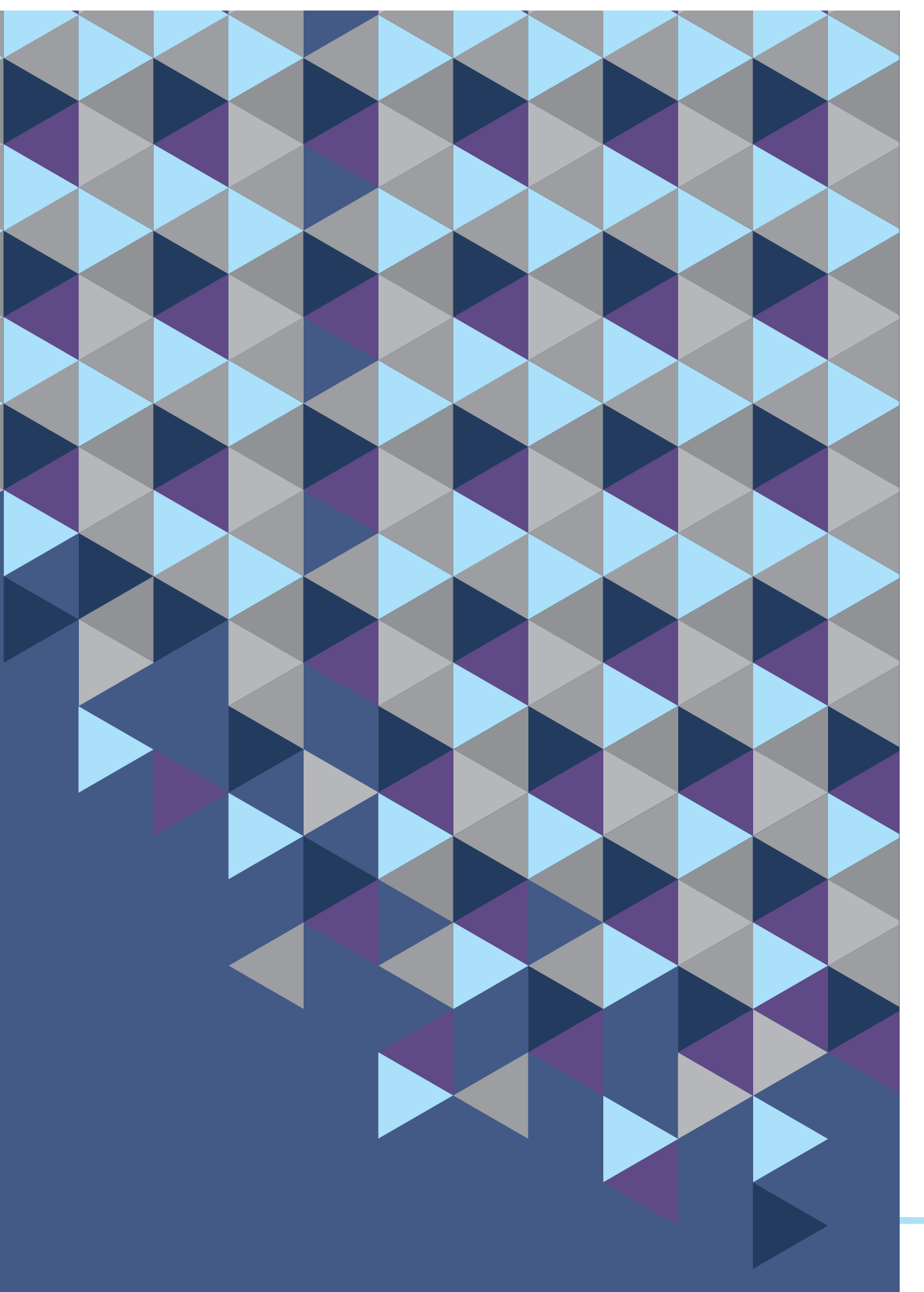

ПЕРЕДМОВА

Торгівля людьми залишається актуальною проблемою для України і є одним з пріоритетів діяльності держави. Сучасні форми експлуатації людини та нові виклики, які постають перед Україною та світом, зумовлюють загрозу потрапляння в ситуацію торгівлі людьми практично всіх соціальних груп населення.

Україна докладє чимало зусиль у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема у попередженні, боротьбі, комплексній допомозі постраждалим та взаємодії всіх суб'єктів, які здійснюють відповідні заходи. Боротьба з торгівлею людьми є частиною міжнародних зобов'язань України, закріплених на законодавчому рівні. Особлива роль у цьому аспекті відводиться Міністерству соціальної політики України та Національній поліції, що ведуть відомчу статистику виявлених осіб, які постраждали (потерпіли) від торгівлі людьми.

Розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною (нелегальною) міграцією, є важливою складовою ефективної політики України. Львівський державний університет внутрішніх справ уповноважено здійснювати професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації поліцейських у сфері протидії торгівлі людьми та незаконній (нелегальній) міграції. Навчальний посібник «Особливості кваліфікації та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією» висвітлює основні терміни, положення та практичні аспекти виявлення та розслідування цих правопорушень і є частиною методичного комплексу з відповідного навчального курсу. Видання стане у пригоді викладачам, курсантам, поліцейським, громадським діячам та іншим заінтересованим особам. Вивчення матеріалу сприятиме докладнішому розумінню працівниками регіональних структурних підрозділів Національної поліції своїх обов'язків та повноважень, розширюватиме доступ до практичної інформації, необхідної в процесі виявлення та якнайшвидшого реагування на вчинення такого виду злочинів, сприятиме взаємодії з іншими суб'єктами у наданні допомоги особам, постраждалим (потерпілим) від торгівлі людьми.

Тема 1

**ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»,
«НЕЗАКОННА МІГРАЦІЯ». СИТУАЦІЯ
З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ Й СВІТІ.
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ
СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ****1.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»,
«НЕЗАКОННА МІГРАЦІЯ». СИТУАЦІЯ З ТОРГІВЛЕЮ
ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ Й СВІТІ**

Серед найганебніших порушень прав людини у сучасному світі актуальним залишається злочин, який має багато назв: «сучасне рабство», «торгівля людьми», «контрабанда людей».

Торгівля людьми є однією зі сфер кримінального бізнесу, що розвивається найбільш стрімкими темпами у світі. Вона приносить мільйонні прибутки, поступово витісняючи собою торгівлю зброєю та наркотиками. У цій індустрії домінують добре організовані кримінальні синдикати, а одержані прибутки спрямовуються на фінансування інших різновидів злочинної діяльності, в тому числі торгівлі наркотиками та зброєю.

Комісія ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю вважає торгівлю людьми третім за своїми масштабами видом організованої злочинності, що поступається лише нелегальної торгівлі наркотиками та зброєю. За оцінками Комісії, щорічні прибутки цього транснаціонального бізнесу становлять 12 млрд дол. США¹. Центр безпеки людини (Ванкувер, Канада) з урахуванням внутрішньої торгівлі людьми в різних країнах оцінює кількість жертв цього

¹ Матеріали міжнародної конференції 21–22 жовтня 2002 р. «Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення». Київ, 2003. 168 с.

злочину в 4 млн осіб². За оцінкою Міжнародної організації праці, щороку приблизно 1,2 млн дітей у всьому світі стають жертвами торгівлі людьми, в основному, з метою комерційної сексуальної експлуатації чи примусової праці³.

У щорічній доповіді Державного департаменту США щодо торгівлі людьми відзначається ступінь прогресу заходів з протидії торгівлі людьми в Україні. Так, у доповіді, оприлюдненій 20 червня 2019 р., йшлося про те, що торгівля людьми залишається значною проблемою для України. Незважаючи на активні зусилля уряду, країна поки що не відповідає мінімальним стандартам подолання цієї проблеми. Україна є країною походження, транзиту та поступово стає країною призначення для чоловіків, жінок і дітей, яких піддають примусовій праці та сексуальній експлуатації.

Українці стають жертвами торгівлі людьми як власне в Україні, так і в Росії, Польщі, Іраку, Іспанії, Туреччині, Кіпрі, в Республіці Сейшельські Острови, Португалії, Чеській Республіці, Ізраїлі, Італії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Чорногорії, Великобританії, Казахстані та Тунісі. Громадяни іноземних країн, у тому числі Молдови, Узбекистану, Пакистану, Камеруну та Азербайджану, піддавалися в Україні примусовій праці⁴. Останні дослідження, які проводилися Міжнародною організацією з міграції, свідчать про те, що в Україні з 2015 р. збільшився відсоток чоловіків, які постраждали від трудової експлуатації, і на сьогодні він становить понад 70%. Якщо у 2000–2010 рр. на першому місці у сфері торгівлі людьми була сексуальна експлуатація, то сьогодні ситуація докорінно змінилася: у пріоритеті – експлуатація трудова. З України здійснюється експорт «живого товару» на світові «ринки», але останнім часом посилилася тенденція щодо ввезення людей з метою подальшої експлуатації або перетину кордону України особами, які супроводжують осіб для подальшої передачі їх експлуататорам.

За результатами репрезентативного опитування населення, здійсненого на замовлення Міжнародної організації з міграції, частка тих, хто працює за кордоном неофіційно, становить близько 41% від усіх громадян України, які працюють за кордоном⁵. Більшість з них виїжджають нібито з туристичною метою, користуючись можливістю спрощених процедур для подорожей, але насправді працюють без необхідних документів, що значно зменшує їхній правовий захист і стає причиною потрапляння їх у сферу інтересів торгівців людьми. Українська статистика є дуже суперечливою, оскільки відображає різні підходи

² Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century. Human Security Centre, University of British Columbia // <http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/2005/text.aspx>

³ ILO Action Against Trafficking in Human Beings // http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/publication/wcms_090356.pdf

⁴ Вітяг із доповіді Державного департаменту США про торгівлю людьми // olynpressclub.org.ua/.../ Доповідь%20Держдепартаменту%20США

⁵ Новини прес-центру ООН // <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3549-2015-07-30-14-43-47-ukrayinci-stayut-dedali-vrazli>

до виявлення жертв торгівлі людьми: за даними Національної поліції, з 2014 р. та станом на 30 вересня 2019 р. було відкрито 1250 кримінальних проваджень за ознаками правопорушень, передбачених ст. 149 КК України; за даними Міністерства соціальної політики, за цей самий період 862 особам встановлено статус осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Разом із тим Міжнародна організація з міграції зазначає, що в Україні за цей самий період громадськими організаціями було виявлено та надано допомогу близько семи тисячам постраждалих.

Торгівля людьми в Україні з'явилася як наслідок зростання безробіття, зниження асигнувань на програми соціального захисту, зубожіння населення. Військовий конфлікт на сході країни також став причиною експлуатації дорослих та дітей з метою використання їх рабської праці, надання сексуальних послуг, зумовив використання дітей для ведення військових дій. Разом із тим низький рівень життя штовхає громадян на пошуки роботи за кордоном, навіть без знання місцевого законодавства, мови, кваліфікації, на нелегальних умовах, що водночас зумовлює їх потрапляння до груп ризику.

Таким чином, торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку. Негативний вплив цього явища спричиняє руйнування суспільної моралі, сприяє деградації та відчуженості особи, втраті родинних зв'язків, небезпечному «звиканню» до негативного явища, появі депресивних синдромів та суїцидальних тенденцій, зростанню агресивності та жорстокості, поширенню захворювань, що передаються статевим шляхом, та СНІДу. Останніми роками спостерігається поширення такого явища, як торгівля дітьми з метою їх використання для примусової праці, жебракування, сексуальної експлуатації, розповсюдження наркотиків та інших форм злочинної діяльності.

У всьому світі торгівля людьми вважається одним із найтяжчих злочинів проти особи. 15 листопада 2000 р. Комісія з прав людини ООН визнала торгівлю людьми сучасною формою рабства. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 55/25, яка містить Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. У цьому документі вперше дається міжнародно-правове визначення поняття **«торгівля людьми»**.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ – це здійснювані з метою експлуатації вербування, переміщення, передача, переховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства,

підневільний стан або вилучення органів (стаття 3(а) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності⁶). При цьому згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо стосовно неї було використано будь-який із зазначених заходів впливу.

Україна докладает чимало зусиль у сфері протидії торгівлі людьми. У 1998 р. Верховною Радою України було вперше внесено доповнення до КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 124-1), а в 2001 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс України, до складу якого увійшла ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Зміни до КК України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми були прийняті у 2006⁷ та у 2018 рр.

В національному законодавстві з'явилося поняття «потерпіла від торгівлі людьми» особа, що дало підстави формувати певну політику у сфері боротьби з торгівлею людьми, відкривати спеціалізовані структурні підрозділи та готувати фахівців правоохоронних органів. Однак визначення в КК України 1998 р. не містило ряду кваліфікуючих ознак щодо злочинних дій без перетину кордону, а так само окремої характеристики завершених злочинних дій вербування, переміщення, приховування та передачі з метою подальшої експлуатації потерпілої особи.

У вересні 2018 р. Верховною Радою було ухвалено зміни до ст. 149 КК України. Відтак, сучасне законодавство визначає поняття «торгівля людьми» так:

СТАТТЯ 149. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ

1. ТОРГІВЛЯ ЛЮДИНОЮ, А ТАК САМО ВЕРБУВАННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, ПЕРЕХОВУВАННЯ, ПЕРЕДАЧА АБО ОДЕРЖАННЯ ЛЮДИНИ, ВЧИНЕНІ З МЕТОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЇ, З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИМУСУ, ВИКРАДЕННЯ, ОБМАНУ, ШАНТАЖУ, МАТЕРІАЛЬНОЇ ЧИ ІНШОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ПОТЕРПІЛОГО, ЙОГО УРАЗЛИВОГО СТАНУ АБО ПІДКУПУ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ, ЯКА КОНТРОЛЮЄ ПОТЕРПІЛОГО, ДЛЯ ОТРИМАННЯ ЗГОДИ НА ЙОГО ЕКСПЛУАТАЦІЮ, – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД ТРЬОХ ДО ВОСЬМИ РОКІВ.

⁶ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791

⁷ Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3316-15>

2. Дії, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЧАСТИНОЮ ПЕРШОЮ ЦЬЄЇ СТАТТІ, ВЧИНЕНІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО АБО ЩОДО КІЛЬКОХ ОСІБ, АБО ПОВТОРНО, АБО ЗА ПОПЕРЕДНЬОЮ ЗМОВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ, АБО СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ З ВИКОРИСТАННЯМ СЛУЖБОВОГО СТАНОВИЩА, АБО ПОЄДНАНІ З НАСИЛЬСТВОМ, ЯКЕ НЕ Є НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ ЧИ ЗДОРОВ'Я ПОТЕРПІЛОГО ЧИ ЙОГО БЛИЗЬКИХ, АБО З ПОГРОЗОЮ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКОГО НАСИЛЬСТВА, – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД П'ЯТИ ДО ДВАНАДЦЯТИ РОКІВ З КОНФІСКАЦІЄЮ МАЙНА АБО БЕЗ ТАКОЇ.

3. Дії, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЧАСТИНОЮ ПЕРШОЮ АБО ДРУГОЮ ЦЬЄЇ СТАТТІ, ВЧИНЕНІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЙОГО БАТЬКАМИ, УСИНОВИТЕЛЯМИ, ОПІКУНАМИ ЧИ ПІКЛУВАЛЬНИКАМИ, АБО ВЧИНЕНІ ЩОДО МАЛОЛІТНЬОГО, АБО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ, АБО ПОЄДНАНІ З НАСИЛЬСТВОМ, НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ АБО ЗДОРОВ'Я ПОТЕРПІЛОГО ЧИ ЙОГО БЛИЗЬКИХ, АБО З ПОГРОЗОЮ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКОГО НАСИЛЬСТВА, АБО ЯКЩО ВОНИ СПРИЧИНИЛИ ТЯЖКІ НАСЛІДКИ, – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД ВОСЬМИ ДО П'ЯТНАДЦЯТИ РОКІВ З КОНФІСКАЦІЄЮ МАЙНА АБО БЕЗ ТАКОЇ.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у заняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У СТАТТЯХ 149 ТА 303 ЦЬОГО КОДЕКСУ ПІД УРАЗЛИВИМ СТАНОМ ОСОБИ СЛІД РОЗУМІТИ ЗУМОВЛЕНИЙ ФІЗИЧНИМИ ЧИ ПСИХІЧНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ АБО ЗОВНІШНІМИ ОБСТАВИНАМИ СТАН ОСОБИ, ЯКИЙ ПОЗБАВЛЯЄ АБО ОБМЕЖУЄ ЇЇ ЗДАТНІСТЬ УСВІДОМЛЮВАТИ СВОЇ ДІЇ (БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ) АБО КЕРУВАТИ НИМИ, ПРИЙМАТИ ЗА СВОЄЮ ВОЛЕЮ САМОСТІЙНІ РІШЕННЯ, ЧИНИТИ ОПІР НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЧИ ІНШИМ НЕЗАКОННИМ ДІЯМ, ЗБІГ ТЯЖКИХ ОСОБИСТИХ, СІМЕЙНИХ АБО ІНШИХ ОБСТАВИН.

3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЕРБУВАННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ, ПЕРЕХОВУВАННЯ, ПЕРЕДАЧУ АБО ОДЕРЖАННЯ МАЛОЛІТНЬОГО ЧИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗА ЦЬЄЮ СТАТТЕЮ НАСТАЄ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ТОГО, ЧИ ВЧИНЕНІ ТАКІ ДІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ОБМАНУ, ШАНТАЖУ ЧИ УРАЗЛИВОГО СТАНУ ЗАЗНАЧЕНИХ ОСІБ АБО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ЧИ ПОГРОЗОЮ ЗАСТОСУВАННЯ НАСИЛЬСТВА, ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОВОГО СТАНОВИЩА, АБО ОСОБОЮ, ВІД ЯКОЇ ПОТЕРПІЛИЙ БУВ У МАТЕРІАЛЬНІЙ ЧИ ІНШІЙ ЗАЛЕЖНОСТІ, АБО ПІДКУПУ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ, ЯКА КОНТРОЛЮЄ ПОТЕРПІЛОГО, ДЛЯ ОТРИМАННЯ ЇЇ ЗГОДИ НА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ЛЮДИНИ.

Ще до прийняття змін до ст. 149 КК України Головне юридичне управління прокоментувало ризики та безпеки запропонованих змін, спираючись саме на диспозицію статті. Передусім слід звернути увагу на те, що Законом України від 12 січня 2006 р. № 3316-IV «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» до ст. 149 КК України уже вносилися зміни з метою приведення її до міжнародних стандартів. І, як вбачається із пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії торгівлі людьми та втягування у заняття проституцією)» (реєстр. № 4179 від 15 вересня 2005 р.), наведені зміни спрямовані на приведення ст. 149 КК України у відповідність із Кон-

венцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї. Зокрема, до кримінального законодавства було введено поняття «торгівля людьми» та визначено поняття «експлуатація людини», «уразливий стан». Таким чином, фактично відразу після ратифікації у 2004 р. Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї вітчизняне кримінальне законодавство було приведене у відповідність до міжнародних стандартів у сфері протидії торгівлі людьми. Ось як коментувало зміни до ст. 149 КК України Головне юридичне управління: «Важливими є зміни, які виключили із диспозиції частини першої статті 149 КК України такий вид злочинного діяння, як «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина». Відповідним чином змінилась і назва зазначеної статті. У зв'язку з цим варто зазначити, що попередня редакція статті 149 КК України встановлює відповідальність за такі види злочинної діяльності, як торгівля людьми, здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також окремі види діянь, що пов'язані з торгівлею людьми або здійсненням іншої незаконної угоди, тобто передбачає більш широку криміналізацію діянь, ніж це визначено у щойно прийнятій редакції.

Виключення із об'єктивної сторони ст. 149 КК України такої форми злочинної діяльності, як «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина», по суті означає декриміналізацію відповідного діяння. Крім того, згідно зі ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України таке скасування злочинності діяння матиме зворотню дію в часі. Також слід зазначити, що введення у диспозицію ч. 1 ст. 149 КК України ознаки «використання примусу» на практиці може утворити конкуренцію із частиною другою цієї ж статті, що передбачає відповідальність за «дії, передбачені частиною першою ..., поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства», а також із частиною третьою цієї ж статті, що встановлює відповідальність за «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті ..., поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства».

Зазначення у диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України такої ознаки, як «з використанням викрадення», на практиці може утворити конкуренцію із ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» КК України. Введення до диспозиції частини першої статті 149 КК України такої ознаки, як «з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого», на практиці може створити конкуренцію з частиною третьою цієї ж статті, де серед кваліфікуючих ознак передбачено вчинення торгівлі людьми «щодо малолітнього його батьком, матір'ю, усиновителем, опікуном чи піклувальником». Викликає зауваження також застосоване в частині першій статті 149 КК України формулювання «з використанням ... підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію», оскільки, по-перше, з наведеної редакції не вбачається, чия саме згода повинна бути отримана: потерпілого чи особи, яка його контролює, а по-друге, недостатньо визначеним з юридичної точки зору є поняття «контроль над потерпілим», що, на нашу думку, не відповідає вимогам стосовно якості закону в контексті верховенства права (стаття 8 Конституції України)

як принципової ознаки правової держави (стаття 1 Конституції України). Чинна редакція частини третьої статті 149 КК України серед кваліфікуючих ознак містить вчинення дій, передбачених частиною першою або другою статті 149 КК України, стосовно малолітнього».

Торгівля людьми є яскравим прикладом транснаціональної організованої злочинності, що викликає неабияке занепокоєння у міжнародній спільноті. Саме тому Україна зайняла активну позицію щодо підписання та ратифікації, а в подальшому – імплементації ряду міжнародних норм з протидії торгівлі людьми. Формування національної політики та нормативно-правового регулювання в Україні розвивалося протягом багатьох років у світлі міжнародних зобов'язань держави. Україною було ратифіковано ряд міжнародних нормативно-правових документів, які стали частиною національного законодавства та регулюють державну політику з питань протидії торгівлі людьми, в тому числі дітьми. Зокрема, до них належать:

- Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 10 червня 1930 р.;
- Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р.;
- Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р.;
- Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р.;
- Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17 червня 1999 р.;
- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р.;
- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнюють Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.;
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р.;
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р.;
- Угода про співробітництво міністерств внутрішніх справ з питань повернення неповнолітніх до держав їх проживання від 24 вересня 1993 р. (м. Волгоград);
- Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 1 червня 2011 р.;
- План дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми (2003 р., з доповненнями 2005 та 2013 років).

Завдяки зусиллям та взаємодії уряду країни, неурядових та міжнародних організацій чинне законодавство України з протидії торгівлі людьми відповідає вимогам нових міжнародних нормативно-правових документів.

Із прийняттям Конвенції Ради Європи «Про заходи щодо протидії торгівлі людьми» вперше нормативно було закріплено механізм моніторингу у сфері протидії торгівлі людьми. Це – міжнародний правовий інструмент, що зосереджується насамперед на правах людини стосовно жертв торгівлі людьми. Конвенція Ради Європи визначає міжнародні стандарти у сфері забезпечення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, попередження різних форм торгівлі людьми, а також кримінального переслідування цього злочину. Держави, що приєдналися до Конвенції, визнали, що їхніми головними цілями повинно бути дотримання прав жертв торгівлі людьми та їх захист, а також ужиття заходів з боротьби з торгівлею людьми. Для здійснення моніторингу виконання цієї Конвенції державами-учасницями було створено спеціальну міжнародну групу експертів ГРЕТА, яка у 2013–2014 та 2017–2018 рр. працювала в Україні. Всеукраїнська коаліція громадських організацій з протидії торгівлі людьми долучилась до цього процесу та надала свої пропозиції до аналітичних звітів, які було покладено в основу рекомендацій українському уряду⁸.

Визначним етапом розвитку законодавчого поля у сфері протидії торгівлі людьми в Україні є прийняття у 2011 р. комплексного Закону «Про протидію торгівлі людьми» та низки підзаконних актів. Нове законодавство вперше дало можливість державою виявляти та надавати допомогу **«постраждалим від торгівлі людьми особам»**, в тому числі у випадку відсутності співпраці з правоохоронними органами, та отримувати статус «потерпілої» особи у кримінальному провадженні. Закон та підзаконні акти містять норми, що визначають та регулюють повноваження суб'єктів **Національного механізму взаємодії, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми**. Законодавством також визначено порядок отримання особливого статусу в результаті виявлення, а також порядок отримання допомоги, в тому числі постраждалими дітьми. Окремий розділ Закону «Протидія торгівлі дітьми» містить статті щодо спеціальних принципів протидії торгівлі дітьми, попередження торгівлі дітьми, інформування про дітей, які постраждали від торгівлі людьми, надання допомоги та повернення або залишення дітей, які постраждали від торгівлі людьми. Вперше в законодавстві визначено поняття «громадський контроль за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми».

Надзвичайно важливо розуміти, які саме соціальні групи є групами ризику щодо потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Постраждати від торгівлі людьми може будь-яка особа, незалежно від її статі та віку. За даними соціологічних досліджень, близько 10% мешканців України так чи інакше стикалися з випадками торгівлі людьми, де нерідко потерпілими стають діти і жінки⁹. Таку ситуацію зумовлюють бідність, соціальне сирітство, гендерна дискримінація та багато інших чинників.

⁸ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2014_20_FGR_UKR_w_cmnts_en.pdf, <https://rm.coe.int/greta-2018-20-fgr-ukr-en/16808f0b82>

⁹ Міграція в Україні: факти і цифри // http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

Найбільш уразливими до торгівлі людьми є:

- безробітні;
- незаміжні жінки;
- самотні матері;
- розлучені особи;
- молодь;
- діти вулиці;
- діти-сироти;
- вихідці з неблагополучних сімей;
- особи-мігранти;
- особи, звільнені з місць позбавлення свободи;
- особи, які зазнали насильства (в тому числі сексуального);
- матеріально незабезпечені особи;
- особи з проблемами психічного здоров'я;
- дискриміновані, стигматизовані особи.

Нова для України група ризику – вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи (ВПО) із зони збройного конфлікту на сході країни. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 30 вересня 2019 р. в Україні зафіксовані майже 2 млн ВПО¹⁰. Через невизначеність перспектив щодо подальшого влаштування, побутові труднощі та брак ресурсів (зокрема, фінансових), такі люди є особливо вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербувальників. Крім того, деякі переселенці намагаються отримати притулок за кордоном. Але брак знань щодо вимог міжнародного законодавства та національного законодавства інших країн щодо статусу біженця або шукача притулку робить їх легкою здобиччю для шахраїв і, що небезпечніше, – для торгівців людьми.

Із проблемою торгівлі людьми тісно пов'язана проблема незаконної (нелегальної) міграції. Щорічно близько 90 млн осіб та 20 млн транспортних засобів перетинають державний кордон України в обох напрямках. За даними Державної прикордонної служби України, останніми роками почастишали затримання осіб за незаконну спробу чи перетин кордону України. Поширення нелегальної міграції є однією з головних рис, що притаманна європейським державам, незважаючи на закони, що забороняють нелегальне перебування та зайнятість іноземців. Зазвичай це – нелегальні мігранти з Афганістану, Сомалі, Сирії та інших країн з небезпечною політичною, економічною ситуацією, яка унеможливує існування мінімальних стандартів перебування цивільного населення, насамперед жінок та дітей.

¹⁰ Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України // <http://www.msp.gov.ua/news/10613.html>

Україна здійснює заходи із захисту державних кордонів та формує законодавство у цій сфері, зокрема визначає відповідні терміни й поняття.

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ – цілеспрямована діяльність державних органів в сфері міграції, оснований на національних інтересах України, що полягають у забезпеченні належного соціально-економічного, демографічного та політико-правового розвитку країни, прав і свобод людини і громадянина, національної безпеки та територіальної цілісності України.

МІГРАЦІЯ – пересування особи з метою зміни місця проживання/перебування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України (внутрішня міграція).

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ – пересування особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України (внутрішня трудова міграція).

ТРАНЗИТНА МІГРАЦІЯ – пересування іноземців чи осіб без громадянства через територію України під час їх проїзду з однієї країни до іншої.

НЕЗАКОННА МІГРАЦІЯ – порушення іноземцями та особами без громадянства правил в'їзду, виїзду, перебування або транзитного проїзду через територію України.

НЕЗАКОННИЙ (НЕЛЕГАЛЬНИЙ) МІГРАНТ – іноземець або особа без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон будь-яким способом (поза пунктами пропуску через державний кордон або в пунктах пропуску через державний кордон, але з уникненням прикордонного контролю) і не звернулися без зволікання до відповідного органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування і ухиляються від виїзду з України.

Державна міграційна політика, що спрямована на протидію нелегальній міграції, визначається низкою нормативно-правових документів, серед яких:

- Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- Кодекс адміністративного судочинства України;
- спільний наказ МВС, Мінсоцполітики України, МОН України від 4 вересня 2013 р. № 850/536/1226 «Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері»;

- спільний наказ МВС, Адміністрації Держприкордонслужби України, СБУ від 23 квітня 2012 р. № 353/271/150 «Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства»;
- спільний наказ МВС України, МОЗ України, Адміністрації Держприкордонслужби України від 17 квітня 2012 р. № 336/268/254 «Про матеріально-побутове і медичне забезпечення іноземців та осіб без громадянства, що утримуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, і пунктах тимчасового тримання та спеціально обладнаних приміщеннях»;
- спільний наказ МВС України, МЗС України, Мінінфраструктури України, Мінфіну України, СБУ від 1 вересня 2015 р. № 1050/254/341/749/562 «Про затвердження Порядку обміну інформаційно-аналітичними матеріалами між суб'єктами інтегрованого управління кордонами».

Державний контроль за дотриманням законодавства у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів регламентується такими нормативно-правовими документами:

- Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;
- Законом України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні»;
- Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст.ст. 197–201, ч. 1 ст. 203, ст.ст. 204, 205, 206);
- наказом МВС від 28 серпня 2013 р. № 825 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення ДМС».

Значно ускладнює протидію незаконній міграції той факт, що організатори та особи, які формують і доставляють групи незаконних мігрантів до України, є, в основному, мешканцями прикордонних районів України. Органи державної влади, уповноважені на здійснення заходів щодо боротьби та протидії нелегальній міграції, здійснюють ряд заходів, в тому числі оперативно-розшукові та негласні слідчі (розшукові) дії, щодо виявлення, затримання та депортації цих осіб у країни, з яких вони прибули. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» нелегальна міграція є однією з основних загроз національним інтересам та безпеці України, адже сьогодні на території України складаються сприятливі умови для безконтрольного перебування іноземців-нелегалів, при тому, що збільшення потоку нелегальної міграції може призвести до значного зростання криміналізації суспільства.

Відповідно до Концепції державної міграційної політики України до стратегічних напрямів реалізації державної міграційної політики відносяться:

- удосконалення законодавства щодо міграції громадян України, в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, виїзду їх з України і транзитного проїзду через її територію, а також у сфері боротьби з нелегальною міграцією;
- протидія нелегальній міграції, у тому числі вдосконалення роботи державних органів, спрямованої на протидію нелегальній міграції;
- сприяння добровільному поверненню нелегальних мігрантів до держав їх походження, національності у співпраці з міжнародними та громадськими організаціями, що працюють у сфері міграції;
- посилення відповідальності за правопорушення, пов'язані з нелегальною міграцією;
- удосконалення законодавства щодо внутрішньої і зовнішньої трудової міграції.

Державна міграційна служба України (ДМС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Одним із завдань ДМС є реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

З метою виявлення нелегальних мігрантів, іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території нашої держави, порушують міграційне законодавство, запобігання вчиненню ними правопорушень та злочинів, в Україні систематично проводиться загальнодержавне оперативно-профілактичне відпрацювання під умовною назвою «Мігрант». У спецзаходах беруть участь всі відомства МВС України – Національна поліція, Нацгвардія, Державна міграційна служба тощо, які взаємодіють з судами. Поліцейські перевіряють гуртожитки, готелі, житлові приміщення, що здаються у найм, залізничні та автовокзали, ринки з метою встановлення іноземних громадян та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України. Крім того, у рамках операції «Мігрант» поліція виявляє та притягує до відповідальності іноземних громадян, які, перебуваючи в Україні на законних підставах, вчиняють правопорушення. Заходи із запобігання незаконному перебуванню іноземців на території нашої країни та вчиненню ними злочинів проводяться постійно.

1.2. МАСШТАБИ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Існують багато причин потрапляння у ситуацію торгівлі людьми. Вони є комплексними та взаємопов'язаними. Якщо розглядати торгівлю людьми як певний світовий ринок, то жертви торгівлі становитимуть пропозицію, а корумповані роботодавці чи сексуальні експлуататори – попит. Пропозиції жертв торгівлі сприяють чимало чинників, серед яких, наприклад, бідність, привабливість ілюзорного кращого життя за кордоном, слабкі соціальні та економічні структури, безробіття, організована злочинність, насильство щодо жінок та дітей, дискримінація, корумпованість влади, політична нестабільність, збройні конфлікти тощо.

Зростання попиту на торгівлю людьми спричиняють і розвиток сексуальної індустрії, і потреба в експлуаторській праці. Сексуальний туризм та дитяча порнографія стали широко відомими в усьому світі «індустріями», що поширюються завдяки інформаційним технологіям та більшому доступу до Інтернету. Торгівлі людьми також сприяє світовий попит на дешеву та нелегальну робочу силу. Бідність та відсутність економічних можливостей робить усіх людей потенційними жертвами торгівців людьми, пов'язаних з міжнародними злочинними організаціями. Хоча переважно жінки та діти стають особливо вразливими потенційними жертвами сексуальної індустрії, проте торгівля людьми не обмежується сексуальною експлуатацією. Дедалі частіше трапляються випадки, де формою експлуатації є примусова вагітність, що означає посягання на волю жінки (у т.ч. вагітність шляхом штучного запліднення у примусовому порядку).

В Україні виявлено випадки вилучення органів (видалення з організму людини її складової частини, яка має певну будову і спеціальне призначення, – органів зору, серця, легень, нирки, печінки тощо), що є також однією з форм експлуатації.

Діти є найбільш уразливими до такої форми експлуатації, як «втягнення у злочинну діяльність». Це – дії, пов'язані з безпосереднім психічним або фізичним впливом на особу, вчинені з метою мотивувати її взяти участь в одному чи кількох злочинах.

Торгівля людьми також охоплює осіб, які постраждали від «примусових» шлюбів, або яких було продано на ринку праці, наприклад для роботи на виробництві, сільськогосподарських плантаціях та для хатньої роботи.

Останні кілька років гостро постає проблема використання чоловіків та дітей у військових конфліктах, а також втягування дітей у протиправні дії та вчинення злочинів.

ДО ЗОВНІШНІХ ПРИЧИН (ПЕРЕДУМОВ) ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ НАЛЕЖАТЬ ТАКІ:

- 1. Недієва система протидії торгівлі людьми у світі** – відкриття кордонів, спрощені можливості для подорожування; невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо попередження торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам, брак механізмів реалізації законодавчих положень; корумпованість відповідальних органів, які забезпечують дотримання законності; неузгодженість міграційної політики та реалій ринку праці в країнах; наявність у багатьох країнах світу законодавства, лояльного до заняття проституцією; формування міжнародних кримінальних об'єднань; інтернаціоналізація тіньової економіки.
- 2. Попит на торгівлю людьми** – обумовлений існуванням зростаючого попиту на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо на експлуатацію дітей; працю у галузях, де основна частина населення не бажає працювати через низку причин, зокрема через небезпечні умови праці.
- 3. Наявність умов / сприятливих чинників для торгівців людьми** (фінансова користь від торгівлі людьми; безкарність у разі вчинення злочинів, мінімальний ризик настання негативних наслідків для торгівців; відсутність справедливості щодо потерпілих та потенційних жертв, що дає змогу торгівцям маніпулювати своєю безкарністю).
- 4. Пропозиція, наявність потенційних жертв** (бідність та економічна нерівність між країнами та регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині своїх країн; наявність війн чи збройних конфліктів; відсутність реєстрації при народженні, легального статусу та громадянства значної частини населення, особливо національних меншин).

ДО ВНУТРІШНІХ ПРИЧИН (ПЕРЕДУМОВ) ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ МОЖНА ВІДНЕСТИ ТАКІ:

- 1. Економічні** (економічна нестабільність у державі; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; порушення принципів соціальної справедливості; соціальна нерівність у країні; високий рівень безробіття; обмеженість можливостей працевлаштування; низький рівень матеріальних доходів та життя більшої частини населення, насамперед молоді; несприятливі побутові умови; матеріальна заінтересованість).
- 2. Соціальні** (склад сім'ї – реструктурованість, багатодітність тощо; розлучення; стосунки в сім'ї, відсутня батьківська опіка над дітьми; наявність насильства в сім'ї; авторитарна поведінка батьків, жорстоке поводження та занедбаність, часто з боку батьків, членів родини або оточення; очікування фінансової допомоги від одного з членів сім'ї; виїзд членів родини за кордон; девіантна поведінка батьків – вживання алкоголю, наркотичних речовин та залежність від них, кримінальна діяльність; низький рівень освіти; слабкі професійні навички).

3. **Психологічні** (девальвація моральних цінностей значної частини населення та їхня деформація, що обумовлюється низкою причин: неблагополуччя у родині; бездоглядність або надмірно жорсткий контроль, який провокує протест, незалежно від статків родини; порушення емоційних контактів з членами родини; недоліки статево-рольового виховання; несформованість позитивного образу «Я»; система цінностей у сім'ї; відсутність стійких моральних принципів; бажання ствердитися за рахунок інших; кризовий стан, у якому знаходяться українські громадяни, що призвів до зниження самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей).
4. **Інформаційні** (погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном та їх наслідки; публікації багатообіцяючої реклами в пресі, а також «агітація»; низька обізнаність щодо прав людини; соціальні стереотипи виховання).
5. **Правові** (відсутність належної системи захисту потерпілих; недостатня захищеність українських громадян від «торгівців людьми» як в Україні, так і за її межами; недостатня суворість покарання злочинців).

Якщо 5–8 років тому основним чинником було безробіття, то сьогодні причиною бідності є не стільки безробіття як таке, скільки дуже низький поріг заробітної плати, що межує з бідністю (навіть за висококваліфіковану працю лікарів, медичних працівників, учителів, серед яких абсолютна більшість – жінки). Хоч випадки експлуатації людей та торгівлі ними не вичерпуються виключно зубожінням та відчуттям безвиході, вони є, безперечно, найбільш сприятливими для торгівлі людьми чинниками.

Психологи зазначають, що поїхати з дому хочуть і люди, які потерпали від домашнього насильства: жінку б'є чоловік, дочку або сина принижують батьки, чоловіка сварять за те, що не працює або мало заробляє, тощо. Молодь мріє побачити нові країни та зробити запаморочливу кар'єру топ-моделі або комп'ютерного генія. На жаль, доволі часто дійсність руйнує ці плани. Чужий світ виявляється жорстоким та байдужим, а людина в ньому – обманутою та беззахисною.

Існують багато сфер експлуатації людей. Для жінок це, переважно, робота хатньою робітницею, ведення домашнього господарства, проституція, порнографія, сфера розваг (танцівниці), сільське господарство; для чоловіків – робота на будівництві, сільське господарство; для дітей – жебракування, порнографія, секс-послуги, робота наркокур'єром тощо.

Торгівля людьми особливо стосується жінок та дітей і є брутальним порушенням їхніх прав. Щороку десятки тисяч жінок і дітей у всьому світі стають предметом торгівлі; їх обдурюють, продають і примушують у більшості випадків до життя та праці на рабських умовах як проститутток чи робітниць, домашніх служниць або дружин.

Контрабанда жінок – це прибутковий та відносно безпечний (порівняно з контрабандою зброї і наркотиків) бізнес. **Німецьке бюро з боротьби з організованою злочинністю підрахувало, що до моменту закінчення терміну тримісячної візи жінки, яка працює нелегально, її «господарі» отримують дохід у 21 тис. дол.**

Найчастіше жертви торгівлі людьми опиняються у ситуаціях, коли:

- обіцяючи легальне чи нелегальне працевлаштування за кордоном, людину примушують надавати секс-послуги. Одночасно здійснюється насильство, обмеження свободи, людина потрапляє у боргову кабалу та ін.;
- людей за кордоном використовують на тяжких, небезпечних для здоров'я чи принизливих для їх гідності роботах, при цьому праця буває ненормованою, а оплата – набагато нижчою від обіцяної, або вона узагалі не видається;
- виконуючи тяжку ненормовану роботу, жертви (як правило, жінки) часто змушені примусово надавати роботодавцям сексуальні послуги. При цьому використовуються залежне становище жінки;
- через свідомо неправдиву інформацію жінка з України, виходячи заміж за іноземця, потрапляє у повну залежність від чоловіка. При цьому проти неї чиниться насильство, обмежуються права і свободи: її примусово використовують для сексуальних забаганок чоловіка, або власне чоловік є сутенером і змушує свою жінку ставати повією; її використовують як машину для народження дитини (після чого з нею розлучаються, висилають додому чи продають);
- жінка не потрапляє заміж в обіцяну багату країну – часто обманом її завозять у важкодоступні місця, туди, де немає цивілізації й побутових умов, де вона швидко вмирає через тяжку працю.

Нижче наведено основні **форми торгівлі людьми**.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Від цього злочину найбільше потерпають молоді жінки, неповнолітні дівчата, а часом – і діти (саме вони становлять основну групу ризику). Ця форма експлуатації стосується найінтимнішої сторони життя людини й належить до найбільш цинічних злочинів, адже руйнує її особисте життя, майбутнє, сімейні стосунки, знищує генофонд нації, а відтак, – підриває майбутнє всього суспільства.

З іншого боку, злочинці отримують надприбутки саме від використання жінок та дівчат на глобальному ринку сексуальних послуг.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Торгівля людиною з метою експлуатації її праці залишається актуальною проблемою для громадян України. Протягом останніх років проблему зафіксовано як на теренах власне України без перетину кордону, так і в країнах призначення, серед яких Росія, Чехія, Польща, Італія, Португалія та інші.

По допомогу зверталися потерпілі, які вивозилися, перепродавалися та експлуатувалися у таких сферах, як будівництво, каменоломні, лісоповали, прокладання залізничних колій, сільське господарство, нелегальний вилов риби, підпільні майстерні з пошиття одягу та переробка харчової продукції.

Водночас в Україні фіксувалися випадки торгівлі людьми з метою трудової експлуатації у вуличній торгівлі, підпільних майстернях, наприклад з пошиття легкого літнього одягу (спортивні футболки, що швидко збувалися на місцевих базарах). В одному з цих випадків постраждалими виявилися жінки з селищ Киргизстану, які не володіли ані українською, ані російською мовами, а тому були особливо незахищеними від шахрайських дій та маніпуляцій над ними. Більш того, вони прибули в Україну разом зі своїми дітьми, яких місяцями утримували з матерями у закритих підвалах, позбавляючи можливості пересування та спілкування з іншими людьми.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ВИКОРИСТАННЯ У ЖЕБРАКУВАННІ

Від цієї проблеми найбільше потерпають діти, інваліди та люди літнього віку. Широковідомою стала кримінальна справа за фактом експлуатації дітей-інвалідів з Румунії на вулицях Риму в Італії. У румунських засобах масової інформації злочинці розмістили інформацію про реабілітацію дітей-інвалідів у клініках Італії на пільгових умовах. Злочинці зібрали дітей на візках і транспортували їх до Риму. Діти-інваліди були змушені проживати в долині ріки Тибр у наметах, а протягом дня їх виставляли в туристичних місцях Риму для жебракування. Самостійно діти не могли пересуватися, отже, опинялися в повній залежності від злочинців, які відмовляли їм навіть в елементарній медичній допомозі.

Вивезення дітей для використання в жебракуванні фіксувалося і в Україні. Так, малолітні діти з Вінницької області, яких виховувала мати-одиначка, були передані нею за певну грошову винагороду родині для жебракування на території Російської Федерації.

На вулицях Києва були встановлені факти експлуатації чоловіка-інваліда на візку – громадянина Росії, викраденого з будинку інвалідів цієї країни для використання в жебракуванні. Іншу літню жінку злочинці вивезли з віддаленого села Молдови і примусили жебракувати протягом 16 років, спочатку в Санкт-Петербурзі (РФ), а потім на ринках Києва.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ВИКОРИСТАННЯ У ВИГОТОВЛЕННІ ПОРНОПРОДУКЦІЇ

Виготовлення на території України та направлення каналами Інтернету порнографічної продукції до країн, що мають на неї попит, приносить злочинним угрупованням неабиякий прибуток. Особливо це стосується дитячої порнографії, від чого потерпають діти різного віку і різної статі. В Україні було викрито цілий ряд так званих фотостудій, які використовували дітей для виконання своїх злочинних намірів.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ВИЛУЧЕННЯ ОРГАНІВ

З розвитком медичних наук зростає попит на трансплантацію органів людини. Серед відомих випадків торгівлі людськими органами торгівля нирками – найпоширеніша, оскільки на них існує високий попит (трансплантувати нирку простіше порівняно з іншими людськими органами). Серед основних стримуючих чинників збільшення кількості таких злочинів факхівці називають складні медичні процедури та потребу в лікарях високої кваліфікації.

В Україні у 2018 р. силами правоохоронних органів було заарештовано жінку, яка через мережу Інтернет намагалася продати нирку свого чотирирічного сина. Також було затримано лікаря, який на території України нелегально підшукував донорів для трансплантації нирок.

Стосовно трудової експлуатації слід зауважити, що постраждалі зазвичай працюють на на дважких роботах із цілковитим порушенням техніки безпеки праці. Йдеться про роботу у сільському господарстві, на будівництві, у промисловості по 16–18 годин на добу, без вихідних, без засобів захисту, у поганих соціально-побутових умовах. Часто такі особи повністю ізольовані. Нерідко потерпілі проживають у підвалах нелегального підприємства, що постійно охороняються, в антисанітарних умовах, без належного харчування та без будь-яких контактів поза межами робочого місця.

У разі трудової експлуатації постраждалим, як правило, на початку роботи обіцяють виплатити заробітну плату після виконання певного її обсягу чи по завершенні певного періоду. Крім того, у постраждалих відбирають паспорт, інші документи начебто для «проведення їхньої легалізації». Але після завершення виконання обумовленого обсягу чи періоду роботи заробітну плату не виплачують. Як правило, робітникам повідомляють, що заробіток вони отримають згодом. Проте коли через кілька місяців постраждалі починають наполягати на виплаті грошей, їм пояснюють, що жодних коштів вони не отримають, оскільки їх купили, а гроші за них віддали тій особі, яка їх привезла, а відтак, – вони працюватимуть стільки, скільки хазяїн вважатиме за потрібне. Будь-який опір робітника жорстоко карається побоями, обмеженнями у пересуванні, голодом, залякуваннями.

До характерних рис сексуальної експлуатації можна віднести необхідність вступати з клієнтами у «небезпечний секс» (секс без жодних засобів захисту); примушування постраждалих до приймання (протягом тривалого часу) гормональних препаратів та антибіотиків у дозах, що значно перевищують терапевтичні, задля уникнення вагітності та запобігання зараженню клієнтів захворюваннями, що передаються статевим шляхом.

В Україні часто говорять про поняття **зовнішньої** (з перетином державного кордону) та **внутрішньої** (без перетину державного кордону) торгівлі людьми. Однак такі поняття не закріплені законодавством, відтак, торгівлю людьми вважається злочин, учинений як при перетині державного кордону, так і без цього, що не є визначальною ознакою.

З прийняттям Закону України «Про протидію торгівлі людьми» чинне законодавство України виокремлює поняття **«потерпіла особа»** від торгівлі людьми та **«особа, яка постраждала від торгівлі людьми»**. Поняття «потерпіла особа» використовують правоохоронні органи та суди в контексті визначення, наведеного у ст. 55 КПК України. Поняття «особа, яка постраждала від торгівлі людьми» регулюється Законом України «Про протидію торгівлі людьми» та постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2012 р. № 417 «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми».

Незважаючи на те, що компетенції уповноважених органів та процедури щодо встановлення статусу «потерпіла особа» та «особа, яка постраждала від торгівлі людьми» є дещо різними, в обох випадках заходи спрямовані на захист законних прав та інтересів людей, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми. Обидва статуси не є взаємовиключними та можуть доповнювати один одного у випадку згоди особи на співпрацю з уповноваженими органами.

Незалежно від того, чи дала особа згоду на співпрацю із правоохоронними органами, відповідно до законодавства необхідно надати їй інформацію про можливість отримання комплексної державної соціальної допомоги шляхом звернення до відповідального структурного підрозділу місцевої державної адміністрації.

1.3. НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Необхідність запровадження **Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми**, була продиктована насамперед потребою у створенні ефективної системи надання комплексної допомоги постраждалим і захисту їх прав та інтересів з дотриманням вимог міжнародних та національних стандартів.

Організація взаємодії ґрунтується на таких засадах:

- мультидисциплінарний підхід до вирішення питань допомоги постраждалим;
- тісна співпраця державних органів, громадських та міжнародних організацій;
- взаємне інформування сторін з дотриманням принципу конфіденційності;
- чітке розподілення відповідальності та повноважень;
- упорядкованість і узгодженість дій, координація роботи усіх суб'єктів з єдиного центру;
- обмін кращим досвідом.

При цьому в основу діяльності, спрямованої на надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, покладені такі принципи:

- забезпечення прав людини і основоположних свобод;
- пріоритетність інтересів постраждалих осіб;
- неприпустимість їх дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- повага і неупереджене ставлення до постраждалих;
- гарантія конфіденційності персональної інформації постраждалих осіб;
- добровільність участі постраждалих у програмах допомоги;
- безоплатність допомоги.

Національний механізм взаємодії передбачає співпрацю широкого кола суб'єктів. Статтею 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» такими **суб'єктами визначені**:

- центральні органи виконавчої влади;
- місцеві органи виконавчої влади;
- закордонні дипломатичні установи України;

- заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- органи місцевого самоврядування;
- підприємства, установи, організації незалежно від форми власності (за згодою);
- громадські організації (за згодою);
- окремі громадяни (за згодою)¹¹.

Основними нормативно-правовими документами, які регулюють Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є:

а) міжнародні нормативно-правові документи, ратифіковані Україною:

- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.;
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р.;

б) нормативно-правові документи України у сфері протидії торгівлі людьми:

- Конституція України;
- Закон України від 20 вересня 2011 р. «Про протидію торгівлі людьми»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 р. № 29 «Про Національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми».

Структурний підрозділ місцевої державної адміністрації, відповідальний за проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є координатором формування місцевої політики та впровадження Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, на місцевому рівні.

Зазначений структурний підрозділ забезпечує здійснення заходів щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та надання допомоги таким особам; відповідає за організацію та координацію роботи, пов'язаної із проведенням заходів, спрямованих на попередження торгівлі людьми; забезпечує співпрацю з державними органами влади, а також неурядовими громадськими організаціями, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми.

¹¹ Стаття 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>

Значну допомогу державним структурам надають громадські організації, що мають багаторічний досвід протидії торгівлі людьми в Україні. Вони сприяють місцевим органам виконавчої влади і місцевого самоврядування у наданні комплексної допомоги постраждалим від торгівлі людьми, безпосередньо надають психологічну, матеріальну, медичну, правову допомогу, сприяють у забезпеченні тимчасового притулку, а також ведуть інформаційно-роз'яснювальну роботу із населенням щодо ризиків торгівлі людьми та забезпечення власної безпеки тощо.

АЛГОРИТМ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ міститься в Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783, і наводиться нижче.

- Суб'єкт, якому в результаті його діяльності стало відомо про постраждалу особу, за згодою такої особи або її законного представника направляє постраждалу особу до відповідного структурного підрозділу місцевої держадміністрації за місцем перебування особи (далі – відповідальний підрозділ).
- У разі коли постраждалою особою є дитина, суб'єкт невідкладно повідомляє про неї відповідну службу у справах дітей та орган внутрішніх справ. Усі дії щодо такої дитини здійснюються відповідно до вимог нормативно-правових актів щодо захисту прав дитини.
- Служба у справах дітей здійснює заходи щодо захисту прав дитини та направляє її у разі потреби до притулку для дітей служби у справах дітей або центру соціально-психологічної реабілітації дітей.
- У разі коли постраждала особа не в змозі самостійно пересуватися з будь-якої причини (інвалід, хвора, поранена), або стан особи загрожує її життю чи безпеці оточуючих, суб'єкт, який виявив таку особу, зобов'язаний невідкладно забезпечити надання їй першочергової медичної допомоги та у разі потреби – розміщення у відповідному закладі охорони здоров'я. Після надання необхідної медичної допомоги (лікування) заклад охорони здоров'я за згодою постраждалої особи або її законного представника направляє особу до відповідального підрозділу та подає йому медичні висновки щодо обстеження та лікування особи.
- За зверненням постраждалої особи або її законного представника посадова особа інформує особу про можливість отримання допомоги, види такої допомоги, умови та порядок їх надання.
- Для отримання допомоги постраждала особа за місцем перебування подає до місцевої держадміністрації заяву про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в установленому законодавством порядку.

- У разі коли постраждала особа не зверталася та не бажає співпрацювати з органами внутрішніх справ, відповідальний підрозділ подає до органу внутрішніх справ інформацію про вчинення злочину з поміткою про відмову особи співпрацювати з відповідними органами.
- Орган внутрішніх справ розглядає зазначену інформацію та вживає в установленому законодавством порядку відповідних заходів.
- У разі відсутності у постраждалої особи документів, що посвідчують особу, відповідальний підрозділ звертається до територіального органу або підрозділу Державної міграційної служби, який терміново здійснює заходи щодо відновлення або видачі таких документів.
- У разі коли постраждалою особою є іноземець або особа без громадянства, відповідальний підрозділ протягом 2 робочих днів з дня звернення такої особи письмово повідомляє про неї територіальний орган або підрозділ Державної міграційної служби.
- Територіальний орган або підрозділ Державної міграційної служби у разі відсутності у постраждалої особи, якою є іноземець або особа без громадянства, документів, що підтверджують її громадянство, підданство або країну постійного проживання чи право на постійне проживання на території відповідної країни, надсилає до країни походження такої особи запит щодо встановлення її особи та підтвердження громадянства або підданства, про результати розгляду якого інформує відповідальний підрозділ.
- У разі коли особа постраждала від торгівлі людьми за кордоном, вона може звернутися за допомогою до дипломатичного представництва України в державі, в якій вона перебуває. Дипломатичне представництво України за кордоном сприяє поверненню громадян України, постраждалих від торгівлі людьми, в Україну відповідно до законодавства.
- Після отримання заяви про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, посадова особа направляє постраждалу особу до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем перебування для проведення оцінки її потреб та отримання юридичних, психологічних, медичних, медико-консультативних та інших послуг.
- У разі коли постраждала особа потребує тимчасового притулку, відповідальний підрозділ направляє таку особу до територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центру соціально-психологічної допомоги. Якщо постраждала особа не може бути розміщена в зазначеному закладі у зв'язку з відсутністю вільних місць або з інших причин, а також у разі відсутності такого закладу в регіоні, відповідальний підрозділ залучає до співпраці громадські або міжнародні організації, які можуть надати такій особі послуги з розміщення.

- Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводить протягом 5 робочих днів оцінку потреб постраждалої особи з урахуванням її віку, статі, стану здоров'я, забезпечує надання особі необхідних послуг, зокрема юридичних, психологічних, медичних та медико-консультативних, а також сприяє реалізації прав постраждалої особи на отримання соціальних виплат, працевлаштування, повернення до країни походження тощо.
- У разі коли постраждалою особою є іноземець або особа без громадянства, оцінка потреб такої особи та надання їй необхідних послуг здійснюється за участю перекладача, наявність якого забезпечує місцева держадміністрація.

Після встановлення постраждалій особі статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді складає протягом 10 робочих днів план реабілітації постраждалої особи (далі – план реабілітації) за формою, затвердженою Мінсоцполітики.

У плані реабілітації зазначається перелік послуг, що надаються суб'єктами відповідно до їх компетенції з метою відновлення фізичного та психологічного стану постраждалої особи та її соціальної адаптації.

План реабілітації складається на строк, що необхідний для його виконання з урахуванням індивідуальних потреб постраждалої особи і не може перевищувати строк дії статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Після складення плану реабілітації центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді ініціює протягом 7 робочих днів проведення спільного засідання суб'єктів, на якому план реабілітації узгоджується суб'єктами та затверджується керівником центру.

Суб'єкти забезпечують виконання плану реабілітації, в тому числі із залученням підприємств, установ та організацій, які належать до сфери їх управління.

У разі коли постраждалою особою є дитина, відповідно до законодавства складається індивідуальний план соціального захисту дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування (далі – індивідуальний план). Індивідуальний план розглядається та затверджується на засіданні комісії з питань захисту прав дитини відповідно до законодавства.

Виконання плану реабілітації або індивідуального плану припиняється у разі:

- 1) завершення строку його виконання;
- 2) його дострокового виконання;
- 3) письмової відмови постраждалої особи або її законного представника або законного представника дитини від отримання необхідної допомоги;

- 4) систематичного (більш як 2 випадки) невиконання постраждалою особою без поважних причин заходів, передбачених відповідним планом;
- 5) смерті постраждалої особи.

У разі коли постраждала особа змінила місце проживання, відповідальний підрозділ за згодою такої особи або її законного представника повідомляє протягом 5 днів про неї відповідну місцеву держадміністрацію за місцем проживання або перебування (якщо воно відоме) та передає план реабілітації для завершення його виконання.

Якщо постраждалою особою є дитина, служба у справах дітей передає індивідуальний план відповідній службі у справах дітей за місцем перебування дитини в установленому законодавством порядку.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надсилає цокварталу до відповідального підрозділу інформацію про стан виконання плану реабілітації, а служба у справах дітей – індивідуального плану з метою проведення її аналізу та внесення у разі потреби змін до відповідного плану.

У разі завершення виконання або припинення виконання плану реабілітації центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надсилає до відповідального підрозділу повідомлення про виконання плану реабілітації або припинення його виконання із зазначенням причин такого припинення.

Служба у справах дітей у письмовій формі повідомляє відповідальний підрозділ про виконання індивідуального плану.

Відповідальний підрозділ проводить аналіз стану виконання плану реабілітації або індивідуального плану і повідомляє Мінсоцполітики про стан його виконання.

Розголошення відомостей про особисте життя постраждалої особи та іншої інформації про особу, яка стала відома суб'єктам під час роботи з такою особою, забороняється¹².

Згідно із положеннями Закону України «Про протидію торгівлі людьми» у здійсненні заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, беруть участь центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також – за згодою – підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни¹³. Тому працівники Національної поліції, в тому числі спеціалізовані підрозділи поліції, активно долучаються до такої діяльності.

¹² Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» // <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF>

¹³ Стаття 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>

У контексті реалізації основних напрямів державної політики у сфері протидії торгівлі людьми в Україні поліцейські спеціалізованих підрозділів боротьби із злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми (надалі – ВБЗПТЛ), беруть участь у:

- попередженні торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;
- боротьбі із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до вчинення злочинів, притягнення їх до відповідальності;
- надання правової допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми¹⁴.

Відповідно до чинного законодавства про Національну поліцію основними завданнями Відділу по боротьбі із злочинами пов'язаними із торгівлею людьми (ВБЗПТЛ), є:

- 1) формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, кримінальним правопорушенням, пов'язаним з нелегальною міграцією;
- 2) запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією;
- 3) аналіз ефективності заходів щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, у межах компетенції – прогнозування криміногенної ситуації в державі і своєчасне інформування керівництва Національної поліції та інших органів виконавчої влади із зазначених питань;
- 4) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, ужиття заходів щодо їх усунення.

Ефективним шляхом отримання інформації про факти торгівлі людьми є **звернення громадян**. Вони можуть надходити як безпосередньо від осіб, що постраждали від злочинних дій торгівців людьми, так і від громадян, яким тим чи іншим чином стало відомо про обставини вчиненого кримінального правопорушення. У будь-якому випадку слід мати на увазі, що автори звернень, як правило, не володіють знаннями щодо кримінального та кримінального процесуального законодавства, а тому можуть не в повному обсязі висвітлювати відомі їм події. Тому при розгляді кожного такого звернення необхідно за можливості особисто поспілкуватись з його автором та з'ясувати необхідні для подальшої перевірки дані. Таку інформацію слід розглядати як ознаку того, що конкретна особа досить ймовірно могла постраждати від торгівлі людьми. Отже, до таких заяв і повідомлень слід ставитися серйозно, адже йдеться про можливість потрапляння людини до тенет торгівців «живим товаром», унаслідок чого не лише її свобода, а й здоров'я та життя можуть опинитися під загрозою. Не виключено, що людина

¹⁴ Стаття 4 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>

може стати жертвою й інших злочинних дій. Практика свідчить, що постраждалі громадяни можуть особисто звернутися до поліції із заявою про вчинення торгівлі людьми, але не завжди в них є така можливість чи навіть бажання, зокрема через необізнаність у цих питаннях. Таким чином, необхідно самостійно вживати заходів з установами таких осіб, для чого слід постійно проводити аналіз інформації, отриманої з різних джерел.

Важливою передумовою своєчасного отримання інформації про вчинені кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, а також належної протидії торгівлі людьми є **налагодження дієвої взаємодії з усіма суб'єктами**, які здійснюють заходи у цій сфері. Перелік таких суб'єктів визначений в **ст. 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми»** і включає:

- Міністерство соціальної політики;
- Національну поліцію;
- Міністерство закордонних справ та дипломатичні представництва України за кордоном;
- Міністерство охорони здоров'я;
- Державну прикордонну службу України;
- Державну міграційну службу та територіальні підрозділи;
- Службу безпеки України;
- обласні місцеві державні адміністрації;
- центри, які надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми;
- органи місцевого самоврядування;
- підприємства, установи та організації, які здійснюють свою діяльність у сфері надання допомоги постраждалим;
- громадські організації та окремих громадян.

Відповідно до постанови **Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783** Міністерство соціальної політики як Національний координатор забезпечує координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Структурний підрозділ місцевої держадміністрації, відповідальний за проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей та підрозділ Національної поліції з питань боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, у разі виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, **інформують з підписом про ознайомлення таку особу** або її законного представника про можливість отримання допомоги, види такої допомоги, умови та порядок її надання відповідно до чинного законодавства із врученням «Пам'ятки для особи, яка постраждала від торгівлі людьми».

Україна активно впроваджує реформи децентралізації, що не може не відобразитись на реалізації Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Органи місцевого самоврядування (в тому числі об'єднані територіальні громади) поступово перебирають на себе повноваження та функції окремих органів влади, зокрема у сфері соціального захисту. Дедалі активніше створюються поліцейські станції в місцевих громадах, які виконують функції охорони громадського порядку та оперативного реагування на визначеній території. Це означає, що найближчим часом до чинного законодавства України буде внесено зміни, які розширять коло суб'єктів взаємодії для забезпечення повноцінного доступу постраждалих від торгівлі людьми до комплексної допомоги. Наразі дорадчі органи місцевих адміністрацій розширили список членів координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми, насильства, гендерної політики та активно формують і реалізують спільні заходи у цій сфері. Національна поліція активно бере участь в роботі мультидисциплінарних робочих груп, дорадчих органів та інших формах взаємодії, які дають можливість підвищити ефективність реалізації превентивної, оперативно-розшукової та правозахисної функцій, а так само рівень довіри місцевого населення до поліції.

УВАГА!

Відповідно до законодавства інформація про види та порядок надання допомоги має бути подана постраждалій особі мовою, яку вона розуміє.

Тому у разі, якщо особа не володіє українською мовою, текст пам'ятки має бути перекладений на мову, якою зазначена особа володіє.

Для забезпечення перекладу тексту пам'ятки варто залучати перекладачів, представників посольств або консульських установ іноземних держав, що діють на території України, студентів або викладачів філологічних факультетів навчальних закладів тощо.

Структурний підрозділ місцевої держадміністрації, відповідальний за проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми (далі – відповідальний підрозділ):

- здійснює процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, з урахуванням результатів оцінки потреб, що здійснюється центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- веде облік осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- направляє постраждалу особу до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для здійснення оцінки потреб та надання соціальних послуг;

- залучає у разі необхідності до організації надання допомоги постраждалій особі інших суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, ініціює проведення спільних засідань за участю таких суб'єктів;
- забезпечує взаємодію суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- в робочому порядку за потреби надає підрозділу Національної поліції з питань боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, консультації щодо проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, для перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- роз'яснює особі, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, про її право звернутись до підрозділу Національної поліції з питань боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, для надання інформації або подання заяви про вчинений щодо неї злочин торгівлі людьми;
- надає особі, яка постраждала від торгівлі людьми, в письмовому вигляді контактну інформацію підрозділу Національної поліції з питань боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми;
- негайно в телефонному режимі та протягом 5 робочих днів письмово інформує підрозділ Національної поліції з питань боротьби із злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, про виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми (за згодою постраждалої особи або її законного представника);
- негайно в телефонному режимі та протягом доби письмово інформує підрозділ Національної поліції з питань боротьби із злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та службу у справах дітей про виявлення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми;
- інформує постраждалу особу про види та порядок отримання допомоги, порядок отримання компенсації за моральну та/або матеріальну шкоду, заподіяну внаслідок експлуатації особами, які вчинили правопорушення, відповідно до законодавства;
- у разі коли постраждала особа не зверталася та не бажає співпрацювати з Національною поліцією, протягом 5 робочих днів подає до підрозділу Національної поліції інформацію про вчинення злочину торгівлі людьми та детальний опис обставин справи **без зазначення анкетних даних постраждалої особи** з поміткою про відмову особи співпрацювати з відповідними органами;
- контролює та аналізує стан виконання плану реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, складеного для дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Таким чином, Україна має достатні правові та організаційні інструменти щодо забезпечення дієвих заходів у сфері попередження, боротьби, виявлення та надання допомоги потерпілим/постраждалим, взаємодії з іншими суб'єктами у сфері протидії торгівлі людьми.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть основні причини існування проблеми торгівлі людьми у світі та в Україні.
2. Які нормативні документи в Україні містять визначення поняття «торгівля людьми»? Чи в усіх документах воно звучить однаково?
3. Що таке незаконна (нелегальна) міграція? Які органи влади уповноважені на боротьбу з нею?
4. Які соціальні групи є групами ризику щодо торгівлі людьми в Україні?
5. Чи є різниця між поняттями «постраждала від торгівлі людьми особа» і «потерпіла від торгівлі людьми особа»? Якщо є, то в чому вона полягає?
6. Чи буде визнана особа потерпілою (постраждалою), якщо вона давала згоду на будь-якого виду експлуатацію? Чому?
7. Що таке «Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми»? Які структури входять до переліку відповідних суб'єктів?
8. Який відомчий орган в Україні є координатором у сфері протидії торгівлі людьми та уповноважений у наданні статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми?
9. Чи залежить можливість надання комплексної допомоги постраждалим (потерпілим) від торгівлі людьми особам від участі у кримінальному провадженні? Яким чином?
10. Куди слід направити потерпілу (постраждалу) від торгівлі людьми особу в разі необхідності надання соціальної, матеріальної, медичної допомоги або тимчасового притулку?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

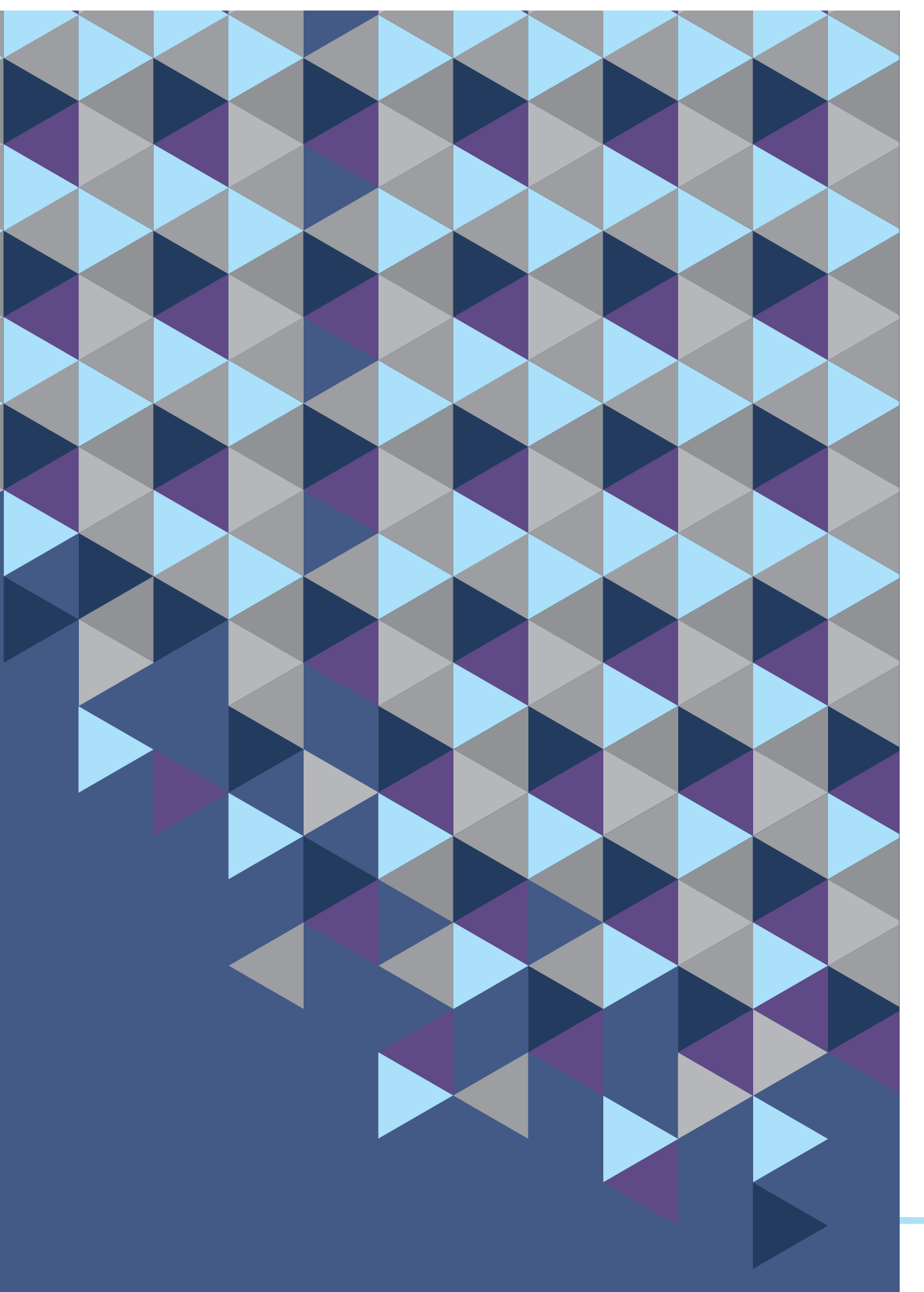
1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція № 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р.
3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
5. Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми».
6. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України».
7. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію».
8. Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу».
9. Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV «Про соціальні послуги».
10. Закон України від 7 червня 2001 р. № 2491-III «Про імміграцію».
11. Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».
12. Мельник Д.С., Щербина Л.І. Нелегальна міграція й торгівля людьми як прояв транснаціональної організованої злочинності в Україні: актуальні проблеми протидії. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. № 22.
13. Методичні рекомендації щодо обміну інформацією та перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, між регіональними підрозділами Міністерства соціальної політики і Національної поліції України. Київ. 2015.
14. Орлеан А.М., Пустова О.В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці: наук.-практ. посібник. Київ: Фенікс, 2013.
15. Протидія торгівлі людьми: збірник нормативно-правових актів. Київ. 2019.
16. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: Торговля людьми. Вена. 2013.

РЕКОМЕНДОВАНЕ ВІДЕО

1. <https://www.youtube.com/watch?v=c7uMWQ6uuHQ>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=BuGQVT-LLeM>
3. https://www.youtube.com/watch?v=3yGUs-F_4cE
4. <https://www.youtube.com/watch?v=yjnQp7qdyW8>

Тема 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» ТА «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

2.1. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»

Торгівля людьми визнається одним із найнебезпечніших посягань на волю особи як у нормах національного законодавства України, так і в ратифікованих Україною міжнародних договорах. Вимоги міжнародно-правових норм щодо криміналізації цього явища є багатограними та стосуються необхідності визнання злочинними діянь, що полягають у здійсненні незаконних угод, об'єктом яких є людини, а також урахування обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність за такого роду діяння.

Зокрема, 4 лютого 2004 р. Україною ратифіковано Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності і протоколи, які доповнюють Конвенцію: Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрям та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї.

Ця Конвенція була прийнята на 55 сесії Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 р. і набрала чинності 29 вересня 2003 р.; протоколи були прийняті одночасно з Конвенцією і набрали чинності 25 грудня 2003 р.

У національному законодавстві України криміналізація такого діяння, як торгівля людьми, відбулась у 1998 р., коли КК України 1960 р. було доповнено ст. 124-1 (згідно з Законом України від 24 березня 1998 р. № 210/98-ВР). Тогочасна редакція цієї кримінально-правової норми була такою:

СТАТТЯ 124-1. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ

1. ВІДКРИТЕ ЧИ ТАЄМНЕ ЗАВОЛОДІННЯ ЛЮДИНОЮ, ПОВ'ЯЗАНЕ З ЗАКОННИМ ЧИ НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ЗА ЗГОДОЮ ЧИ БЕЗ ЗГОДИ ОСОБИ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ АБО БЕЗ ТАКОГО ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО ПРОДАЖУ АБО ІНШОЇ ОПЛАТНОЇ ПЕРЕДАЧІ З МЕТОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ, ВИКОРИСТАННЯ В ПОРНОБІЗНЕСІ, ВТЯГНЕННЯ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ЗАЛУЧЕННЯ В БОРГОВУ КАБАЛУ, УСИНОВЛЕННЯ В КОМЕРЦІЙНИХ ЦІЛЯХ, ВИКОРИСТАННЯ В ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ, ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТІ ПРАЦІ, – КАРАЄТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД ТРЬОХ ДО ВОСЬМИ РОКІВ З КОНФІСКАЦІЄЮ МАЙНА АБО БЕЗ ТАКОЇ.

2. ТІ САМІ ДІЇ, ВЧИНЕНІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО, КІЛЬКОХ ОСІБ, ПОВТОРНО, ЗА ПОПЕРЕДНІМ ЗГОВОРІМ ГРУПОЮ ОСІБ, З ВИКОРИСТАННЯМ ПОСАДОВОГО СТАНОВИЩА АБО ОСОБОЮ, ВІД ЯКОЇ ПОТЕРПІЛИЙ БУВ У МАТЕРІАЛЬНІЙ АБО ІНШІЙ ЗАЛЕЖНОСТІ, – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД П'ЯТИ ДО ДЕСЯТИ РОКІВ З КОНФІСКАЦІЄЮ МАЙНА АБО БЕЗ ТАКОЇ.

3. ДІЇ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЧАСТИНАМИ 1 АБО 2 ЦЬЄЇ СТАТТІ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ, АБО ПОВ'ЯЗАНИ З НЕЗАКОННИМ ВИВЕЗЕННЯМ ДІТЕЙ ЗА КОРДОН ЧИ НЕПОВЕРНЕННЯМ ЇХ В УКРАЇНУ, АБО З МЕТОЮ ВИЛУЧЕННЯ У ПОТЕРПІЛОГО ОРГАНІВ ЧИ ТКАНИН ДЛЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ЧИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ДОНОРСТВА, АБО ЯКЩО ВОНИ СПРИЧИНИЛИ ТЯЖКІ НАСЛІДКИ, – КАРАЮТЬСЯ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ НА СТРОК ВІД ВОСЬМИ ДО П'ЯТНАДЦЯТИ РОКІВ З КОНФІСКАЦІЄЮ МАЙНА.

Чинний КК України 2001 р. також передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Ознаки цього складу злочину та покарання за нього закріплені ст. 149 Кодексу, яка за час свого існування неодноразово зазнавала змін та доповнень. Історію розвитку цієї кримінально-правової норми відображено у таблиці.

<p>Первісна редакція від 5.04.2001 р. (чинна з 01.09.2001 р.)</p>	<p>Редакція від 12.01.2006 р. (чинна з 10.02.2006 р.) Закон № 3316-IV</p>	<p>Редакція від 6.09.2018 р. (чинна з 6.10.2018 р.) Закон № 2539-VIII</p>
<p>Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини</p>	<p>Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини</p>	<p>Стаття 149. Торгівля людьми</p>
<p>1. Продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.</p>	<p>1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.</p>	<p>1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.</p>
<p>2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>	<p>2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>	<p>2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>

<p>2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>	<p>2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>	<p>2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>
<p>3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.</p>	<p>3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>	<p>3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.</p>
	<p>Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан,</p>	<p>Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан,</p>

	<p>залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.</p>	<p>залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.</p>
	<p>2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.</p>	<p>2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.</p>
	<p>3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.</p>	<p>3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини.</p>

Як відомо, згідно зі ст. 9 Конституції України діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому кожна нова редакція ст. 149 КК України (як 2006, так і 2018 рр.) мала своєю метою приведення змісту цієї статті у відповідність до вищезгаданих міжнародних актів. Проте певна невідповідність між національним та міжнародним законодавством наявна і досі. Зокрема, йдеться про визначення поняття «торгівля людьми».

У підпункті (а) ст. 3 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї наведено таке визначення «торгівлі людьми» – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом погрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Водночас чинна редакція ч. 1 ст. 149 КК України сформульована так: «Торгівля людиною, **а так само** вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію».

Як видається, для досягнення повної узгодженості цієї кримінально-правової норми із положеннями згаданого вище Протоколу необхідно в ч. 1 ст. 149 КК України замінити слова «а так само» словом «тобто».

Також варто зазначити, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» торгівля людьми – це здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином.

Таким чином, певні неузгодженості у визначенні аналізованого поняття існують також і у межах національної системи права; їх також слід усунути шляхом приведення змісту абз. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» у відповідність із змістом ч. 1 ст. 149 КК України.

Проте доти, доки такі зміни не внесені до КК України, юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 149 Кодексу, у цьому посібнику проводитиметься згідно з чинною редакцією цієї норми. Схематично його можна відобразити так:

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» (СТ. 149 КК УКРАЇНИ)

Стаття 149. Торгівля людьми

1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Розглянемо докладніше кожен елемент цього складу злочину та проаналізуємо кожен з його ознак.

РОДОВИМ ОБ'ЄКТОМ складу злочину «торгівля людьми» є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь та гідність особи. **Воля особи** – це право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством; право на вільний розвиток своєї особистості; а також гарантована можливість реалізації таких конституційних прав і свобод, як свобода та особиста недоторканність, право на невтручання в особисте життя, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання.

Честь особи – це сукупність моральних принципів, якими керується людина у своїй поведінці. **Гідність** особи передбачає усвідомлення людиною (як носієм сукупності моральних, світоглядних, професійних та інших якостей) своєї суспільної цінності, що створює у неї підстави для самоповаги. Право на повагу до її гідності є конституційним правом кожної людини.

ОСНОВНИМ БЕЗПОСЕРЕДНІМ ОБ'ЄКТОМ цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують честь і гідність особи, а також суспільні відносини, які забезпечують волю особи (крім випадків, коли торгівля людиною здійснюється за згодою потерпілого).

ДОДАТКОВИМИ ФАКУЛЬТАТИВНИМИ ОБ'ЄКТАМИ цього складу злочину можуть бути суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я людини; суспільні відносини власності; суспільні відносини у сфері службової діяльності, у сімейній сфері, у сфері забезпечення моральності тощо. Оскільки однією із кваліфікуючих ознак торгівлі людьми є спричинення «тяжких наслідків», від характеру шкоди, яка може бути віднесена до таких наслідків, залежить коло тих суспільних відносин, які можуть бути визнані додатковими об'єктами цього злочину.

Обов'язковою ознакою складу злочину «торгівля людьми» є також **потерпілий** від злочину. Ним може бути будь-яка фізична особа, незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА «торгівлі людьми» сконструйована як формальний складу злочину і характеризується такими формами суспільно небезпечного діяння:

- 1) торгівля людиною;
- 2) вербування;
- 3) переміщення;
- 4) переховування;
- 5) передача;
- 6) одержання людини.

Про недоцільність виділення **торгівлі людиною** як альтернативної форми суспільно небезпечного діяння (поряд із вербуванням, переміщенням, переховуванням, передачею, одержанням людини, вчиненими з метою експлуатації) уже згадувалось вище. Проте за чинної редакції ст. 149 КК України у науці кримінального права поняття «торгівлі людиною» визнається як вчинення акту купівлі-продажу людини¹⁵.

¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ, 2018. С. 442.

Вербування – це схилення, спонукання особи з метою залучення її до певної діяльності, досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, запрошення і набору добровольців.

Переміщення – це зміна місця перебування людини шляхом її перевезення чи іншого переміщення як через державний кордон України, так і в межах території України. Якщо такі дії пов'язані із незаконним переміщенням людини через державний кордон України, вони потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України.

Переховування – це розміщення чи влаштування особи у певних приміщеннях, транспортних засобах, на відлюдних територіях, з приховуванням даних щодо її місця перебування, забезпечення підробленими документами, проведення пластичної операції зі зміною зовнішності тощо. Переховування із забезпеченням підробленими документами потребує додаткової кваліфікації за ст. 357 або ст. 358 КК України.

Передача та одержання людини – це дії, пов'язані із переходом від однієї особи (групи осіб) до іншої особи (групи осіб) фактичного контролю над місцем перебування людини, над її свободою руху, позбавлення її можливості вільного пересування. Необхідно наголосити, що ці дві форми суспільно небезпечного діяння утворюють так звану «необхідну співучасть». Адже необхідною умовою передачі людини є її одержання іншою винною особою; натомість одержання людини неможливе без її передачі. Тому у цих двох формах вчинити цей злочин одноосібно неможливо.

Усі ці форми суспільно небезпечних діянь здебільшого вчиняються шляхом активної поведінки – дії, хоча це не виключає можливості вчинення злочину шляхом бездіяльності (наприклад, у формі переховування). Також усі форми суспільно небезпечного діяння в аналізованому складі злочину передбачені законодавцем як альтернативні, тому для вчинення цього злочину достатньо вчинити хоча б одне із перелічених вище діянь.

Ще однією обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину є спосіб його вчинення:

- 1) примус;
- 2) викрадення;
- 3) обман;
- 4) шантаж;
- 5) використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого;
- 6) використання його уразливого стану;
- 7) підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Примус – це протиправний психічний вплив на свідомість потерпілої особи, спрямований на приведення її у стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритись вимогам винного, в результаті чого обмежується можливість потерпілої особи діяти за власною волею.

Викрадення – це заволодіння людиною і її незаконне переміщення з одного місця, де вона перебувала за власною волею, до іншого місця, яке вона не може залишити і де не бажає перебувати. Такі дії охоплюються ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України не потребують.

Обман – це повідомлення потерпілій особі завідомо неправдивої інформації щодо умов працевлаштування, видів майбутньої діяльності або приховування важливих відомостей, інформації, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки особи та вплинуло б на її рішення погодитись на певні умови (наприклад, обіцянка сприяти працевлаштуванню офіціантами, гувернантками з подальшим продажем у сфері сексуальних послуг).

Шантаж – це погроза розголошення компрометуючих або інших відомостей (як дійсних, так і вигаданих), які потерпілий бажає зберегти в таємниці, а також залякування заподіянням будь-якої іншої шкоди як самому потерпілому, так і його близьким особам.

Використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого – це використання існуючих умов та обставин, за яких потерпілий, обираючи варіант своєї поведінки, вимушений орієнтуватись на інтереси винного, від якого він матеріально чи будь-яким іншим чином залежний. Матеріальна залежність має місце, якщо потерпілий перебуває на утриманні винного, проживає на його житловій площі, а також коли дії винного можуть іншим чином викликати істотне погіршення майнового становища потерпілої особи (наприклад, боргові відносини). Інша залежність включає залежність службову, родинну, емоційну, інші види зобов'язань, через які потерпілий змушений орієнтуватись на інтереси винного.

Використання уразливого стану – це коли винна особа, вчиняючи дії, спрямовані на торгівлю людьми, свідомо використовує зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан потерпілої особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, а також збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію – це надання коштів, майна, переваг, пільг, послуг або нематеріальних активів третій особі, яка в силу певних обставин (що виникли як із законних, так і з незаконних підстав) контролює потерпілого, з метою одержання згоди цієї третьої особи на експлуатацію людини (людей), яких вона контролює.

Усі ці способи перелічені законодавцем як альтернативні, тобто для вчинення злочину достатньо використати хоча б один з них. Проте на практиці вони нерідко поєднуються, коли, наприклад, винні особи одночасно використовують уразливий стан особи і обман; або шантаж та матеріальну залежність потерпілого; або викрадення та примус.

Злочин «торгівля людьми» **вважається закінченим** з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння (хоча б у одній із перерахованих вище форм), поєданого із використанням хоча б одного із способів, зазначених вище.

Проте якщо потерпілим від злочину є неповнолітня чи малолітня особа, спосіб вчинення злочину втрачає своє обов'язкове значення, і злочин вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, незалежно від способу його вчинення. Це прямо впливає із змісту кримінального закону, а саме із абз. 3 примітки до ст. 149 КК України: «Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини».

Принагідно варто зазначити, що момент закінчення аналізованого складу злочину не залежить від досягнення його мети – експлуатації людини.

СУБ'ЄКТ складу злочину «торгівля людьми» загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Проте вчинення таких дій службовими особами з використанням службового становища та вчинення їх щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками утворюють кваліфіковані склади цього злочину, передбачені, відповідно, ч. 2 та ч. 3 ст. 149 КК України.

Варто також зазначити, що у випадку, коли винний, вчиняючи торгівлю людиною, використовує такий спосіб, як підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, така третя особа також повинна визнаватись суб'єктом злочину (за наявності у неї усіх необхідних ознак загального суб'єкта злочину). У таких випадках дії цих двох суб'єктів злочину також утворюють «необхідну співучасть».

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА складу злочину «торгівля людьми» характеризується виною у формі прямого умислу. Тобто вчиняючи торгівлю людиною, винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає, що його дії чи бездіяльність посягають на волю, честь гідність іншої особи, і бажає порушити ці відносини.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину є **мета** експлуатації людини. Варто зазначити, що у науці кримінального права відсутнє однозначне вирішення питання, для яких форм суспільно небезпечного діяння ця мета є обов'язковою. Прибічники однієї позиції вважають, що мета експлуатації є обов'язковою ознакою для усіх форм суспільно небезпечного діяння (в тому числі для такої форми, як торгівля людьми). Інша точка зору на це питання полягає у тому, що мета експлуатації є обов'язковою лише для таких форм, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини. Такі розбіжності в тлумаченні цієї кримінально-правової норми насамперед зумовлені нечіткістю її формулювання. Якщо виходити з міжнародної практики тлумачення терміна «торгівля людьми», мету експлуатації слід визнавати обов'язковою ознакою цього складу злочину (у всіх його формах).

Поняття експлуатації визначається абз. 1 примітки до ст. 149 КК України: «Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо».

Сексуальна експлуатація – це вид експлуатації особи у сфері проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (у сфері розпутних дій з дітьми, надання разових сексуальних послуг, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у тій чи іншій країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності.

Порнобізнес – це частково чи повністю дозволений або заборонений в тій чи іншій країні вид підприємництва, пов'язаний з проституцією, утриманням будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру тощо. Використання у порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Примусова праця – це праця, до якої особа примушується насильством чи будь-яким іншим незаконним способом. Така праця може бути як оплачуваною, так і безоплатною.

Примусове надання послуг є різновидом примусової праці, коли остання здійснюється у сфері послуг.

Рабство – це стан чи становище людини, щодо якої здійснюються атрибути права власності чи деякі з них.

Під **звичаями, подібними до рабства**, розуміються кріпацький стан; ситуація, коли жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі; будь-який інститут чи звичай, в силу яких дитина передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі, за винагороду або без такої, з метою експлуатації цієї дитини чи її праці тощо.

Підневільний стан – це становище особи, створене як наслідок дії інститутів чи звичаїв, подібних до рабства.

Боргова кабала – це стан чи становище особи, що виникає внаслідок заставлення боржником для забезпечення боргу особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо при цьому цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу, або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений.

Вилучення органів – процес хірургічного або іншого втручання в організм людини і позбавлення її належного їй органу (частини організму, що має певну будову і спеціальне призначення).

Проведення дослідів над людиною – це проведення медико-біологічних, психологічних або інших експериментів, спроб відтворити щось нове з метою його випробування, які проводяться без вільної згоди людини та повної об'єктивної поінформованості пацієнта про стан його здоров'я, мету дослідів, про прогноз можливих наслідків та ризик для життя та здоров'я.

Усиновлення (удочеріння) з метою наживи – отримання будь-якої матеріальної вигоди або уникнення матеріальних витрат завдяки прийняттю усиновителем у свою сім'ю особи на правах сина чи дочки.

Примусова вагітність або примусове переривання вагітності – посягання на волю жінки, що дістає вияв у її примусовому заплідненні (у тому числі штучному) або примусовому проведенні абортів – операції зі штучного переривання вагітності.

Примусове одруження – це примушування особи (поза її волю) до вступу в шлюб або до продовження раніше укладеного шлюбу, а також примушування до вступу в співжиття без укладення шлюбу чи до продовження такого співжиття.

Примусове втягнення у зайняття жебрацтвом – це здійснюване проти волі особи залучення її до систематичного випрошування грошей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб.

Втягнення у злочинну діяльність – це психічний або фізичний вплив на особу, спрямований на залучення її до участі в одному чи кількох злочинах.

Використання у збройних конфліктах – використання особи для виконання нею бойових завдань, пов'язаних із поваленням державної влади або порушенням суверенітету чи територіальної цілісності держав.

Перелік форм, у яких може діставати вияв експлуатація людини, поданий у примітці до ст. 149 КК України та проаналізований вище, не є вичерпним. Тобто на практиці можуть мати місце випадки торгівлі людьми з метою їх експлуатації і в інших формах. І всі вони охоплюються складом злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

Також важливо зазначити, що склад злочину «торгівля людьми» як конструктивна ознака включає лише мету експлуатації людини, а не власне її реальну експлуатацію. Тому в усіх випадках, коли дії винного, крім торгівлі людиною, містять ще й ознаки інших складів злочинів, які передбачають конкретні форми експлуатації людини (наприклад, експлуатація дітей, незаконне проведення дослідів над людиною, втягнення в зайняття проституцією тощо), вони повинні кваліфікуватись за сукупністю цих злочинів.

2.2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

Основним складом злочину, пов'язаним із незаконною міграцією, є «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» (ст. 332 КК України). Сучасна історія розвитку цієї кримінально-правової норми відображена у таблиці.

Стаття 332 КК в первинній редакції (чинна з 01.09.2001 р.)	Стаття 332 КК в редакції Закону від 5.04.2011 р. (чинна з 5.05.2011 р.)	Стаття 332 КК в редакції Закону від 18.02.2016 р. (чинна з 28.02.2016 р.)
Незаконне переправлення осіб через державний кордон України		
<p>1. Організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією транспортних або інших засобів вчинення злочину.</p>	<p>1. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією транспортних засобів або інших засобів вчинення злочину.</p>	<p>1. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.</p>
<p>2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією засобів вчинення злочину.</p>	<p>2. Ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з конфіскацією транспортних засобів або інших засобів вчинення злочину, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або без такої.</p>	<p>2. Ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.</p>

	<p>3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або вчинені з корисливих мотивів, – караються позбавленням волі на строк від семи до дев'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією транспортних засобів або інших засобів вчинення злочину та з конфіскацією майна.</p>	<p>3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або вчинені з корисливих мотивів, – караються позбавленням волі на строк від семи до дев'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.</p>
--	---	---

Проведемо аналіз елементів та ознак складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» згідно з чинною редакцією ст. 332 КК України.

Родовим об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є суспільні відносини у сфері недоторканності державних кордонів (порядок перетинання державного кордону України). **Додатковими факультативними об'єктами** цього складу злочину є суспільні відносини в сфері охорони життя та здоров'я особи, а також суспільні відносини у сфері службової діяльності. Обов'язковою ознакою цього складу злочину є також **потерпілий** від злочину. Ним може бути будь-яка фізична особа, незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак, яка незаконно перетинає державний кордон України. Залежно від конкретних обставин справи дії таких потерпілих утворюють склад адміністративного правопорушення або склад злочину, передбаченого ст. 332-2 КК України.

З об'єктивної сторони злочин може характеризуватися суспільно небезпечним діянням у таких 4 формах:

- 1) незаконне переправлення осіб через державний кордон України;
- 2) організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України;
- 3) керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України;
- 4) сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України.

Для четвертої форми суспільно небезпечного діяння притаманним є також **спосіб** вчинення злочину – порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Специфікою злочину є те, що особа, яка організувала зазначене незаконне переправлення, керувала ним або сприяла йому, визнається виконавцем злочину, тому її дії треба кваліфікувати за ст. 332 КК України без посилання на ч. 3 або ч. 5 ст. 27. Якщо у вчиненні одного злочину особа брала участь як організатор, в іншому – як керівник, а в третьому – лише дала поради чи вказівки тощо, її дії у кожному разі повинні одержувати самостійну правову оцінку в межах ст. 332 КК України.

Відповідно, якщо дії особи направляють, об'єднують інших співучасників злочину, а не осіб, які незаконно перетинають державний кордон України, або дії особи полягають, наприклад, у наданні порад, вказівок організатору переправлення чи його керівнику, а не особам, які незаконно перетинають державний кордон України, то ці дії мають кваліфікуватися за ст. 332 КК України з посиланням на ч. 3 або ч. 5 ст. 27 КК України.

НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ осіб через державний кордон України – це дії, спрямовані на переведення, перевезення осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України, тобто дії особи, яка забезпечила перетинання державного кордону України іншими особами у будь-якому напрямку (наприклад, перевезла іншу особу через державний кордон України на власному транспортному засобі). Державний кордон є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину, яка характеризує **місце** його вчинення. Державний кордон України – це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України, а саме: межі суходолу, вод, надр, повітряного простору. Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами.

ОРГАНІЗАЦІЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ осіб через державний кордон України передбачає розробку та безпосередню реалізацію планів незаконного перетинання державного кордону України іншими особами. Ці дії можуть бути поєднані зі схиланням інших осіб до незаконного перетинання державного кордону України. Проте відповідна ініціатива може виходити не від організатора, а від осіб, які бажають незаконно перетнути державний кордон України або від інших осіб, і лише підтримуватися ним. При цьому слід мати на увазі, що, на відміну від дій організатора злочину, дії організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон України направляють, об'єднують не інших співучасників, а осіб, які незаконно перетинають державний кордон України.

КЕРІВНИЦТВО НЕЗАКОННИМ ПЕРЕПРАВЛЕННЯМ осіб через державний кордон України – це розпорядження діями осіб, які бажають незаконно перетнути державний кордон України, або інших осіб з метою досягнення відповідного злочинного результату – незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Це може діставати вияв у наданні відповідних настанов і проведенні інструктажу щодо виконання тих чи інших фактичних дій, координації останніх, забезпеченні їх прикриття, виробленні заходів щодо нейтралізації діяльності правоохоронних органів тощо.

Відмінністю дій із керівництва незаконним переправленням осіб через державний кордон України від організації такого переправлення є передусім те, що керівництво здійснюється безпосередньо під час зазначеного переправлення або безпосередньо перед його початком.

На відміну від особи, яка керує підготовкою чи вчиненням злочину (ч. 3 ст. 27 КК України), керівник незаконним переправленням осіб через державний кордон України спрямовує зусилля не інших співучасників, а осіб, які незаконно перетинають державний кордон України.

Організатором і керівником переправлення осіб через державний кордон України може бути одна й та сама особа.

На практиці злочин, передбачений ст. 332 КК України, найчастіше вчинюється спільними діями двох чи більше осіб. А тому кваліфікація його за ч. 1 ст. 332 КК України може відбуватися лише в окремих випадках, коли йдеться, скажімо, про дії «провідника-одинака», затриманого при переправленні ним однієї особи через державний кордон України.

Діяльність організатора (керівника) незаконного переправлення осіб через державний кордон України на етапі підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змови на вчинення злочину, усунення перешкод, а також іншого умисного створення умов для організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України слід кваліфікувати не як готування до цього злочину, а тільки за ст. 332 КК України.

СПРИЯННЯ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕПРАВЛЕННЮ осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод не є пособництвом у злочині, передбаченому ст. 332 КК України, а також однією з його форм. Адже таке сприяння стосується не співучасників цього злочину, а осіб, які незаконно перетинають державний кордон України.

Сприяння **порадами чи вказівками** полягає в наданні зазначеним особам інформації щодо найбільш зручних маршрутів руху до державного кордону, місця і часу його незаконного перетинання та інших обставин, які є необхідними для реалізації їх намірів на незаконне перетинання кордону. **Надання засобів** полягає у передаванні особам, які незаконно перетинають державний кордон України, транспортних засобів, тимчасового сховища, засобів маскування і засобів приховування слідів злочину, документів, карт, схем або інших предметів матеріального характеру, за допомогою яких вони можуть полегшити досягнення зазначеного результату. На відміну від ч. 5 ст. 27 та інших статей КК України, у ст. 332 КК України поняттям «засоби» охоплюються і відповідні знаряддя. Під **усуненням перешкод** розуміється ліквідація перепон, що заважають (ускладнюють, унеможлиблюють) реалізацію планів із незаконного перетинання державного кордону України. Воно може діставати вияв, наприклад, у відволіканні уваги прикордонних нарядів. Викрадення або підробка документів, які надають право на перетинання державного кордону України, з наступним

наданням їх для використання іншим особам під час переправлення їх через державний кордон України кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених, відповідно, ст. 332 і ст. 357 або ст. 358 КК України.

Оскільки переправлення через державний кордон України – це дії, спрямовані на переведення, перевезення тощо осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України, всі дії організатора, керівника такого переправлення або особи, яка сприяє йому, можуть бути повністю виконані ще до того, як особи, яких вони переправляють через державний кордон України, перетнули його.

Тому вчинений цими особами **злочин є закінченим** у момент, коли виконано відповідні дії: організаційні дії з переправлення осіб через державний кордон України, дії з керівництва таким переправленням, надані необхідні поради, вказівки чи засоби для незаконного перетинання державного кордону України іншими особами або усунені відповідні перешкоди для цього, незалежно від того, чи фактично опинились особи, яких вони переправляють через державний кордон України, за межами України. Злочин також вважається закінченим, якщо зазначені дії стосувались незаконного переправлення через державний кордон України лише однієї особи.

Дії винного, пов'язані з незаконним переміщенням через державний кордон України людини, яку він незаконно отримав або має намір передати іншим способом з метою подальшої експлуатації, не охоплюються ч. 1 ст. 149 КК України і потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України.

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо вчиняючи цей злочин, його суб'єкт сам також незаконно перетинає державний кордон України, він повинен (за лежно від обставин конкретної справи) нести адміністративну (ст. 204-1 КУпАП) або кримінальну (ст. 332-2 КК України) відповідальність.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» характеризується умисною формою вини. Вчиняючи такого роду діяння, винна особа бажає незаконно переправити осіб через державний кордон України або, хоч і не бажає, але свідомо допускає, що завдяки її діянням відбудеться таке незаконне переправлення осіб. Винний повинен усвідомлювати, що сприяє переправленню через державний кордон осіб незаконним чином. За добросовісної помилки (коли особа не усвідомлювала, не могла і не повинна була усвідомлювати, що особи, яким вона сприяє, перетинають кордон незаконно) склад цього злочину відсутній.

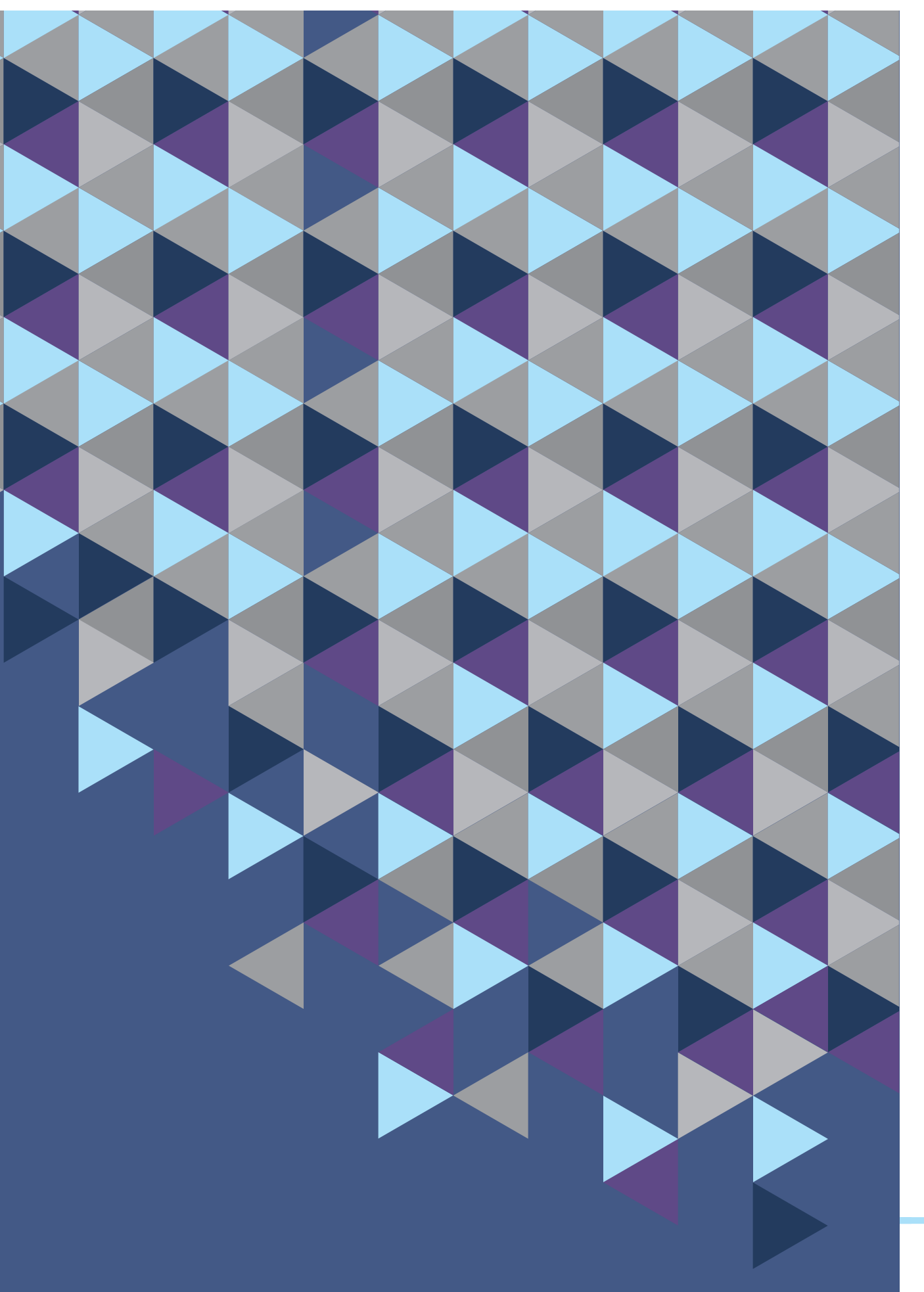
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає відмінність поняття «торгівля людьми», визначення якого міститься у міжнародних та національних нормативно-правових актах?
2. Назвіть родовий об'єкт складу злочину «торгівля людьми».
3. Які суспільні відносини можуть виступати додатковими факультативними об'єктами складу злочину «торгівля людьми»?
4. Чи є потерпілий від злочину обов'язковою ознакою об'єкта складу злочину «торгівля людьми»?
5. Які суспільно небезпечні діяння характеризують об'єктивну сторону складу злочину «торгівля людьми»?
6. Чи можуть такі форми суспільно небезпечного діяння, як передача та одержання людини, вчинятись одноосібно?
7. Перелічіть способи вчинення злочину «торгівля людьми», які є обов'язковою ознакою цього складу злочину.
8. Чим відрізняються такі способи вчинення торгівлі людьми, як примус і шантаж?
9. Чи потребує викрадення людини як спосіб вчинення злочину «торгівля людьми» додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України?
10. Чим відрізняється використання уразливого стану від використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого?
11. З якого моменту «торгівля людьми» вважається закінченим злочином?
12. Хто може бути суб'єктом складу злочину «торгівля людьми»?
13. Якими ознаками характеризується суб'єктивна сторона складу злочину «торгівля людьми»?
14. Що слід розуміти під метою експлуатації людини?
15. Чи є вичерпним перелік форм експлуатації людини, поданий у примітці до ст. 149 КК України?
16. Охарактеризуйте об'єкт складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України».
17. Назвіть чотири форми суспільно небезпечного діяння, як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України».
18. Назвіть спосіб вчинення злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України» та вкажіть, для якої форми суспільно небезпечного діяння він є обов'язковим.
19. З якого моменту вважається закінченим злочин «незаконне переправлення осіб через державний кордон України»?
20. Охарактеризуйте суб'єктивну сторону складу злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція № 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. // http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_789/page
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858
3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. // http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_791
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>
5. Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми». Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. Ст. 173.
6. Александренко О.В., Веселовська Н.О. Актуальні питання протидії торгівлі людьми в Україні. Молодий вчений. 2014. № 9 (12). С. 84–86.
7. Іващенко В.О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): монографія. Київ: Атіка, 2004. 178 с.
8. Іскров К.М. Об'єкт злочину «торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (стаття 149 Кримінального кодексу України). Правова держава. 2009. № 11. С. 112–116.
9. Мельник Д.С., Щербина Л.І. Нелегальна міграція й торгівля людьми як прояв транснаціональної організованої злочинності в Україні: актуальні проблеми протидії. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. № 22. С. 49–60.
10. Нагачевська Ю.С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 241–253.
11. Наумова О.С. Окремі аспекти регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 149 КК України). Публічне право. 2017. № 2 (26). С. 155–162.
12. Орлеан А.М., Пустова О.В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці: наук.-практ. посібник. Київ: Фенікс, 2013. 152 с.
13. Стеблинська О.С. Торгівля людьми як вид організованої злочинності. Право і безпека. 2010. № 5. С. 129–131.

Тема 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

3.1. КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»

Систему **КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК** складу злочину «торгівля людьми» схематично можна відобразити таким чином:

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

(Ч. 2 СТ. 149
КК УКРАЇНИ)

- 1) вчинені щодо неповнолітнього
- 2) щодо кількох осіб
- 3) повторно
- 4) за попередньою змовою групою осіб
- 5) службовою особою з використанням службового становища
- 6) поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства.

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

(Ч. 3 СТ. 149
КК УКРАЇНИ)

- 1) вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками
- 2) вчинені щодо малолітнього
- 3) організованою групою
- 4) поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства.

Розглянемо докладніше кожну з них:

Вчиненими щодо **неповнолітнього** визнаються дії, спрямовані на торгівлю особою, яка на момент вчинення щодо неї злочину не досягла 18-річного віку. Для застосування цієї кваліфікуючої ознаки недостатньо встановити лише факт недосягнення потерпілим повноліття на момент вчинення злочинних дій щодо нього. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за цією ознакою є усвідомлення винним неповнолітнього віку потерпілої особи. Тобто йдеться про ситуацію, за якої винний на момент вчинення злочину або достовірно знав про неповнолітній вік потерпілого, або допускав, що потерпілий не досяг 18-річного віку.

Торгівля людьми визнається вчиненою щодо **кількох осіб**, якщо відповідні діяння вчинені щодо двох або більше осіб, незалежно від їх статі, віку, громадянства чи будь-яких інших ознак, а також незалежно від того, одночасно чи в різний час щодо них були вчинені відповідні діяння. Обов'язковою умовою кваліфікації дій за цією ознакою є єдність злочинного наміру. Тобто єдиним умислом винної особи має охоплюватися торгівля двома чи більше людьми. Власне з урахуванням цієї умови торгівля людьми, вчинена щодо кількох осіб, відрізняється від учинення цього злочину повторно.

Торгівля людьми, вчинена **повторно**, має місце у випадку вчинення її особою, яка раніше вчинила торгівлю людьми у будь-якій із зазначених вище форм цього суспільно небезпечного діяння. Повторність при цьому утворюють як злочини, вчинені одноосібно, так і злочини, вчинені у співучасті; як закінчені, так і незакінчені злочини, а також злочини, за які особа уже була притягнута до кримінальної відповідальності, якщо судимість за них не знята і не погашена у встановленому законом порядку. Якщо винний притягується до кримінальної відповідальності одразу за два чи більше факти вчинення торгівлі людьми (не об'єднані єдиним злочинним наміром), кожен із цих злочинів повинен кваліфікуватися окремо за сукупністю: перший з них – за ч. 1 ст. 149 КК України (якщо відсутні інші кваліфікуючі ознаки); другий (і всі наступні) з урахуванням ознаки повторності – за ч. 2 ст. 149 КК України.

Торгівля людьми визнається вчиненою **за попередньою змовою групою осіб**, якщо її спільно вчинили кілька (два чи більше) суб'єктів злочину, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення. Проте кваліфікація дій за цією ознакою виключається у тих випадках, коли йдеться про ті форми торгівлі людьми, які утворюють так звану «необхідну співучасть» (наприклад, передача-одержання людини). Тобто, наприклад, коли кваліфікуються дії лише двох суб'єктів торгівлі людьми, один з яких передав потерпілого, а інший одержав його з метою експлуатації, така ознака, як «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» не може бути інкримінована жодному з цих суб'єктів.

Торгівля людьми визнається вчиненою **службовою особою з використанням службового становища**, якщо дії, передбачені ч. 1 ст. 149 КК України, характеризуються поєднанням таких двох факторів. По-перше, вони мають бути вчинені спеціальним суб'єктом – службово-

вою особою. По-друге, під час їх учинення така особа має використовувати своє службове становище. Відсутність хоча б одного з цих факторів виключає інкримінування цієї ознаки. При кваліфікації дій за цією кваліфікуючою ознакою додатково кваліфікувати дії службової особи за ст. 364 КК України не потрібно.

Згідно з ч. 3 ст. 18 КК України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Використання службового становища – це вчинення дій, спрямованих на торгівлю людьми, шляхом зловживання тією владою або тими службовими повноваженнями, якими наділена конкретна службова особа.

Під **насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я**, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (ударів, побоїв, обмеження чи позбавлення волі, зв'язування, тощо) за умови, що на момент заподіяння вони не становили небезпеки для життя чи здоров'я потерпілого. Такі дії повністю охоплюються ч. 2 ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за іншими нормами Особливої частини КК не потребують. Погроза застосування такого насильства – це залякування потерпілого негайним застосуванням щодо нього чи його близьких родичів таких насильницьких дій або погроза вчинити такі дії у майбутньому.

Торгівля людьми, **вчинена щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками**, передбачає обов'язкове поєднання двох факторів: 1) потерпілий на момент вчинення щодо нього дій, передбачених ч. 1 ст. 149 КК України, не досяг 18-річного віку; 2) торгівлю таким неповнолітнім вчинив спеціальний суб'єкт злочину (його батько чи мати, усиновитель, опікун або піклувальник). Якщо такого роду діяння щодо неповнолітньої особи вчинив будь-хто із інших родичів чи близьких осіб, їх дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 149 КК України, а не за цією особливо кваліфікуючою ознакою.

Торгівля людьми, **вчинена щодо малолітнього**, має місце якщо дії, передбачені ч. 1 ст. 149 КК України, вчинені щодо особи, яка на момент їх учинення не досягла 14-річного віку. При цьому факт малоліття потерпілого повинен охоплюватись усвідомленням винної особи. Тобто винний має знати або свідомо припускати, що потерпілий є малолітнім.

Торгівля людьми, **вчинена організованою групою**, має місце якщо в готуванні або вчиненні торгівлі людьми брали участь кілька (три і більше) суб'єктів злочину, які попередньо організувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Під **насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких**, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які були небезпечними для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких родичів у момент їх заподіяння (насильство, що мало характер мучення чи мордування, позбавлення волі у небезпечній для життя чи здоров'я спосіб, насильницьке перевезення осіб у таких транспортних засобах, що становлять небезпеку для життя, тривале позбавлення їжі та пиття тощо) Усі ці види насильства охоплюються ч. 3 ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК не потребують. Умисне вбивство потерпілого від торгівлі людьми ст. 149 не охоплюється і потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 115 КК України.

Погроза застосування такого насильства – це залякування потерпілого негайним застосуванням щодо нього чи його близьких родичів таких насильницьких дій, або погроза вчинити такі дії у майбутньому. Оскільки характер погрози має кваліфікуюче значення, то його встановлення є обов'язковим. Якщо зміст погрози полягав у залякуванні вбивством, заподіянням тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, вчинене слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 149 КК України. Якщо за змістом погроза була неконкретизованою, й при цьому не доведено, що винний погрожував власне небезпечним для життя і здоров'я насильством, його дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 149 КК України.

Поняття **«тяжких наслідків»** у торгівлі людьми є оціночним; його зміст встановлюється у кожному конкретному випадку особою, яка здійснює кримінальне провадження. До них зазвичай відносять тяжку хворобу потерпілого (наприклад, СНІД чи іншу невиліковну хворобу, тяжку венеричну хворобу, психічну хворобу); необережне заподіяння потерпілому смерті чи тяжкого тілесного ушкодження, самогубство потерпілої особи або зникнення її безвісті тощо.

3.2. ВІДМЕЖУВАННЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

Торгівля людьми як склад злочину, передбачений ст. 149 КК України, тісно пов'язана з іншими складами злочинів. У діях осіб, що вчиняють торгівлю людьми, доволі часто містяться також ознаки інших складів злочинів як проти волі, честі та гідності особи, так і передбачених іншими розділами Особливої частини КК. Проблемам розмежування такого роду злочинних діянь і присвячений цей підрозділ. Схематично систему злочинів, що межують із торгівлею людьми, відображено у таблиці.

ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ	
Стаття 142 КК	Незаконне проведення дослідів над людиною
Стаття 143 КК	Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини
Стаття 146 КК	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини
Стаття 150 КК	Експлуатація дітей
Стаття 150-1 КК	Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом
Стаття 151-2 КК	Примушування до шлюбу
Стаття 169 КК	Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)
Стаття 300 КК	Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію
Стаття 301 КК	Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів
Стаття 302 КК	Створення або утримання місць розпусти і звідництво
Стаття 303 КК	Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією
Стаття 304 КК	Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність

Для розмежування цих складів злочинів необхідно провести їх юридичний аналіз, встановити, якими ознаками характеризується кожен з них, та з'ясувати, які із цих ознак є розмежувальними. Отже, перейдемо до кримінально-правової характеристики кожного із указаних вище злочинів (основні елементи та ознаки цих складів злочинів будуть відображені у вигляді схем).

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ (СТ. 142 КК)

Стаття 142. Незаконне проведення дослідів над людиною

1. Незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 142 КК)

- вчинені щодо неповнолітнього
- вчинені щодо двох або більше осіб
- вчинені шляхом примушування або обману
- якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого

ДОСЛІД

це експеримент, спроба відкрити що-небудь нове, того, чого раніше не існувало, з метою його випробування.

НЕЗАКОННИМ Є ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ

- без вільної згоди людини та повної і об'єктивної поінформованості про дослід щодо неї
- над ув'язненими, військовополоненими, хворими, захворювання яких не пов'язано з метою дослідів
- особою, яка не має на те права
- за умов існування невиправданого ризику для життя чи здоров'я тощо

Отже, основними розмежувальними ознаками складів злочинів «торгівля людьми» та «незаконне проведення дослідів над людиною» є ознаки об'єктивної сторони цих складів злочинів. Зокрема, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 149 КК України, включає такі форми суспільно небезпечного діяння, як торгівля людиною, вербування, переміщення, переховування, одержання чи передача людини; об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 142 КК України, включає такі форми суспільно небезпечного діяння, як проведення медико-біологічних, психологічних або інші дослідів над людиною.

Проте мета експлуатації як ознака суб'єктивної сторони складу злочину «торгівля людьми» може полягати у меті здійснювати незаконні дослідів над тими людьми, щодо яких вчиняється така торгівля.

Тому у випадку, коли винний спочатку одержав людину з метою проведення незаконних дослідів над нею, а згодом реалізовує цю мету і проводить такі медико-біологічні, психологічні або інші дослідів над цією людиною, його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 142 та ст. 149 КК України.

Проте дії винного, який вербував, переміщував, переховував чи передав людину з метою її подальшої експлуатації, усвідомлюючи при цьому, що ця експлуатація буде здійснюватись у формі проведення незаконних дослідів над нею, не слід кваліфікувати як сукупність злочину, передбаченого ст. 149 КК України, та пособництва у злочині, передбаченого ст. 142 КК України (оскільки така кваліфікація порушуватиме принцип недопустимості подвійного інкримінування). Водночас, якщо така особа вчиняла ще й інші пособницькі дії, які сприяли незаконному проведенню дослідів над тими людьми, яких вона раніше вербувала, переміщувала, переховувала чи передавала (наприклад, надавала приміщення для проведення дослідів), її дії утворюють сукупність злочину, передбаченого ст. 149 КК України, та пособництва у злочині, передбаченого ст. 142 КК України.

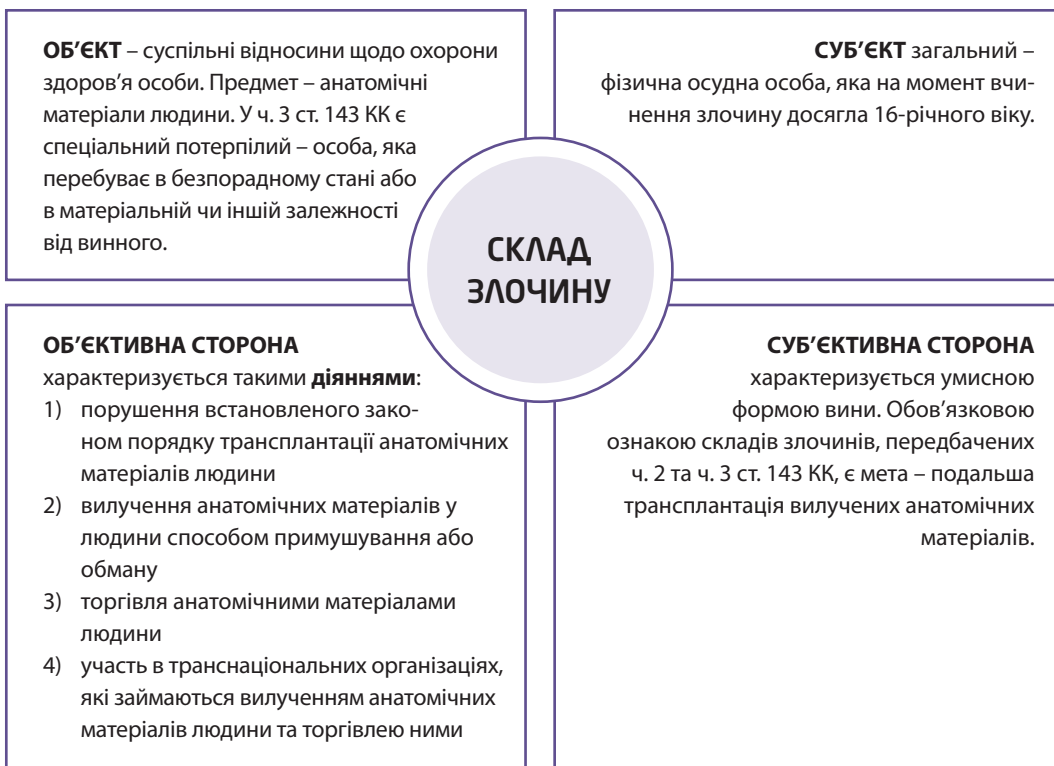
Якщо винний, здійснюючи вербування, переміщення, переховування, передачу або продаж людини, не усвідомлював (не повинен був і не міг усвідомлювати) при цьому, в якій саме формі здійснюватиметься її подальша експлуатація, його дії слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 149 КК України.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ (СТ. 143 КК)

Стаття 143 КК України передбачає п'ять окремих складів злочинів:

- Порухення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ч. 1 ст. 143 КК)
- Вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК)
- Вилучення у людини, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації (ч. 3 ст. 143 КК)
- Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини (ч. 4 ст. 143 КК)
- Дії, передбачені частинами 2, 3, 4, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю (ч. 5 ст. 143 КК)

Анатомічні матеріали людини – це органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини (ч. 1 ст. 1 Закону України від 17 травня 2018 р. «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»).

Таким чином, склад злочину, передбаченого ст. 143 КК України, відрізняється від складу злочину «торгівля людьми» першочергово за ознаками об'єктивної сторони. Зокрема, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 143 КК України, характеризується такими альтернативними формами суспільно небезпечного діяння: порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини; вилучення анатомічних матеріалів у людини шляхом примушування або обману; торгівля анатомічними матеріалами людини; участь в транснаціональних організаціях, які займаються вилученням анатомічних матеріалів людини та торгівлею анатомічними матеріалами.

Проте мета експлуатації як ознака суб'єктивної сторони складу злочину «торгівля людьми» може полягати у прагненні згодом вилучити анатомічні матеріали у тих людей, щодо яких вчиняється така торгівля, з порушенням встановленого порядку трансплантації або з використанням примушування чи обману. Також нерідко торгівля людьми здійснюється з метою подальшої торгівлі їхніми анатомічними матеріалами. Водночас діяльність транснаціональних організацій, які займаються вилученням анатомічних матеріалів людини та торгівлею цими матеріалами, також тісно пов'язана із торгівлею людьми.

Тому у випадку, коли винний спочатку одержав людину з метою вилучення у неї її анатомічних матеріалів, а згодом реалізовує цю мету і проводить таке вилучення у цієї людини, його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 143 та ст. 149 КК України. Аналогічно вирішується питання кваліфікації дій особи, яка спершу отримала чи придбала людину, а згодом вчинила злочин, передбачений ст. 143 КК України, у будь-якій іншій формі суспільно небезпечного діяння (у формі порушення встановленого порядку трансплантації, торгівлі анатомічними матеріалами чи участі у транснаціональній організації). У кожному такому випадку дії винного слід кваліфікувати за сукупністю ст. 143 та ст. 149 КК України.

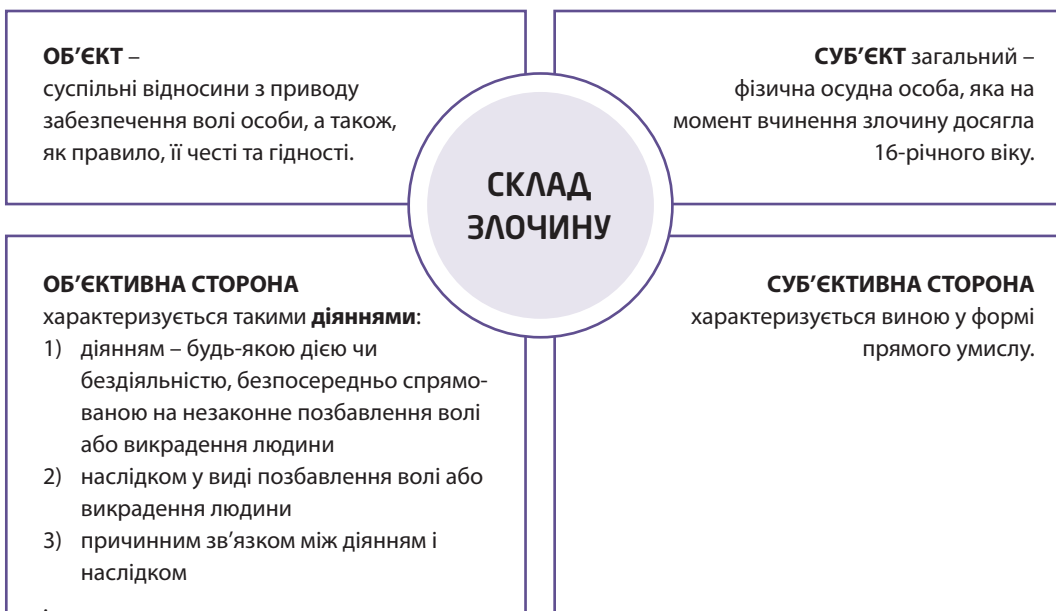
Сукупність цих злочинів відсутня лише у діях тієї особи, яка вербує, переміщує, переховує чи передає людину з метою її подальшої експлуатації, усвідомлюючи при цьому, що ця експлуатація буде здійснюватись у формі вилучення анатомічних матеріалів у цієї людини, і більше жодних дій, які сприяють вчиненню злочину, передбаченого ст. 143 КК України, вона не вчиняє. В такому випадку вчинене повністю охоплюється ст. 149 КК України.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ (СТ. 146 КК)

Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється не у відповідності із законодавством України та чинними міжнародними договорами. Незаконне позбавлення волі може полягати у триманні особи в місці, де вона взагалі не хоче перебувати, чи вже не хоче перебувати, або в примусі її в місце, яке вона самостійно не може покинути, хоч і бажає цього.

Викрадення людини означає заволодіння нею будь-яким способом (таємно, відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, в результаті передачі людини на виконання такої вимоги, вимоги передати людину).

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 146 КК)

- щодо малолітнього
- з корисливих мотивів
- щодо двох чи більше осіб
- за попередньою змовою групою осіб

**КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**

(Ч. 2 СТ. 146 КК)

- вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого
- що супроводжувалось заподіянням потерпілому фізичних страждань
- із застосуванням зброї
- здійснюване протягом тривалого часу

**ОСОБЛИВО
КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**

(Ч. 3 СТ. 146 КК)

- вчинені організованою групою – що спричинили тяжкі наслідки

Оскільки чинна редакція ст. 149 КК України передбачає викрадення людини як один із способів вчинення торгівлі людьми, то кримінально-правові норми, передбачені ст. 149 та ст. 146 КК України, конкурують між собою як «ціле» та «частина». При цьому норми ст. 149 КК України встановлюють відповідальність за «цілий» злочин, а норми ст. 146 КК України – за його «частину». Правила кваліфікації за наявності такого роду конкуренції такі: якщо винний вчинив торгівлю людиною і при цьому використав такий спосіб її вчинення, як викрадення цієї людини, його дії слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 149 КК України. Адже порівняльний аналіз санкцій тих кримінально-правових норм, що передбачені ст. 146 та ст. 149 КК України, дає підстави для висновку, що злочин «в цілому» є більш суспільно небезпечним, аніж його «частина».

Нерідко на практиці торгівля людьми поєднується і з таким суспільно небезпечним діянням, як незаконне позбавлення волі тієї особи, що є потерпілою від торгівлі. Правила кваліфікації дій винного в цьому випадку аналогічні: вчинене повністю охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 146 КК України не потребує. І хоча прямої вказівки на «незаконне позбавлення волі» як на спосіб вчинення торгівлі людьми в ст. 149 КК України немає, проте цілком очевидно, що вчинити викрадення людини, не позбавивши її при цьому волі, неможливо. Тому при вчиненні торгівлі людьми, поєднаної із незаконним позбавленням волі тих самих потерпілих, також йтиметься про конкуренцію «цілого» та «частини», а тому такі дії слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 149 КК України. Додаткова кваліфікація за ст. 146 КК України у таких випадках становитиме порушення принципу недопустимості подвійного інкримінування.

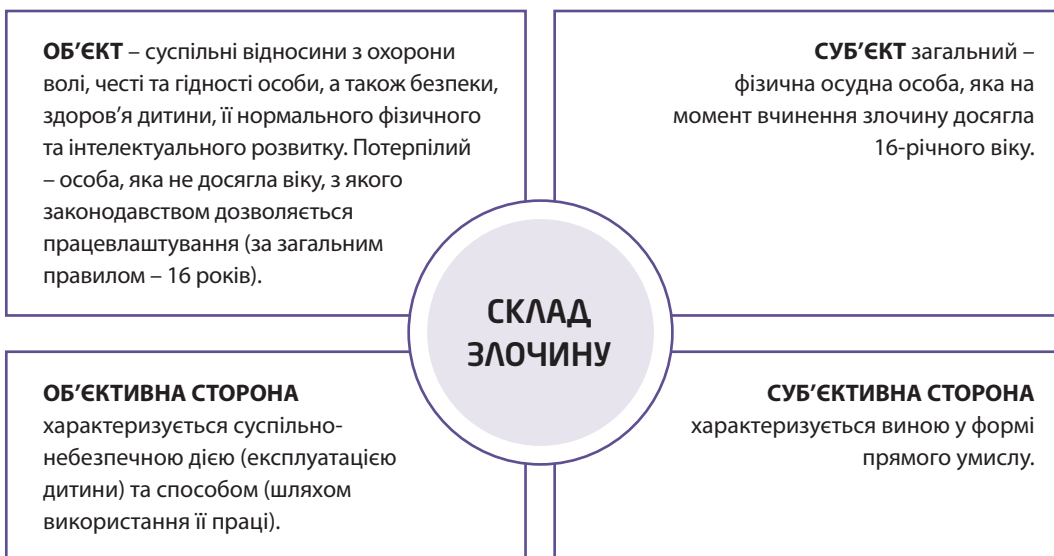
Принадно варто зазначити, що аналогічні правила слід застосовувати і при вирішенні питання про відмежування торгівлі людьми від насильницького зникнення, передбаченого ст. 146-1 КК України. Адже санкції за цей злочин також є менш суворими, аніж санкції ст. 149 КК України, тому такий спосіб вчинення торгівлі людьми, як насильницьке зникнення, також визнаний законодавцем менш суспільно небезпечним, аніж торгівля. Тому у випадку поєднання у діях однієї винної особи ознак цих двох складів злочинів (насильницького зникнення та торгівлі людьми), вчинених щодо однієї і тієї самої потерпілої особи, кваліфікація лише за ст. 149 КК України є достатньою і такою, що повністю охоплює вчинені діяння.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ (СТ. 150 КК)

Стаття 150. Експлуатація дітей

1. Експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 150 КК)

- 1) щодо кількох дітей
- 2) якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини
- 3) поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА (Ч. 3 СТ. 150 КК)

- вчинені організованою групою
- згідно із ст. 188 Кодексу законів про працю не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років
- за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років
- для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Аналіз складу злочину, передбаченого ст. 150 КК України, дає підстави для наступних висновків щодо його співвідношення із торгівлею людьми. Основними відмежувальними ознаками цих двох складів злочинів є ознаки їх об'єктивної сторони: ст. 150 КК України встановлює відповідальність за експлуатацію дітей шляхом використання їх праці, натомість частини 2 та 3 ст. 149 КК України передбачають відповідальність за торгівлю неповнолітніми або малолітніми особами, а також за їх вербування, переміщення, переховування, одержання чи передачу з метою експлуатації. І власне мета експлуатації як ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, поєднує цей злочин із злочином, передбаченим ст. 150 КК України.

На практиці таке поєднання можливе, зокрема, у таких випадках:

- 1) особа купила чи одержала потерпілого (який не досяг 16-річного віку) з метою експлуатації його праці, а в подальшому використовувала його працю. Дії такої особи слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 149 та ст. 150 КК України;
- 2) особа здійснювала вербування, переміщення, переховування чи передачу особи, яка не досягла 16-річного віку, з метою подальшої експлуатації її праці іншими особами. Дії такої особи слід кваліфікувати лише за відповідною частиною ст. 149 КК України;
- 3) особа здійснювала вербування, переміщення, переховування чи передачу особи, яка не досягла 16-річного віку, з метою подальшої експлуатації її праці іншими особами, а також вчиняла інші пособницькі дії, які сприяли вчиненню такої експлуатації (наприклад, надавала приміщення для експлуатації дітей, усувала перешкоди для здійснення такої експлуатації). Дії такої особи слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – торгівлі людьми (за відповідною частиною ст. 149 КК України) та пособництва в експлуатації дітей (за ч. 5 ст. 27 та відповідною частиною ст. 150 КК України);
- 4) особа вчиняє торгівлю одними потерпілими і при цьому експлуатує працю інших потерпілих осіб. В такому випадку має місце реальна сукупність злочинів. Дії винного слід кваліфікувати за сукупністю ст. 149 та ст. 150 КК України.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

(СТ.150-1 КК)

Стаття 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

1. Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб).

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 150-1 КК)

- 1) вчинені щодо чужої малолітньої дитини
- 2) пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування
- 3) вчинені повторно
- 4) вчинені особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст.ст. 150, 303, 304 КК України
- 5) вчинені за попередньою змовою групою осіб

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 3 СТ. 150-1 КК)

- 1) вчинені організованою групою
- 2) якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження

Аналіз складу злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України, свідчить, що основною ознакою, яка відмежовує його від складу злочину «торгівля людьми», також є суспільно небезпечне діяння як ознака їх об'єктивної сторони. Зокрема, ст. 150-1 КК України встановлює відповідальність за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом, тобто для систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб.

Водночас мета експлуатації як ознака суб'єктивної сторони «торгівлі людьми» може полягати власне у використанні малолітніх осіб, які є потерпілими від торгівлі, для зайняття жебрацтвом. При цьому випрошування майна у сторонніх осіб може здійснюватись як самими неповнолітніми потерпілими, так і винною особою з використанням таких дітей. Тому на практиці ці два злочини також можуть бути взаємопов'язаними. Проте мета експлуатації в складі злочину «торгівля людьми» не охоплює собою жодних дій, в яких згодом дістає вияв така експлуатація.

Тому дії особи, яка спершу одержала чи придбала малолітню дитину з метою використання її для зайняття жебрацтвом, а згодом реалізувала цю мету і використовувала таку дитину для систематичного випрошування матеріальних цінностей у сторонніх осіб, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 та ст. 150-1 КК України.

Якщо, одержавши таких малолітніх дітей, винна особа використовує їх не лише для зайняття жебрацтвом, а ще й примушує їх працювати, її дії утворюють реальну сукупність трьох злочинів: торгівля людьми (ч. 3 ст. 149 КК України), експлуатація дітей (відповідна частина ст. 150 КК України) та використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (ч. 2 ст. 150-1 КК України).

У випадку, коли винна особа здійснювала вербування, переміщення, переховування чи передачу малолітньої дитини з метою її експлуатації (не усвідомлюючи при цьому, в якій саме формі згодом буде експлуатуватися ця дитина), її дії слід кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 149 КК України. Навіть якщо згодом такий малолітній потерпілий використовувався іншою особою (яка його одержала в результаті здійсненої щодо нього торгівлі) для зайняття жебрацтвом.

Співучасть (у виді пособництва) у злочині, передбаченому ст. 150-1 КК України, у такому випадку відсутня, оскільки в особи, яка передала таку малолітню дитину, відсутній умисел на використання її для зайняття жебрацтвом.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ (СТ. 151-2 КК)

Стаття 151-2. Примушування до шлюбу

1. Примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цієї метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 151-2 КК)

- 1) вчинені повторно
- 2) за попередньою змовою групою осіб
- 3) щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством
- 4) щодо двох чи більше осіб

Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років (ст. 22 Сімейного кодексу України)

**КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**
(Ч. 2 СТ. 151-2 КК)

Примушування означає застосування фізичного насильства або погрозу його застосування щодо потерпілого чи його близької особи, або шантаж, або погрозу знищити чи пошкодити майно потерпілого, або викрасти потерпілого чи позбавити його волі, або розголосити відомості про потерпілого, які потерпілий бажає зберегти у таємниці, або іншим чином обмежити права, свободи чи законні інтереси потерпілого (чи його близької особи).

Окремі форми примушування підлягають додатковій кваліфікації за іншими статтями КК України.

Дії, що утворюють склад злочину, передбачений ст. 151-2 КК України, є ще однією формою експлуатації, яку можуть мати на меті особи, які вчиняють торгівлю людьми. Об'єктивна сторона «примушування до шлюбу» характеризується суспільно небезпечним діянням у таких альтернативних формах:

- примушування до вступу в шлюб;
- примушування до продовження примусово укладеного шлюбу;
- примушування до вступу у співжиття без укладення шлюбу;
- примушування до продовження такого співжиття;
- спонукання до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій проживає особа, з метою будь-якого зазначеного вище примушування.

Як уже неодноразово зазначалось вище, мета експлуатації у складі торгівлі людьми не охоплює конкретні форми такої експлуатації. Тому за умови, коли винний спершу вчинив торгівлю людиною, а згодом – будь-яке примушування чи спонукання, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину «примушування до шлюбу», його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 та ст. 151-2 КК України.

При цьому злочин, передбачений ст. 151-2 КК України, вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на примушування чи спонукання, незалежно від того, чи потерпілий вступив у шлюб, чи у співжиття, чи перемістився він на територію іншої держави.

У випадку, коли винна особа здійснювала вербування, переміщення, переховування чи передачу людини з метою її експлуатації (не усвідомлюючи при цьому, в якій саме формі згодом буде експлуатуватися ця людина), дії такої особи слід кваліфікувати лише за ст. 149 КК України. Навіть за умови, якщо згодом людину, яка є потерпілою від торгівлі, інший суб'єкт злочину (який одержав її в результаті здійсненої щодо неї торгівлі) примушує до вступу в шлюб або у співжиття чи спонукає до переміщення на територію іншої держави з метою такого примушування.

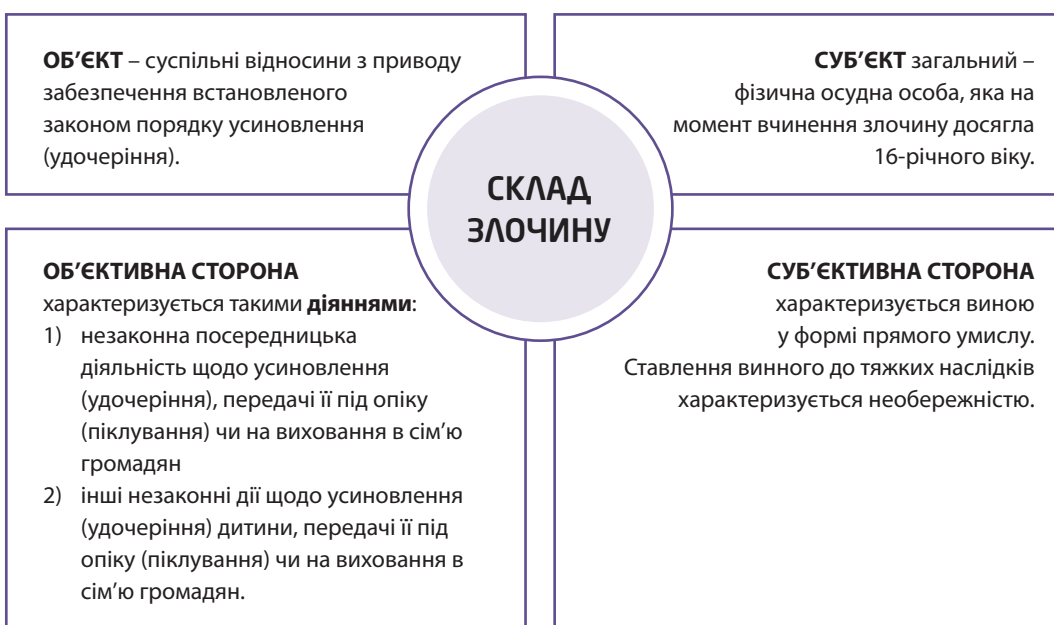

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ)

(СТ. 169 КК)

Стаття 169. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)

1. Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання її в сім'ю громадян

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ

(Ч. 2 СТ. 169 КК)

- 1) вчинені щодо кількох дітей
- 2) вчинені повторно
- 3) за попередньою змовою групою осіб
- 4) з використанням службового становища
- 5) якщо вони спричинили тяжкі наслідки

Визначення незаконного характеру дій, що є ознакою об'єктивної сторони цього злочину, потребує звернення до нормативно-правових актів, які визначають порядок усиновлення (удочеріння).

**КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**
(Ч. 2 СТ. 151-2 КК)

Незаконною є будь-яка посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дітей, передачі їх під опіку чи піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців чи осіб без громадянства (ч. 1 ст. 216 Сімейного кодексу України).

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 169 КК України (з використанням службового становища) може бути лише службова особа. Постановленням суддею завідомо неправосудного рішення, ухвали або постанови у справі про усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання її в сім'ю громадян слід кваліфікувати лише за ст. 375 КК України.

Злочин, передбачений ст. 169 КК України, може вчинятись після торгівлі дитиною як реалізація мети експлуатації цієї дитини. Проте слід зауважити, що приміткою до ст. 149 КК України визначено, що поняттям «експлуатації» охоплюється усиновлення (удочеріння) з метою наживи. Тобто якщо усиновлення чи удочеріння здійснюється з порушенням встановленого законом порядку, проте без мети наживи, воно не становитиме експлуатацію такої дитини. Ще одне проблемне питання, яке виникає у зв'язку з цим законодавчим положенням: про чітку мету наживи йдеться? Адже згідно з положеннями ст. 149 Кодексу та примітки до неї створена досить складна юридична конструкція – передача чи одержання дитини має здійснюватись з метою експлуатації, а експлуатація в такому випадку розуміється як усиновлення чи удочеріння цієї дитини з метою наживи.

Таким чином, інкримінуючи винному злочин, передбачений ст. 149 КК України, слід встановити, що отримуючи дитину, винний мав на меті:

- 1) бути посередником в її усиновленні (удочерінні), переслідуючи при цьому мету наживи або
- 2) усиновити (удочерити) цю дитину, також маючи при цьому корисливу мету.

Складність доведення такої «подвійної» мети є очевидною. Фактично, доти, доки особа не реалізує усі ці дії, які мала на меті, довести, що вона діяла з метою експлуатації дитини, шляхом її усиновлення (удочеріння) практично неможливо.

Якщо після отримання дитини така винна особа вчинила дії, передбачені ст. 169 КК України і при цьому реалізувала свою мету наживи, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 149 та ст. 169 КК України.

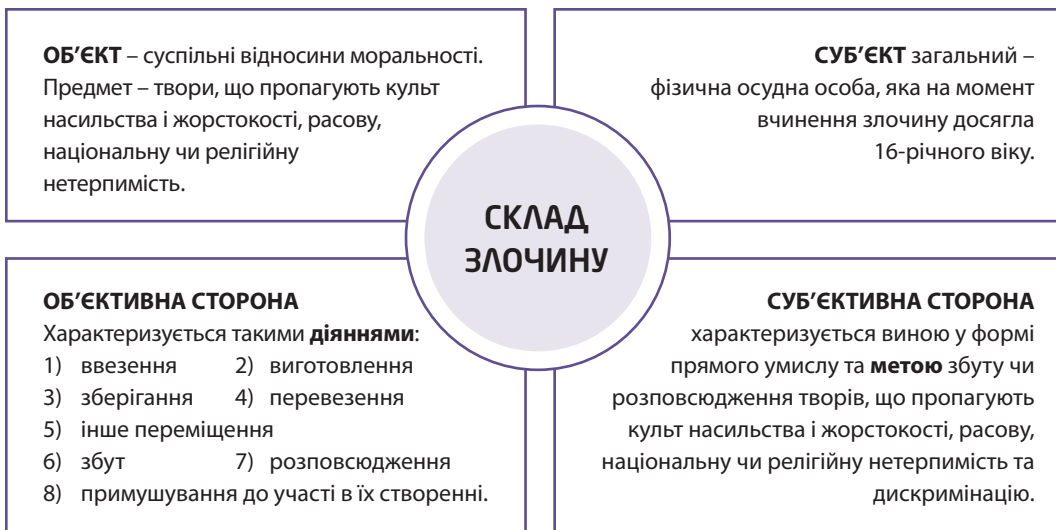
Щодо дій особи, яка вербувала, переміщувала, переховувала чи передала дитину, яку згодом незаконно усиновили (удочерили), то їх слід кваліфікувати лише за ст. 149 КК України, за умови, що вона усвідомлювала мету експлуатації цієї дитини.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ АБО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТВОРІВ, ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ, РАСОВУ, НАЦІОНАЛЬНУ ЧИ РЕЛІГІЙНУ НЕТЕРПИМІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЮ (СТ. 300 КК)

Стаття 300. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію

1. Ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 300 КК)

- 1) ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 3 СТ. 300 КК)

- 1) вчинені повторно
- 2) вчинені за попередньою змовою групою осіб
- 3) примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТУ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

(СТ. 301 КК)

Стаття 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів

1. Ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

**КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**
(Ч. 2 СТ. 301 КК)

- 1) ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру
- 2) збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру

**ОСОБЛИВО
КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**

(ЧАСТИНИ 3, 4, 5
СТ. 301 КК)

- 1) вчинені повторно (ч. 3 ст. 301)
- 2) вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 301)
- 3) з отриманням доходу у великому розмірі (ч. 3 ст. 301)
- 4) вчинені щодо предметів, що містять дитячу порнографію (ч. 4 ст. 301)
- 5) примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів (ч. 4 ст. 301)
- 6) дії, передбачені ч. 4 ст. 301, вчинені повторно (ч. 5 ст. 301)
- 7) дії, передбачені ч. 4 ст. 301, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 5 ст. 301)
- 8) дії, передбачені ч. 4 ст. 301, з отриманням доходу у великому розмірі (ч. 5 ст. 301).

Особливо великим є розмір який у 200 і більше разів перевищує н.м.д.г. (примітка до ст. 301 КК)

Склади злочинів, передбачені ст. 300 та ст. 301 КК України, є дуже схожими між собою. Основна ознака, яка відрізняє їх один від одного – це предмет складу злочину. У ст. 300 КК України – це твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість; у ст. 301 КК України – це порнографічні предмети. Усі інші елементи та ознаки складів цих двох злочинів – ідентичні. Тому відмежування від «торгівлі людьми» буде проводитись одразу стосовно обох цих складів злочинів (ст. 300 та ст. 301 КК України).

Обидва ці складі злочину з об'єктивної сторони характеризуються суспільно небезпечним діянням в таких восьми альтернативних формах: 1) ввезення в Україну; 2) виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) інше переміщення; 6) збут; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі в їх створенні. В аспекті відмежування від злочину, передбаченого ст. 149 КК України, найбільший інтерес становить остання форма – примушування до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість, чи порнографічних предметів. Адже власне таким чином може буди реалізована мета експлуатації тих осіб, які є потерпілими від здійсненої щодо них торгівлі. Зокрема, використання в порнобізнесі прямо зазначено у примітці до ст. 149 КК України як одна з форм експлуатації, яку мають на меті винні особи, вчиняючи торгівлю людьми. Аналогічно – така експлуатація можлива і в формі використання таких потерпілих для створення творів, які є предметом злочину, передбаченого ст. 300 КК України.

Тому дії винного, який спершу придбав чи отримав потерпілих з метою експлуатації їх у зазначених вище формах, а згодом примушував їх до участі в створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість, чи порнографічних предметів, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 КК України і ст. 300 та/або ст. 301 КК України.

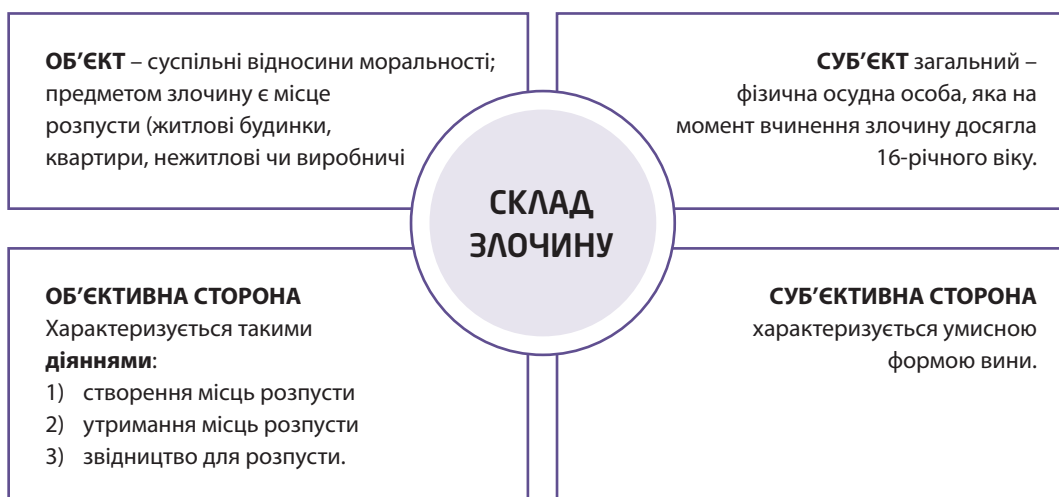

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТВОРЕННЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВА

(СТ. 302 КК)

Стаття 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництво

1. Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ
(Ч. 2 СТ. 302 КК)

- 1) вчинені з метою наживи
- 2) вчинені особою, раніше судимою за цей злочин
- 3) вчинені організованою групою.

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ
(ЧАСТИНИ 3, 4 СТ. 302 КК)

- 1) вчинені із залученням неповнолітнього (ч. 3 ст. 302)
- 2) вчинені із залученням малолітньої особи (ч. 4 ст. 302).

СТВОРЕННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ

це дії, завдяки яким певний об'єкт починає використовуватись для безладних статевих зв'язків, групових сексуальних дій, проституції, інших розпусних дій. Зокрема, це відкриття закладів, які маскуються іншим призначенням (масажні кабінети, лазні, нічні клуби, стриптиз-бари), але використовуються для розпусти, підбір персоналу, придбання або наймання приміщень для розпусти.

**УТРИМАННЯ
МІСЦЯ ДЛЯ
РОЗПУСТИ**

це дії, спрямовані на підтримання функціонування місця розпусти (матеріальне забезпечення, охорона, залучення і обслуговування відвідувачів, здійснення конспіративних заходів тощо).

**ЗВІДНИЦТВО
ДЛЯ РОЗПУСТИ**

це посередництво для організації розпусних дій, підшукування учасників розпусних дій, схилення до розпусти тощо.

Злочин, передбачений ст. 302 КК України, відрізняється від злочину «торгівля людьми» передусім ознаками об'єктивної сторони складу злочину. Він передбачає такі три форми суспільно небезпечного діяння: створення місць розпусти; утримання таких місць та звідництво для розпусти. Саме остання із цих форм – звідництво для розпусти – є найбільш суміжною з таким складом злочину, як торгівля людьми, та потребує відмежування від нього. Адже мета експлуатації як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, включає всі форми сексуальної експлуатації, в тому числі залучення потерпілих до вчинення розпусних дій.

Проте, як уже неодноразово наголошувалось, складом злочину «торгівля людьми» не охоплюються конкретні форми подальшої експлуатації тих осіб, які є потерпілими від вчиненої щодо них торгівлі.

Тому дії винного, який спершу придбав чи отримав потерпілу особу з метою залучення її до розпусних дій, а згодом вчинив ще й інші дії, спрямовані на звідництво для розпусти, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 та ст. 302 КК України. При цьому слід наголосити, що у випадку, коли потерпілий неповнолітній, дії винного кваліфікуються за ч. 2 (або ч. 3) ст. 149 та за ч. 3 ст. 302 КК України; якщо потерпіла особа є малолітньою – за ч. 3 ст. 149 та за ч. 4 ст. 302 КК України.

Щодо кваліфікації дій тих осіб, які здійснюють вербування, переміщення, переховування чи передачу потерпілого з метою його експлуатації (не усвідомлюючи при цьому, в якій саме формі згодом буде експлуатуватися цей потерпілий), їх дії слід кваліфікувати лише за ст. 149 КК України. Навіть якщо така винна особа усвідомлює, що згодом потерпілий буде використовуватись іншою особою (яка його одержала в результаті здійсненої щодо нього торгівлі) для вчинення розпусних дій, пособництво у злочині, передбаченому ст. 302 КК України, її інкримінувати не слід (за умови, що вона не вчинила ніяких інших дій, спрямованих на сприяння вчиненню цього злочину іншими особами).

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

(СТ. 303 КК)

Стаття 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією

1. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.

**КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**
(Ч. 2 СТ. 303 КК)

- 1) вчинені щодо кількох осіб
- 2) вчинені повторно
- 3) вчинені за попередньою змовою групою осіб
- 4) вчинені службовою особою з використанням службового становища
- 5) вчинені особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

**ОСОБЛИВО
КВАЛІФІКУЮЧІ
ОЗНАКИ**

(ЧАСТИНИ 3, 4
СТ. 303 КК)

- 1) вчинені щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 303)
- 2) вчинені організованою групою (ч. 3 ст. 303)
- 3) вчинені щодо малолітнього (ч. 4 ст. 303)
- 4) якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 303).

СУТЕНЕРСТВО

дії особи із забезпечення зайняття проституцією іншою особою.

! УВАГА!

Відповідальність за втягнення чи примушування до проституції неповнолітніх чи малолітніх осіб за цією статтею настає незалежно від способу вчинення таких дій.

Злочин, передбачений ст. 303 КК України, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину характеризується такими трьома формами суспільно небезпечного діяння: втягнення особи в зайняття проституцією; примушування особи до зайняття проституцією (одним із зазначених вище способів) та сутенерство. Усі ці три форми тісно пов'язані з таким складом злочину, як торгівля людьми, та потребують відмежування від нього. Адже мета експлуатації як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, включає всі форми сексуальної експлуатації, в тому числі використання особи для зайняття проституцією. Варто наголосити, що це доволі поширений спосіб експлуатації осіб, потерпілих від торгівлі. І хоча склад злочину, передбачений ст. 149 КК України, вказує лише на мету експлуатації і не охоплює собою будь-які конкретні форми подальшої експлуатації тих осіб, які є потерпілими від вчиненої щодо них торгівлі, на практиці часто ігнорується принцип повної кримінальної відповідальності (та її невідворотності), а дії винних кваліфікуються лише за ст. 149 КК України. Попри те, що зі змісту обвинувальних вироків, що виносяться щодо таких підсудних, з очевидністю впливає наявність у їхніх діях усіх ознак складу злочину, передбаченого ст. 303 КК України.

Наприклад, вирок м. Жовтневого районного суду м. Маріуполя дії підсудного кваліфіковані лише за ст. 149 КК України, хоча в судовому засіданні було встановлено, що він у період з вересня по листопад 2016 р. пропонував раніше з ним незнайомим жінкам виїзд до Ізраїлю з метою зайняття проституцією, а саме надання послуг сексуального характеру за грошову винагороду. При цьому він знав про їх важке матеріальне та соціальне становище, відсутність постійного джерела доходів та коштів, переконував їх в доцільності та вигідності заняття проституцією на території вказаної держави, гарантував гідні умови мешкання, харчування, дотримання прав і інтересів, охорону та високу зарплатню від 40 доларів США за

одну годину наданих послуг сексуального характеру (за що сам мав намір отримувати 10 доларів США заробітку)¹⁶. Потерпілих жінок переправляв до Ізраїлю, де інша невстановлена слідством особа, з якою підсудний діяв за попередньою змовою, здійснювала сексуальну експлуатацію цих потерпілих.

У цьому випадку дії підсудного слід було кваліфікувати також за ст. 303 КК України як втягнення цих осіб в зайняття проституцією.

Також дії винного, який спершу придбав чи отримав потерпілу особу з метою її сексуальної експлуатації, а згодом вчинив втягнення цієї особи в зайняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією, або сутенерство, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 та ст. 303 КК України. Якщо при цьому потерпілий є неповнолітнім, дії винного кваліфікуються за ч. 2 (або ч. 3) ст. 149 та за ч. 3 ст. 303 КК України; якщо потерпіла особа є малолітньою – за ч. 3 ст. 149 та за ч. 4 ст. 303 КК України.

Щодо кваліфікації дій тих осіб, які здійснюють вербування, переміщення, переховування чи передачу потерпілого з метою його експлуатації (не усвідомлюючи при цьому, в якій саме формі згодом буде експлуатуватися цей потерпілий), їх дії слід кваліфікувати лише за ст. 149 КК України.

¹⁶ Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя у справі № 263/2269/17. Провадження № 1-кп/263/81/2018 // <https://opendatabot.ua/court/77050094-1ff6b169051dd1180fd0d54fd4becf6>

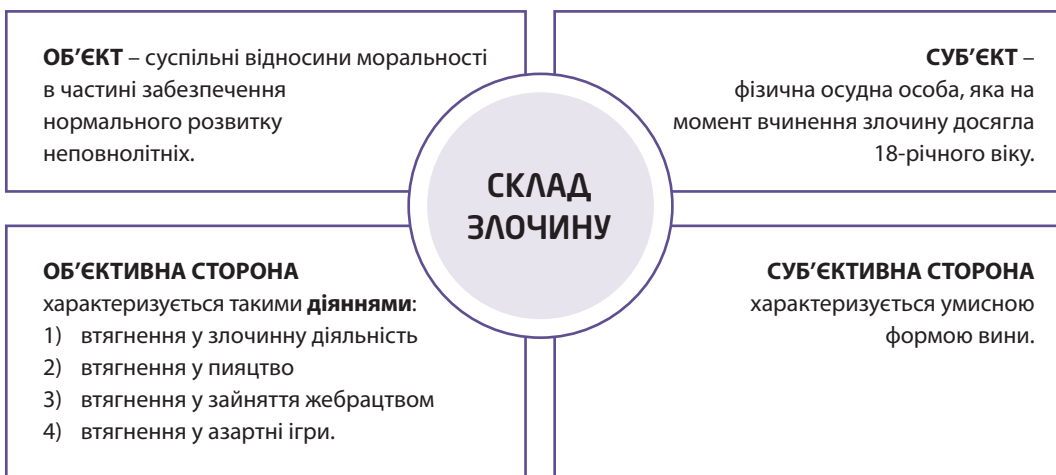

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

(СТ. 304 КК)

Стаття 304. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність

1. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у зайняття жебрацтвом, азартними іграми.

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ (Ч. 2 СТ. 302 КК)

- 1) ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи
- 2) вчинені батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 304 КК України, характеризується такими чотирма альтернативними формами об'єктивної сторони: втягнення у злочинну діяльність, втягнення у пияцтво, втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у зайняття азартними іграми. Водночас згідно з приміткою до ст. 149 КК України примусове втягнення у зайняття жебрацтвом та втягнення у злочинну діяльність визнаються формами експлуатації, яку можуть мати на меті особи, що вчиняють торгівлю людьми.

Тому дії осіб, які придбали чи отримали неповнолітніх потерпілих з метою їх експлуатації, а згодом, реалізуючи цю мету, втягнули їх у злочинну діяльність чи у зайняття жебрацтвом, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 149 та ст. 304 КК України. При цьому слід наголосити, що склад злочину, передбачений ст. 304 КК України, сконструйований законодавцем як формальний. Тобто він вважається закінченим з моменту, коли винна особа вчинила дії, спрямовані на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (незалежно від того, вчинив такий неповнолітній злочин чи ні).

Також окрему увагу слід звернути на співвідношення складів злочинів, передбачених ст. 304 та ст. 150-1 КК України. Адже в обох цих складах злочину йдеться про випадки, коли малолітня особа використовується повнолітнім суб'єктом злочину для систематичного випрошування грошей чи речей у сторонніх осіб. Так, в ч. 2 ст. 304 КК України йдеться, зокрема, про втягнення малолітніх осіб у зайняття жебрацтвом; в ст. 150-1 КК України передбачена відповідальність за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. При цьому санкції ст. 304 КК України є суттєво суворішими за санкції ст. 150-1 КК України.

Тому враховуючи принцип тлумачення всіх сумнівів на користь особи, яка вчинила злочин, дії винного, який використовував малолітнього потерпілого для зайняття жебрацтвом, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 150-1 КК України. За ст. 304 КК України кваліфікуються дії тих винних, які втягували неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво чи азартні ігри.

3.3. КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

Систему ознак, що кваліфікують злочин «незаконне переправлення осіб через державний кордон України», становлять:

- 1) спосіб, небезпечний для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України;
- 2) вчинення цих дій щодо кількох осіб;
- 3) повторність;
- 4) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;
- 5) вчинення службовою особою з використанням службового становища;
- 6) вчинення злочину організованою групою;
- 7) корисливий мотив.

Проаналізуємо докладніше кожен з цих ознак.

Способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляють через державний кордон України, визнаються такі методи переправлення, за яких створюється реальна загроза загибелі потерпілого або заподіяння йому тілесних ушкоджень. Наприклад, перевезення людей у цистернах, в яких раніше перевозились нафтопродукти чи інші речовини, випари залишків яких створюють реальну загрозу життю та здоров'ю потерпілих. Також до таких способів належать тривале позбавлення людей їжі та питва; утримування під дією надто високих чи низьких температур чи з недостатнім доступом повітря тощо.

Злочин, передбачений ст. 332 КК України, визнається вчиненим щодо **кількох осіб**, якщо відповідні діяння вчинені щодо двох або більше осіб, незалежно від їх статі, віку, громадянства чи будь-яких інших ознак, а також незалежно від того, одночасно чи в різний час щодо них були вчинені відповідні діяння. Обов'язковою умовою кваліфікації дій за цією ознакою є єдність злочинного наміру. Тобто єдиним умислом винної особи має охоплюватися переправлення через державний кордон України двох чи більше осіб. Власне з урахуванням цієї умови торгівля людьми, вчинена щодо кількох осіб, відрізняється від учинення цього злочину повторно.

Принагідно слід зазначити, що буквально тлумачення змісту ч. 1 ст. 332 КК України дає підстави для висновку, що у цій кримінально-правовій нормі також йдеться про множинність потерпілих, адже у її тексті для позначення потерпілого слово «особа» також завжди вживається у множині (йдеться не про переправлення особи, а про переправлення осіб). Проте на практиці ч. 1 ст. 332 КК України застосовується у випадках, коли винний переправляв через кордон одну особу; якщо потерпілих осіб було дві чи більше, застосовується ч. 2 ст. 332 КК України за ознакою «вчинені щодо кількох осіб».

Переправлення осіб через державний кордон України визнається вчиненим **повторно** у випадку вчинення його особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений ст. 332 КК України, у будь-якій із форм цього суспільно небезпечного діяння. Повторність при цьому утворюють як злочини, вчинені одноосібно, так і злочини, вчинені у співучасті; як закінчені, так і незакінчені злочини, а також злочини, за які особа уже була притягнута до кримінальної відповідальності, якщо судимість за них не знята і не погашена у встановленому законом порядку. Якщо винний притягується до кримінальної відповідальності одразу за два чи більше факти вчинення переправлення осіб через державний кордон України (не об'єднані єдиним злочинним наміром), то кожен із цих злочинів повинен кваліфікуватися окремо за сукупністю злочинів: перший з них – за ч. 1 ст. 332 КК України (якщо відсутні інші кваліфікуючі ознаки); другий (і всі наступні), з урахуванням ознаки повторності, – за ч. 2 ст. 332 КК України.

Цей злочин визнається вчиненим **за попередньою змовою групою осіб**, якщо його спільно вчинили кілька (два чи більше) суб'єктів злочину, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення. На практиці злочин, передбачений ст. 332 КК України, найчастіше вчинюється спільними діями двох чи більше осіб. А тому кваліфікація його за ч. 1 ст. 332 КК України може відбуватися лише в окремих випадках, коли йдеться, скажімо, про дії «провідника-одинака», затриманого при переправленні ним однієї особи через державний кордон України. Також слід звернути увагу на те, що співвиконанням цього злочину (як необхідної умови для кваліфікації злочину, вчиненого групою осіб) визнаються також дії, які зазвичай стосуються діяльності інших видів співучасників. Зокрема, організація переправлення, керівництво таким переправленням, сприяння вчиненню переправлення порадами, вказівками, наданням засобів, усуненням перешкод у цьому складі злочину визнаються співвиконанням. Тому кваліфікувати дії двох (чи більше) осіб, які діяли спільно за попередньою змовою, одна з яких безпосередньо переправляла потерпілих через кордон, а інша організувала це переправлення (керувала ним чи сприяла йому), слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 332 КК України як вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Переправлення осіб через державний кордон України визнається вчиненим **службовою особою з використанням службового становища**, якщо дії, передбачені ч. 1 ст. 332 КК України, характеризуються поєднанням таких двох факторів. По-перше, вони мають бути вчинені спеціальним суб'єктом – службовою особою. По-друге, під час їх вчинення така особа має використовувати своє службове становище. Відсутність хоча б одного з цих факторів

виключає інкримінування цієї ознаки. При кваліфікації дій за цією кваліфікуючою ознакою додатково кваліфікувати дії службової особи за ст. 364 КК України не потрібно.

Переправлення осіб через державний кордон України, **вчинене організованою групою**, має місце, якщо в готуванні або вчиненні цього злочину брали участь кілька (три і більше) суб'єктів злочину, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Злочин, передбачений ст. 332 КК України, визнається вчиненим **з корисливих мотивів**, якщо винний, переправляючи осіб через державний кордон України, має намір одержати у зв'язку з цим певні матеріальні блага для себе чи для інших осіб (одержати винагороду, гроші, речі, цінні папери, одержати чи зберегти майнові права) або уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (позбутися боргу, звільнитись від платежу тощо) чи досягти іншої матеріальної вигоди. Для наявності цієї кваліфікуючої ознаки не має значення, чи досяг винний тієї матеріальної вигоди, якої прагнув.

3.4. ВІДМЕЖУВАННЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ» ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

Першочергово слід встановити співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 332 КК України, із складом злочину «торгівля людьми». Адже однією із форм об'єктивної сторони «торгівлі людьми» є переміщення особи (з метою експлуатації). Таке переміщення можливе як в межах території України, так і з перетинанням державного кордону, незалежно від напрямку перетинання. Адже, як уже зазначалось вище, переміщення – це зміна місця перебування людини шляхом її перевезення чи іншого пересування як через державний кордон України, так і в межах території України. Якщо таке переміщення здійснюється без порушення правил перетинання державного кордону, дії особи, яка перемістила потерпілого через державний кордон України з метою його експлуатації, повністю охоплюються ст. 149 КК України. Також не потребують додаткової кваліфікації дії винного, який сприяв законному переміщенню через кордон з метою подальшої експлуатації переміщеної особи (наприклад, сприяння в оформленні закордонного паспорта, купівля квитків тощо).

Якщо такі дії пов'язані із незаконним переміщенням людини через державний кордон України, вони потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України.

Ще один суміжний склад злочину – незаконне перетинання державного кордону України. Криміналізація цього діяння відбулась у 2018 р. шляхом внесення до КК України ст. 332-2, яка набрала чинності 10 листопада 2018 р.

Варто зазначити, що з урахуванням положень про чинність кримінального закону в часі ця норма не має зворотної дії й не може застосовуватись до випадків вчинення такого роду діянь, які відбулися до набрання нею чинності, тобто до 10 листопада 2018 р. Особи, що вчинили такі діяння, повинні нести виключно адміністративну відповідальність за умови наявності в їх діянні усіх необхідних ознак адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 204-1 КУпАП.

Нижче наводиться схематичне зображення юридичного аналізу цього складу злочину.

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ» (СТ. 332-2 КК)

Стаття 332-2. Незаконне перетинання державного кордону України

1. Перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості.

- 1) вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками
- 2) вчинені щодо малолітнього
- 3) організованою групою
- 4) поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства
- 5) якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Родовим об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є суспільні відносини у сфері недоторканності державних кордонів (порядок перетинання державного кордону України). **Додатковими факультативними об'єктами** цього складу злочину є суспільні відносини в сфері охорони життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину «незаконне перетинання державного кордону» характеризується **діянням** у формі перетинання державного кордону та **місцем** вчинення цього діяння, поєданого з певним **способом**:

- у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України;
- у пунктах пропуску без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості.

Виходячи із змісту ознак таких елементів складу цього злочину, як «суб'єкт» та «суб'єктивна сторона» логічно випливає висновок, що під **перетинанням державного кордону** мається на увазі лише в'їзд на територію України (а не виїзд з неї).

Пункти пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, у морських і річкових портах, аеропортах (аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна. Пункти пропуску класифікуються:

- 1) за категоріями – на міжнародні (пропуск через державний кордон громадян і транспортних засобів будь-яких держав); міждержавні (пропуск через державний кордон громадян і транспортних засобів України і суміжної держави); місцеві (пропуск через державний кордон громадян України і суміжної держави, які проживають у прикордонних областях (районах), і транспортних засобів, що їм належать);
- 2) за видами сполучення – для автомобільного, залізничного, морського, пішохідного, повітряного, поромного, річкового;

- 3) за характером транспортних перевезень – на пасажирські, вантажні, вантажно-пасажирські;
- 4) за режимом функціонування – на постійні, тимчасові; 5) за часом роботи – на цілодобові та такі, що працюють у визначений на підставі двосторонніх договорів час.

Таким чином, перетинання державного кордону **поза пунктами пропуску** через державний кордон може означати, що особа перетнула державний кордон: а) поза місцем розташування пункту пропуску; б) поза місцем, визначеним у пункті пропуску для безпосереднього перетинання державного кордону; в) хоча і в зазначеному місці, але в час, коли пункт пропуску не функціонував.

Під відповідними документами, зокрема, розуміються для:

- громадян України: паспорт громадянина України для виїзду за кордон і проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу, а у визначених законодавством спеціальних випадках – посвідчення особи на повернення в Україну або інші документи;
- іноземців та осіб без громадянства – паспортний документ і відповідна віза, якщо інше не встановлено законодавством України;
- іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, – паспортний документ з відміткою про наявність дозволу на постійне проживання та посвідка на постійне проживання;
- осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, – посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон.

Транзитний проїзд іноземців та осіб без громадянства через територію України дозволяється за наявності у них транзитної української візи, проїзних квитків або інших документів, що підтверджують транзитний характер поїздки, якщо інше не передбачено законодавством України.

Документ вважається відповідним (дійсним), якщо він належить пред'явникові, відповідає установленому зразку, виданий компетентним органом і належним чином оформлений, а термін дії його не закінчився.

Таким чином, перетинання державного кордону **в пунктах пропуску** через державний кордон, **але без відповідних документів** може означати, наприклад, що особа перетнула державний кордон без будь-яких документів, сховавшись від прикордонного контролю у тайнику або іншому місці, або що особа, не маючи відповідних документів, перетнула державний кордон України без дозволу відповідних органів влади.

Перетинання державного кордону **в пунктах пропуску** через державний кордон, **але за документами, що містять недостовірні відомості** про особу, означає перетинання дер-

жавного кордону України з підробленим документом на право перетинання державного кордону України або дійсним, але оформленим на іншу особу. При цьому не можна вважати дійсним документ, отриманий хоча й у встановленому законом порядку, але на підставі введення службових осіб, які оформлюють такий документ, в оману щодо реальної особистості громадянина.

Ознаки **СУБ'ЄКТА** складу злочину «незаконне перетинання державного кордону» описані у кримінальному законі так:

- це може бути загальний суб'єкт злочину (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, за умови, що у неї наявна спеціальна мета – заподіяння шкоди інтересам України); або
- це може бути спеціальний суб'єкт (незалежно від мети вчинюваного ним перетинання державного кордону). До спеціальних суб'єктів цього злочину ст. 332-2 КК України відносить дві категорії осіб: 1) особи, яким заборонено в'їзд на територію України; 2) представники підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА цього складу злочину характеризується виною у формі прямого умислу, тобто винна особа усвідомлює незаконний характер своїх дій та бажає протиправно перетнути державний кордон України. У випадку вчинення цього злочину загальним суб'єктом обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони є також мета заподіяння шкоди інтересам держави Україна. За відсутності цієї мети або за неможливості її доведення такі особи можуть бути притягнуті лише до адміністративної відповідальності.

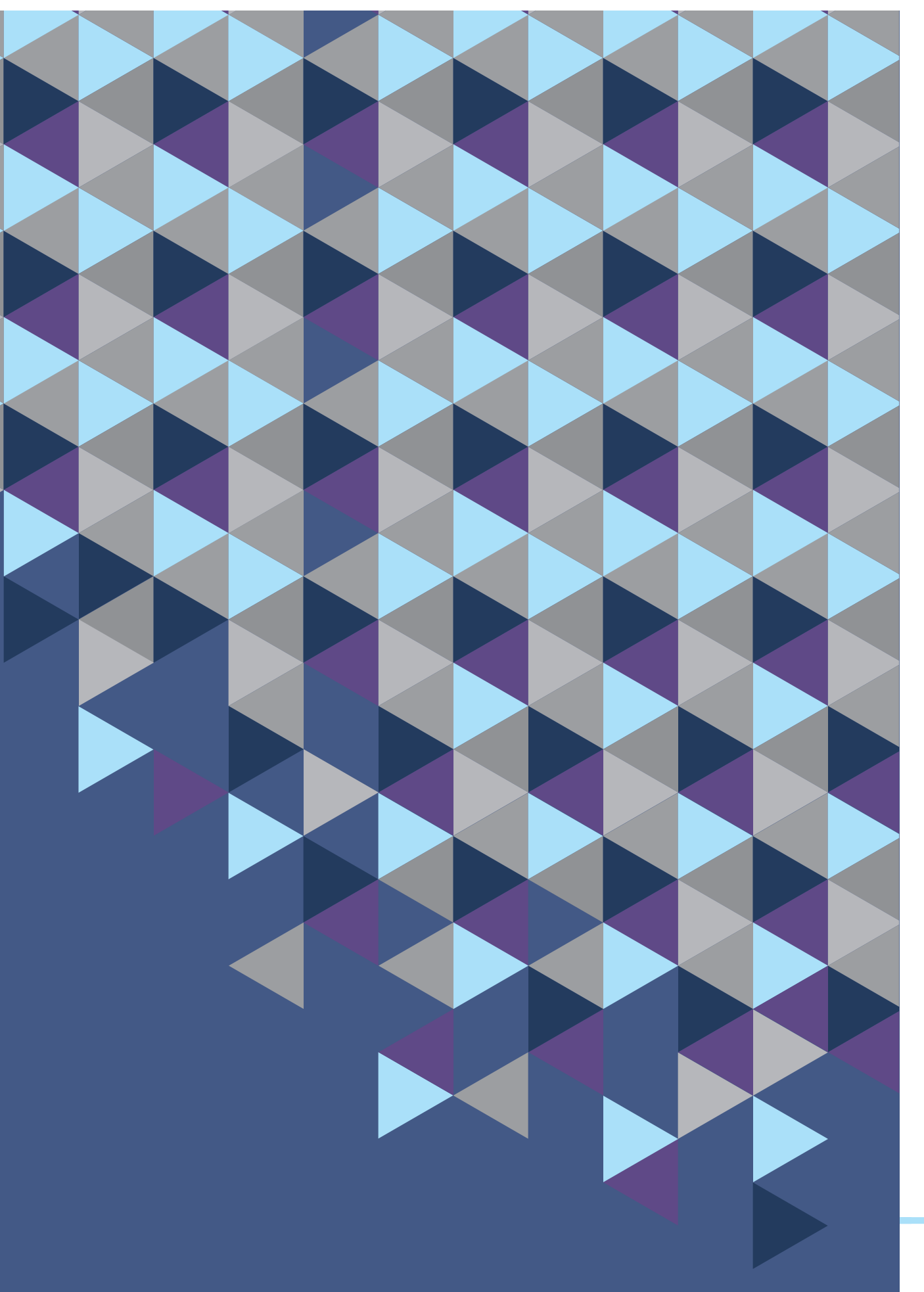
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть ознаки, які кваліфікують злочин «торгівля людьми».
2. Чим відрізняється торгівля, вчинена щодо двох чи більше осіб, від торгівлі людьми, вчиненої повторно?
3. Яке насильство охоплюється кваліфікованими складами злочину «торгівля людьми»?
4. Дайте визначення поняття «службова особа».
5. Як слід тлумачити поняття «тяжких наслідків» торгівлі людьми?
6. За якими частинами ст. 149 КК України може бути кваліфікована торгівля неповнолітнім потерпілим?
7. Назвіть склади злочинів, які передбачають відповідальність за окремі форми експлуатації як мети, з якою вчиняється торгівля людьми.
8. У чому полягає відмінність між «торгівлею людьми» та «незаконним позбавленням волі або викраденням людини»?
9. Назвіть кваліфікуючі ознаки злочину «незаконне переправлення осіб через державний кордон України».
10. Як слід кваліфікувати дії особи, яка вчинила незаконне переміщення особи через державний кордон України з метою її експлуатації?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>
2. Мельник Д.С., Щербина Л.І. Нелегальна міграція й торгівля людьми як прояв транснаціональної організованої злочинності в Україні: актуальні проблеми протидії. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. № 22. С. 49–60.
3. Нагачевська Ю.С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 241–253.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, 2018. 1360 с.
5. Наумова О.С. Окремі аспекти регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 149 КК України). Публічне право. 2017. № 2 (26). С. 155–162.
6. Орлеан А.М., Пустова О.В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці: наук.-практ. посібник. Київ: Фенікс, 2013. 152 с.
7. Орлеан А.М. Відмежування торгівлі людьми від інших злочинів, пов'язаних із трудовою експлуатацією. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 1. С. 47–52.
8. Орлеан А.М. Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми: науково-практичний коментар до ст. 149 КК України. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 64 // http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/06/orlean_64.pdf
9. Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми». Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. Ст. 173.
10. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. 214 с.

Тема 4

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЇ
МІГРАЦІЇ****4.1. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ**

Дослідження причин та умов вчинення того чи іншого злочину як сприяє з'ясуванню обставин, що становлять основу девіантної поведінки людини, так і надає можливість здійснювати заходи з усунення сприятливого середовища, в якому формується мотивація злочинної поведінки суб'єкта злочину.

Виявлення причин та передумов торгівлі людьми і незаконної міграції в Україні актуалізується зростанням протиправного явища до транснаціональних масштабів, появою нових тенденцій та загроз, зокрема: злочинці стали використовувати нові репродуктивні технології, збільшилась кількість випадків «сексуального туризму», в тому числі дитячого, комерційної сексуальної експлуатації дітей, зокрема з використанням новітніх інформаційних технологій. Невпинно зростає кількість потерпілих від цього негативного явища – так, за даними МОМ, в Україні з 1991 р. їх вже понад 230 тис. Зросли і показники злочинності цієї категорії – так, у 2014 р. загальна кількість зареєстрованих злочинів становила 109, у 2015 р. – 111, у 2016 р. – 115, у 2017 р. – 346, у 2018 р. – 291. Разом з тим необхідно зазначити, що форма експлуатації фактично не змінилась, і абсолютна більшість злочинів вчиняються з метою сексуальної або трудової експлуатації.

**ТАКИМ ЧИНОМ, МОЖНА ЗРОБИТИ ВИСНОВОК, ЩО ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ПЕРЕВАЖНО
ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ З МЕТОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ АБО ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ.**

Важливим моментом є з'ясування причин та умов цього негативного явища. Узагальнюючи виділені науковцями та визначені правозастосовниками причини та умови торгівлі людьми, можна назвати дві найбільш поширені групи чинників: соціально-економічні та організаційно-управлінські.

До соціально-економічних чинників належать:

- *слабкий соціальний захист населення;*
- *високий рівень безробіття;*
- *нестабільна економічна ситуація в державі;*
- *насильство в сім'ї, дискримінація;*
- *збройні конфлікти;*
- *руйнування моральних засад суспільства;*
- *відсутність національної ідеології та інше.*

До організаційно-управлінських чинників належать:

- *корумпованість представників влади;*
- *політична нестабільність.*

Всі ці та ряд інших причин та умов (див. Розділ 1) дають підстави стверджувати, що торгівля людьми має транснаціональний і транскордонний характер.

Аналіз статистики МВС та результатів вивчених кримінальних проваджень дає можливість виділити деякі загальні тенденції цих злочинів:

- потерпілими від торгівлі людьми стають не лише жінки, а і чоловіки та діти;
- зріс попит на молодих – віком 13–17 років осіб, яких вивозять для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції омоложення секс-бізнесу і дитячого рабства;
- з'являється більше потерпілих від торгівлі людьми, які не використовувалися в секс-бізнесі, а примусово експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних заводах та фабриках, фермерських господарствах;
- з'являються нові способи пошуку «живого товару». Торговці переходять до вербування через мережу Інтернет;
- вербування стало більш завуальованим та законспірованим. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають до рук покупців за кордоном, одержуючи відразу гроші;

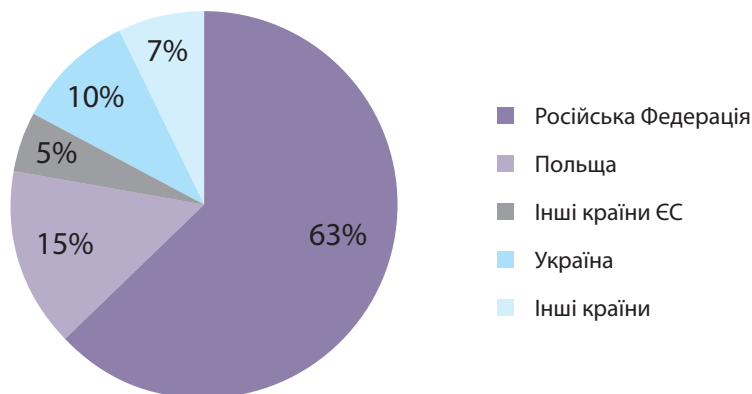
- поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, в тому числі на замовлення іноземців. Дедалі розгортається і збільшується прибутковість дитячої порнографії через мережу Інтернет;
- змінюються форми торгівлі людьми, способи вербування, шляхи вивезення, з урахуванням механізмів злочинної конспірації, внаслідок чого зростають масштаби проблеми;
- підвищується латентність торгівлі людьми в Україні. Це свідчить про необхідність впровадження більш ефективної правової та організаційної протидії торгівлі людьми в Україні;
- з'являються нові форми експлуатації людини, пов'язані з використанням її інтелектуальних можливостей.

ДО ГРУПИ РИЗИКУ, КРІМ ЖІНОК І ДІТЕЙ, ОСТАННІМ ЧАСОМ СТАЛИ ПОТРАПЛЯТИ І ЧОЛОВІКИ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ.

За гендерною ознакою потерпілих відповідно до статистичних даних МОМ кількість жертв серед жінок зменшується, а серед чоловіків зростає.

Стать	Кількість осіб														
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
жінки	504	713	761	849	625	596	693	471	414	447	378	379	463	482	490
	86%	86%	81%	76%	76%	77%	64%	57%	44%	48%	42%	51%	40%	38%	39%
чоловіки	86	115	176	272	195	177	392	353	531	482	525	361	688	777	775
	14%	14%	19%	24%	24%	23%	36%	43%	56%	52%	58%	49%	60%	62%	61%

Основними країнами призначення торгівлі людьми МОМ на підставі проведеного дослідження за період з 2000 по 2018 рр. визначає:

Таким чином, можна зробити висновок, що з метою сексуальної експлуатації як і раніше використовують, в основному, жінок, а чоловіки, як правило, є потерпілими від експлуатації трудової, проте у процентному співвідношенні кількість потерпілих від трудової експлуатації майже в десять разів більша за кількість потерпілих від експлуатації сексуальної, і переважну більшість потерпілих від трудової експлуатації становлять чоловіки.

Що стосується незаконної міграції, необхідно зазначити, що кількість мігрантів невпинно зростає. Так, за показниками Державної міграційної служби, у період з 2014 по 2018 роки кількість мігрантів збільшилась майже у чотири рази.

2014	2015	2016	2017	2018	
3518	5111	6390	9690	11194	Всіх разом
2574	3489	4514	7016	8045	чоловіки
944	1622	1876	2661	3149	жінки

Ще однією характерною особливістю незаконної міграції є те, що співвідношення між чоловіками і жінками становить приблизно 1/3 на користь чоловіків. **Отже, чоловіки потенційно більше схильні до незаконної міграції, ніж жінки.**

Розкриваючи причини та умови незаконної міграції, доцільно також виділити найбільш поширені чинники, згруповані у соціально-економічні та організаційно-управлінські.

До соціально-економічних чинників належать:

- *слабкий соціальний захист населення;*
- *високий рівень безробіття;*
- *нестабільна економічна ситуація в державі;*
- *насильство в сім'ї, дискримінація;*
- *збройні конфлікти;*
- *руйнування моральних засад суспільства;*
- *відсутність національної ідеології та інше.*

Вони фактично збігаються з тими, що були зазначені вище для торгівлі людьми.

До організаційно-управлінських чинників належать:

- *корумпованість представників влади;*
- *політична нестабільність в державі;*
- *неузгодженість дій органів ДМСУ, МВС та ДПСУ у забезпеченні контролю перетинання державного кордону України та знаходження на її території іноземців та осіб без громадянства;*
- *ускладнена процедура легалізації іноземців та осіб без громадянства, які нелегально перебувають в Україні, що зумовлює пошук цими особами незаконних шляхів легалізації або призводить до перебування в Україні без правових підстав поза обліком;*
- *відсутність договорів про реадмісію з окремими країнами світу та неналежне виконання міжнародних договорів про реадмісію з окремими державами, що межують з Україною.*

4.2. ОСОБА, ЩО ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» ТА «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

У кримінологічній науці визначено основні групи ознак, встановлення яких дозволить з'ясувати усі характерні риси особи злочинця та сформулювати за усередненими показниками його кримінологічний портрет.

Зважаючи на наведений вище аналіз статистичних даних за останні роки, можна отримати об'єктивні результати дослідження та виокремити змінні характеристики ознак особи злочинця.

До соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє незаконну торгівлю людьми та незаконне переправлення осіб через державний кордон України, кримінологічна наука відносить стать, вік, сімейне становище, освіту, рід занять, громадянство.

СТАТТЯ 149 КК УКРАЇНИ

ГРОМАДЯНСТВО. ОСОБИ, ЩО ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 149 КК УКРАЇНИ, ПЕРЕВАЖНО МАЮТЬ ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ. ТАК, У 2017 Р. ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БУЛО ПРИТЯГНУТО 51 ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ І 5 ГРОМАДЯН ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ, А У 2018 Р. – 29 ГРОМАДЯН УКРАЇНИ І 8 ІНОЗЕМЦІВ.

СТАТЬ. ПЕРЕВАЖНО ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ВЧИНЯЄТЬСЯ ОСОБАМИ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ: З 56 ОСІБ, ПРИТЯГНУТИХ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У 2017 Р., 27 – ЧОЛОВІКИ, 19 – ЖІНКИ, У 2018 Р. З 38 ОСІБ, ПРИТЯГНУТИХ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, 23 – ЧОЛОВІКИ І 15 – ЖІНКИ.

ВІК. ПРОТЯГОМ ПЕРІОДУ, ЩО АНАЛІЗУВАВСЯ, НАЙБІЛЬШ КРИМІНОГЕННО АКТИВНОЮ БУЛА ГРУПА ОСІБ У ВІЦІ 20–40 РОКІВ. ТАКИМ ЧИНОМ, НАЙБІЛЬШ КРИМІНОГЕННО ВРАЗЛИВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИН, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТ. 149 КК УКРАЇНИ, Є МОЛОДЬ – СОЦІАЛЬНО АКТИВНІ ЛЮДИ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ОСНОВУ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ. СЕРЕДНІЙ ВІК ТАКОЇ ОСОБИ, ЯК ЗАСВІДЧУЄ ВИБІРКОВЕ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, – ДО 30 РОКІВ. ЧАСТКА ОСІБ, ЩО ВЧИНИЛИ ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ У ВІЦІ ВІД 18 ДО 28 РОКІВ, СТАНОВИЛА ДО 50%, У ВІЦІ ВІД 29 ДО 39 РОКІВ – 34%.

ОСВІТА. НАЙБІЛЬШУ ЧАСТКУ СТАНОВИЛИ ЗАСУДЖЕНІ З ПОВНОЮ ЗАГАЛЬНОЮ СЕРЕДНЬОЮ ОСВІТОЮ, 1/5 З ЗАСУДЖЕНИХ СТАНОВЛЯТЬ ОСОБИ, ЩО МАЮТЬ ВИЩУ ОСВІТУ, А КОЖЕН ШОСТИЙ З ТИХ, КОГО БУЛО ПРИТЯГНУТО ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ, МАЄ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНУ ОСВІТУ. ЗА АНАЛІЗОВАНИЙ ПЕРІОД ЛИШЕ У НЕЗНАЧНОЇ КІЛЬКОСТІ ОСІБ НЕ БУЛО ОСВІТИ. ТАКИМ ЧИНОМ, ЗЛОЧИНЕЦЬ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИН, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТ. 149 КК УКРАЇНИ, ЗДЕБІЛЬШОГО МАЄ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ.

СТАТТЯ 332 КК УКРАЇНИ

ГРОМАДЯНСТВО. ПРОТЯГОМ ПЕРІОДУ, ЩО АНАЛІЗУВАВСЯ, СУДАМИ УКРАЇНИ ЗА СТ. 332 КК УКРАЇНИ БУЛО ЗАСУДЖЕНО ПЕРЕВАЖНО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (УСЕРЕДНЕНО – 75%); ЧАСТКА ЗАСУДЖЕНИХ ІНОЗЕМЦІВ СТАНОВИЛА, ВІДПОВІДНО, 25%. ТАКИМ ЧИНОМ, У БІЛЬШОСТІ ВИПАДКІВ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ ВЧИНЯЄ ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ.

СТАТЬ. ЯК ЗАСВІДЧУЄ АНАЛІЗ СУДОВОЇ СТАТИСТИКИ ЗА 2015–2018 РОКИ, В УКРАЇНІ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ ВЧИНЯЮТЬ ЗДЕБІЛЬШОГО ОСОБИ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ. ПРИБЛИЗНО ЇХ ЧАСТКА СТАНОВИТЬ 90% У ЗАГАЛЬНІЙ КІЛЬКОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ ЗА СТ. 332 КК УКРАЇНИ.

ВІК. ПРОТЯГОМ ПЕРІОДУ, ЩО АНАЛІЗУВАВСЯ, НАЙБІЛЬШ КРИМІНОГЕННО АКТИВНОЮ БУЛА ГРУПА ОСІБ У ВІЦІ 30–50 РОКІВ, ТОБТО НАЙАКТИВНІША В ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ ЧАСТИНА НАСЕЛЕННЯ. ЯК ЗАСВІДЧИЛО ВИБІРКОВЕ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА СТ. 332 КК УКРАЇНИ, СЕРЕДНІЙ ВІК ЧОЛОВІКІВ, ЩО ВЧИНИЛИ ВІДПОВІДНИЙ ЗЛОЧИН, СТАНОВИВ 45 РОКІВ. ПОЗИТИВНОЮ ТЕНДЕНЦІЄЮ Є ТЕ, ЩО ЗА ОСТАННІ 4 РОКИ ЗА СТ. 332 КК УКРАЇНИ ЗАСУДЖЕНО ЛИШЕ ДВОХ НЕПОВНОЛІТНІХ. А ЧАСТКА ОСІБ, ЩО ВЧИНИЛИ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ У ВІЦІ ВІД 18 ДО 25 РОКІВ, СКЛАЛА ДО 20%. ВОДНОЧАС НЕ СЛІД ЗАБУВАТИ, ЩО СПОСТЕРІГАЄТЬСЯ Й ЗБІЛЬШЕННЯ КІЛЬКОСТІ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА СТ. 332 КК УКРАЇНИ. ТОМУ ЦЯ ОБСТАВИНА ОБОВ'ЯЗКОВО МАЄ ВРАХОВУВАТИСЯ.

ОСВІТА. НАЙБІЛЬШУ ЧАСТКУ СТАНОВИЛИ ЗАСУДЖЕНІ З ПОВНОЮ ЗАГАЛЬНОЮ СЕРЕДНЬОЮ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ ОСВІТОЮ. ЗА АНАЛІЗОВАНИЙ ПЕРІОД ЛИШЕ У НЕЗНАЧНОЇ КІЛЬКОСТІ ОСІБ НЕ БУЛО ОСВІТИ. ТАКИМ ЧИНОМ, ЯК ПРАВИЛО, ЗЛОЧИНЕЦЬ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ, МАЄ ПОВНУ ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ.

Для з'ясування особи злочинця, який вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України, важливе кримінологічне значення також мають соціально-рольові ознаки, оскільки це характеризує особу в системі існуючих соціальних інститутів, що виявляється у належності її до певної соціальної групи. У проаналізований період найбільшу частку становила категорія засуджених, які були працездатними особами, проте ніде не працювали і не навчалися (їх частка коливалася від 67% до 55%). Друга за кількістю засуджених осіб група – це безробітні (14%). Відтак, за родом занять найбільшу кількість засуджених становлять особи працездатного віку, які ніде не працюють і не навчаються. Такі особи, не будучи працевлаштованими, прагнуть задовольнити свої інтереси у протизаконний спосіб, зокрема отримати матеріальну вигоду за незаконне переправлення мігрантів через державний кордон або вчинення інших альтернативних діянь, передбачених ст. 332 КК України. Таким чином, ці особи розглядають вчинення таких дій як спосіб заробітку.

Отже, кримінологічний портрет особи надає можливість через з'ясування особливостей конкретного злочинця встановити загальні процеси його соціально негативного становлення, що в свою чергу сприяє розробленню та практичному втіленню ефективних способів ресоціалізації такої особи. Узагальнений портрет злочинця дозволяє виявляти типові закономірності існування тих чи інших рис, що найчастіше притаманні цим особам.

Типовими закономірностями щодо особи, яка вчиняє незаконну торгівлю людьми (ст. 149 КК України), є такі: це, як правило, чоловік віком від 20 до 40 років, який має повну загальну освіту, ніде не працює та живе за рахунок коштів, отриманих від цієї діяльності. Злочин незаконного переправлення осіб через державний кордон України, передбачений ст. 332 КК України, в основному, вчиняє громадянин України чоловічої статі віком від 30 до 50 років, як правило, з повною загальною середньою або професійно-технічною освітою, який не працює та не навчається, і ця діяльність є його основним джерелом доходу.

4.3. ПРОТИДІЯ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ» ТА «НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

Заходи протидії вчиненню злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконним переправленням осіб через державний кордон України, зокрема з виявлення вербувальників та встановлення місць і способів вербування, встановлення потенційних жертв, організації незаконної міграції як щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України, так і щодо організації незаконного перебування осіб в державі призначення, що здійснена незаконним способом, у кожній державі відрізняються залежно від того, до якої групи держав вона належить: держава-джерело походження, держава-транзитер або держава призначення. Україна, як правило, виступає державою походження та державою-транзитером.

Протидія злочинності в цьому напрямі розуміється як предметно існуюча система соціальних заходів, які мають вживатись органами виконавчої влади, спеціалізованими правоохоронними органами, громадськими формуваннями та окремими громадянами із застосуванням чинного законодавства, міжнародних правових норм у сфері боротьби зі злочинністю, практичного досвіду і досягнень науки.

На рівні держави зроблено спробу вирішити цю проблему. Розроблено і затверджено Державну соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2020 року.

У програмі, зокрема, зазначено, що проблему торгівлі людьми та захисту осіб, постраждалих від неї, передбачається розв'язувати шляхом:

- внесення змін до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та інших нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми в частині удосконалення процедури виявлення і встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та покладення повноважень щодо встановлення такого статусу на місцеві держадміністрації та органи місцевого самоврядування;
- внесення змін до законодавства у частині забезпечення відповідності процедури встановлення статусу і надання допомоги іноземцям та особам без громадянства, особам, які постраждали від торгівлі людьми, базовим принципам дотримання прав людини та міжнародним зобов'язанням України у сфері протидії торгівлі людьми;
- удосконалення процедури взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами влади в частині протидії торгівлі людьми;
- продовження виконання роботи з удосконалення національного законодавства з інших питань у сфері протидії торгівлі людьми;

- забезпечення розроблення та затвердження критеріїв ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- проведення профілактичної роботи, спрямованої на попередження протидії торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб;
- подальшого проведення інформаційно-освітніх заходів щодо інформування населення про запобігання ризикам потрапляння у ситуації торгівлі людьми та про можливості отримання комплексної допомоги від суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- посилення координації роботи з виявлення та ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на всіх рівнях із чітким визначенням повноважень координаційних рад з питань протидії торгівлі людьми та проведенням на обласному та районному рівнях мультидисциплінарних навчань з питань надання допомоги таким особам;
- забезпечення систематичної підготовки фахівців у сфері протидії торгівлі людьми;
- урахування нових викликів в аспекті торгівлі людьми, що виникли внаслідок збройного конфлікту на сході України;
- забезпечення належного застосування правових норм, які регламентують кримінально-правову протидію торгівлі людьми.

Таким чином, держава намагається вжити певних заходів із протидії негативним явищам торгівлі людьми та незаконної міграції.

Традиційно у системі протидії злочинності вчені виокремлюють три основних види (або рівні) запобігання: загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННІЙ МІГРАЦІЇ полягає у здійсненні заходів загального характеру, які спрямовані на вирішення проблемних питань функціонування державних органів, суспільства в цілому, вирішення яких впливає на усунення умов, що сприяють злочинності в цілому. Тому для протидії торгівлі людьми і для протидії незаконній міграції вони будуть однакові.

До заходів загальносоціального запобігання торгівлі людьми та незаконній міграції варто віднести:

- підвищення економічного добробуту населення. Такі заходи можуть бути досягнуті завдяки подоланню економічної кризи, відновленню економічного зростання в державі. Поступове поліпшення економічної ситуації сприятиме зменшенню еміграції населення з території України до інших держав, а відтак, – одна з причин як трудової, так і сексуальної експлуатації стане менш поширеною. Внаслідок цього знизяться показники міграції населення, в тому числі тієї, що здійснюється у протизаконний спосіб;

- підвищення стандартів соціального захисту населення. Наявність глибокої економічної кризи обумовило не лише безробіття, а й значну девальвацію національної валюти, підвищення цін на основні групи товарів, що погіршило економічний стан соціально незахищених верств населення. З огляду на наведене слід здійснювати заходи економічного характеру для підвищення соціально-економічного добробуту громадян України;
- соціально-економічне забезпечення внутрішньо переміщених осіб у зв'язку з анексією території АРК та проведенням АТО на сході країни. Недоліками політики держави щодо внутрішніх переселенців є відсутність комплексного підходу, державних програм із вирішення їх соціально-економічних проблем у нових місцях проживання. Зважаючи на значну кількість таких осіб, держава повинна вживати спеціальних заходів щодо створення умов для проживання та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Спеціально-кримінологічне запобігання торгівлі людьми та незаконній міграції матиме певні особливості щодо кожного з цих злочинних діянь.

Так, **спеціально-кримінологічне запобігання торгівлі людьми** включає:

- посилення віктимологічної профілактики, зокрема розроблення та затвердження критеріїв ідентифікації осіб, які можуть бути потенційно постраждалими від торгівлі людьми (насамперед осіб, які перебувають в уразливому стані), та створення інформаційних баз даних про осіб, які постраждали від торгівлі людьми, із забезпеченням конфіденційності інформації;
- проведення профілактичної роботи із запобігання торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб; посилення координації роботи з виявлення та ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на усіх рівнях (місцевий, локальний, регіональний);
- виявлення та запобігання новим тенденціям торгівлі людьми, які пов'язані з трудовою експлуатацією, вилученням органів, продажем дітей, використанням у збройному конфлікті тощо.

Суб'єктами протидії торгівлі людьми, що здійснюють спеціальний рівень запобігання відповідно до ст. 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», є: Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України та заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Також у проведенні заходів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни. Стаття 13 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» встановлює Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Основним суб'єктом у системі за-

побігання торгівлі людьми є Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (у складі кримінальної поліції).

Спеціально-кримінологічне запобігання незаконній міграції. На цьому рівні здійснюється запобігання незаконній міграції органами та суб'єктами, що спеціально створені (уповноважені) для боротьби із цими злочинами.

До заходів спеціально-кримінологічного запобігання незаконній міграції можна віднести:

- необхідність додаткової криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із незаконною міграцією. До таких діянь належить незаконне перетинання державного кордону України та організація незаконного перебування іноземців та осіб без громадянства на території України. Протидія діянням, що полягають у наданні можливості мігрантам реалізувати свої інтереси у протизаконний спосіб, без належних підстав або з порушенням порядку здійснення міграційних процесів, покликана забезпечити охорону відповідних суспільних відносин;
- перекриття транснаціональних потоків нелегальної міграції з території РФ. У контексті протидії незаконному перетинанню державного кордону України варто зазначити і про необхідність забезпечення технічного захисту лінії державного кордону з РФ шляхом створення перешкод для безконтрольного перетинання державного кордону поза пунктами пропуску. В аспекті адміністративного кордону тимчасово окупованої території необхідно забезпечити його суцільний інженерно-технічний захист. Також має бути облаштоване морське узбережжя держави та демаркаційна лінія на межі АРК;
- забезпечення повноцінного інтегрованого обліку осіб, які перетинають державний кордон України. Проведення чіткого обліку осіб, які перетинають державний кордон, та створення ефективних облікових баз даних осіб, які потрапляють до зони ризику у сфері незаконної міграції, є одним із основних завдань держави;
- удосконалення взаємодії органів державної влади, до повноважень яких віднесено протидію незаконній міграції. До цих органів слід віднести ДПСУ, ДМСУ, МВС. Основним проблемним питанням на сьогодні є їх ресурсне забезпечення з метою виконання покладених законодавством на ці органи завдань та їх технічне забезпечення. Таким чином, основним заходом протидії слід визначити внесення змін до законодавства з метою надання можливості ЗСУ здійснювати заходи з охорони державного кордону спільно з ДПСУ.

Індивідуальне кримінологічне запобігання торгівлі людьми та незаконній міграції полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на усунення умов торгівлі людьми та незаконної міграції громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Таке запобігання передбачає здійснення впливу на осіб, які за виявленими закономірностями особи злочинця, що вчиняє незаконну міграцію, можуть вчиняти такі злочини (наприклад, безробітні жителі

прикордонних зон, іноземці, які є громадянами держав, що віднесені до груп ризику незаконної міграції та тимчасово проживають на території України).

На **індивідуальному рівні протидії торгівлі людьми** доцільним є:

- проведення заходів, пов'язаних з коригуючим впливом на поведінку осіб, що входять до групи ризику. Таку групу ризику можуть складати, насамперед, члени багатодітних родин та малозабезпечених сімей, одинокі матері, люди з особливими потребами, самотні люди похилого віку, жертви насильства в сім'ї, сироти, діти, позбавлені опіки та піклування, діти, що втекли з дому, безробітні працездатного віку і безпритульні, особи, які займаються проституцією;
- проведення індивідуальних і колективних бесід з такими особами, що входять до групи ризику. Надання їм порад щодо можливостей і порядку офіційного працевлаштування як в Україні, так і за кордоном, поводження із особистими документами, процедури перетину державного кордону, попередження їх про можливий механізм залучення у торгівлю людьми та наслідки від цього злочину.

Індивідуальне запобігання незаконній міграції має здійснюватися шляхом вжиття заходів на усунення тих причин та умов, які сприяли вчиненню цих злочинів конкретними особами. Такі заходи повинні враховувати ознаки кримінологічного портрета особи злочинця. До них варто віднести:

- працевлаштування чоловіків віком 30–50 років на прикордонних територіях. За кримінологічним портретом, середній вік засуджених за ст. 332 КК України становить 45 років;
- забезпечення невідворотності покарання за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконною міграцією, усунення недоліків судової практики в частині необґрунтованого звільнення від відбування покарання з випробуванням або заміни виду покарання, що передбачено санкцією чинної статті;
- створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених за ст. 332 КК України, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, що полягає у наданні допомоги особам, які звільнені з місць відбування покарання, зокрема сприяння в офіційному їх працевлаштуванні;

Ураховуючи те, що транснаціональні злочинні організації в більшості випадків використовують для організації незаконної міграції на різних етапах юридичних осіб як легальне прикриття своєї злочинної діяльності та механізм передання грошових коштів, доцільно доповнити перелік злочинів, за вчинення яких передбачено можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, статтею 332 КК України, що надасть можливість підвищити ефективність кримінально-правової протидії незаконній міграції.

МІЖДЕРЖАВНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННІЙ МІГРАЦІЇ

В Законі України «Про протидію торгівлі людьми» міжнародному співробітництву присвячено окремий розділ, в якому зазначено, що Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері протидії торгівлі людьми на державному, регіональному та місцевому рівнях, а також підтримує та стимулює міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми. Це дає змогу міжнародним організаціям долучатись до розробки спільних програм з питань протидії торгівлі людьми. Потрібно відзначити, що багато неурядових міжнародних організацій проводять значну роботу у сфері протидії торгівлі людьми.

Важливим заходом протидії є і поглиблення міждержавного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми та незаконній міграції. Перш за все це – обмін інформацією, проведення спільних оперативних розробок та розслідувань, сприяння у проведенні слідчо-розшукових дій на території іншої держави.

До основних заходів із запобігання незаконній міграції слід віднести:

- підписання угод про реадмісію. Необхідно визначити, які держави є державами міграційного ризику для України. Слід встановити ефективний та суцільний контроль за видами дозволів щодо тимчасового, транзитного, туристичного перебування іноземців та осіб без громадянства на території України з метою дієвого моніторингу осіб, які порушують міграційне законодавство. Також заходом протидії незаконній міграції є запровадження механізмів реадмісії з усіма країнами, з якими Україна має спільні кордони;
- запровадження організаційно-правових умов спільного контролю за недоторканістю державного кордону із державами-сусідами.

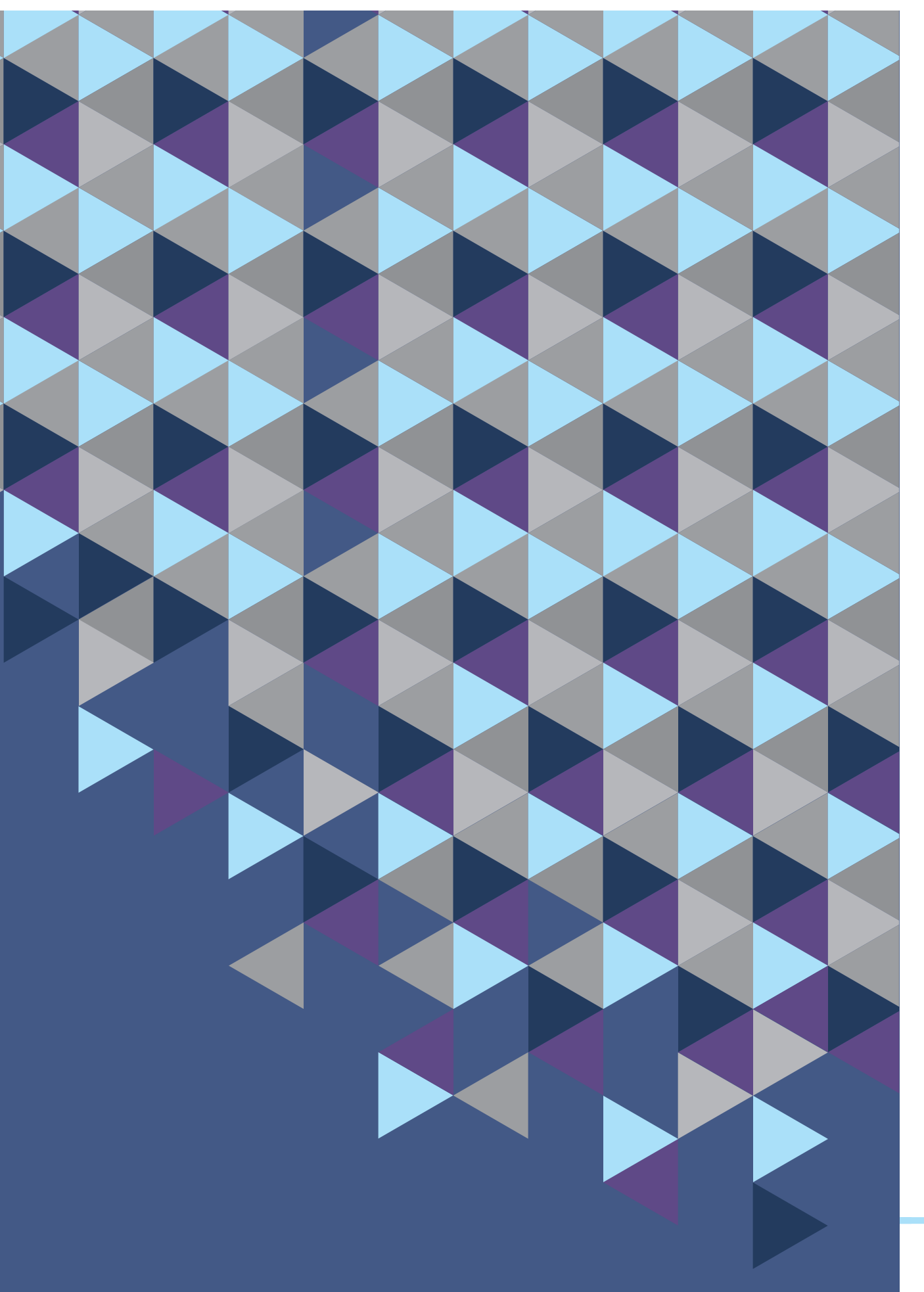
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть причини та умови вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.
2. Назвіть причини та умови вчинення злочинів, пов'язаних з незаконною міграцією.
3. Охарактеризуйте потерпілих від злочину «торгівля людьми».
4. Дайте кримінологічну характеристику особі, що вчиняє злочин «торгівля людьми».
5. Дайте кримінологічну характеристику особі, що вчиняє злочин «незаконна міграція».
6. Назвіть заходи протидії торгівлі людьми.
7. Назвіть заходи протидії незаконній міграції.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вербенський М.Т. Кримінологічна характеристика транснаціональної злочинності у сфері торгівлі людьми. Вісник Луганського ДУВС. Вип. 1/2010. Луганськ, 2010. С. 16–22.
2. Дручек О.В. Торгівля людьми та проблеми протидії в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 3. С. 154–157 // http://www.pap.in.ua/3_2014/42.pdf
3. Кримінологія: навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Г. Колб, Н.В. Кулакова, Ю.О. Левченко, С.А. Мозоль, С.С. Чернявський, Т.А. Третьякова, Ю.Ф. Іванов, Г.С. Поліщук. Київ: Атіка, 2010. 311 с.
4. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник / МОН України. Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого; за ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 286 с.
5. Небитов А.А. Торгівля людьми: стан, тенденції та запобігання: монографія. Київ, 2013. 221 с.
6. Огнев Т.Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 247 с.
7. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми:
II Міжнародний науково-практичний симпозиум (м. Івано-Франківськ, 16–17 березня 2018 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. 214 с.
8. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми:
III Міжнародний науково-практичний симпозиум (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. 234 с.
9. Торгівля людьми в Україні. Статистика MOM // <http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/IOM%20VoT%20Statistics%20UkDecember2018%20-%20fin.pdf>

Тема 5

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

5.1. ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ. Проголосивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), держава зобов'язалася всіма доступними засобами та можливостями захищати особу.

Ефективність розслідування на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень у злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми, залежить від суб'єктів, що вступають у сферу взаємодії зі слідчим під час розслідування торгівлі людьми, котрі запобігають кримінальним правопорушенням, здійснюють виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

До суб'єктів взаємодії зі слідчим під час розслідування кримінальних проваджень у злочинах, пов'язаних із торгівлею людьми, належать:

1. Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції.
2. Оперативні підрозділи Національної поліції, що забезпечують виявлення та документування кримінальних правопорушень інших категорій.

3. Департамент кіберполіції Національної поліції.
4. Підрозділи громадської безпеки (дільничні інспектори, патрульна служба).
5. Підрозділи Державної прикордонної служби України.
6. Підрозділи Державної міграційної служби України.
7. Журналісти, які провадять журналістські розслідування, спрямовані на викриття кримінальних правопорушень торгівлі людьми.
8. Іноземні посольства та консульства.
9. Правоохоронні органи іноземних держав.
10. Неурядові українські організації.
11. Міжнародні громадські організації.

Відповідно до ст. 91 КПК України під час розслідування кримінального провадження підлягають доказуванню такі обставини:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлю людьми, типовими обставинами, що підлягають встановленню, є:

1. Обставини, що належать до події кримінального правопорушення:

- а) час вчинення торгівлі людьми (період часу між вербуванням потерпілих і передачею останніх третім особам);
- б) місце вчинення кримінального правопорушення (місце вербування потерпілих, а також місце, куди потерпілих «продали»);
- в) спосіб вчинення кримінального правопорушення (спосіб підготовки до вчинення торгівлі людьми; спосіб вербування потерпілих; спосіб переправлення потерпілих через кордон; спосіб передачі потерпілих третім особам; спосіб приховування торгівлі людьми);
- г) наявність співучасників торгівлі людьми. Оскільки більшість таких кримінальних правопорушень вчиняються злочинними групами, в процесі розслідування підлягає встановленню особа, яка організувала злочинну групу, а також всі її члени;
- д) відомості про особу потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові; рік, місяць, день і місце народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан; місце роботи, рід занять або посада; місце проживання тощо).

2. Обставини, які мають значення для кваліфікації діяння як торгівлі людьми:

- а) безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – честь та гідність особи;
- б) предмет кримінального правопорушення – людина;
- в) об'єктивна сторона кримінального правопорушення – продаж людини; інша оплата на передачу людини; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам);
- г) суб'єкт – загальний, тобто фізична осудна особа віком не молодше 16 років;
- д) суб'єктивна сторона – прямиий умисел;
- е) мотив – користь;
- ж) мета – сексуальна експлуатація; використання у порнобізнесі; втягнення у злочинну діяльність; залучення в боргову кабалу; усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях; використання у збройних конфліктах; експлуатація праці потерпілого.

3. Обставини, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення:

- а) біографічні дані особи: прізвище, ім'я, по батькові; рік, місяць, день і місце народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан; місце роботи, рід занять або посада; місце проживання;
- б) стан здоров'я особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, рівень її фізичного і розумового розвитку, а саме наявність або відсутність фізичних або психічних вад, раніше перенесених тяжких захворювань, травм голови. Встановлення стану здоров'я має юридичне значення при вирішенні питань про осудність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також про можливість прийняття відмови від захисника;
- в) відомості, що характеризують особу за місцем роботи, проживання, у сім'ї;
- г) відомості про судимість особи. Встановлення цього факту має значення при кваліфікації вчиненого особою діяння за відповідними частинами ст. 149 КК України та іншими статтями Кодексу;
- д) матеріальний стан особи: рівень прибутку, наявність або відсутність грошового внеску в банку, цінних паперів, іншого приватного майна. Встановлення цього факту має значення для накладення арешту на майно з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації.

4. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення:

- а) вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього;
- б) вчинення торгівлі людьми щодо кількох осіб;
- в) вчинення торгівлі людьми повторно;
- г) вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб або організованою групою;
- д) вчинення торгівлі людьми з використанням службового становища;
- є) вчинення торгівлі людьми особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності;
- ж) вчинення торгівлі людьми, пов'язаної з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну;
- з) вчинення торгівлі людьми з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства;
- і) вчинення при торгівлі людьми дій, які спричинили тяжкі наслідки¹⁷.

¹⁷ Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ...к-та юрид. наук. Київ, 2014. 255 с.

Згідно з наказом МВС України від 6 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» діяльність органів досудового розслідування здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання в приватне життя, недоторканності права власності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, забезпечення права на захист, змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності, диспозитивності, розумності строків досудового розслідування.

Органи досудового розслідування при здійсненні своїх повноважень взаємодіють з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими організаціями і об'єднаннями, а також відповідно до міжнародних договорів України – з компетентними та судовими органами іноземних держав.

Завдання органів досудового розслідування:

- 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції;
- 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями;
- 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Враховуючи покладені на органи досудового розслідування завдань вони виконують такі функції:

- 1) усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень;

- 2) аналіз слідчої практики, організації і результатів діяльності слідчих, унесення на підставі цього в установленому порядку пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування органів досудового розслідування, забезпечення правопорядку, посилення боротьби зі злочинністю, інформування населення із зазначених питань через засоби масової інформації;
- 3) розроблення та реалізація заходів щодо дотримання законодавства, зміцнення службової дисципліни, підвищення якості досудового розслідування і скорочення його строків;
- 4) вивчення, узагальнення позитивного досвіду досудового розслідування, упровадження його на практиці та розроблення сучасних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень;
- 5) організація взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції з Генеральною прокуратурою України, регіональними, місцевими прокуратурами, зокрема прокуратурами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову і судово-експертну діяльність;
- 6) вивчення практики застосування слідчими норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України;
- 7) забезпечення добору, розстановки і виховання кадрів для органів досудового розслідування, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності;
- 8) організація відповідно до КПК України та законів України розгляду і вирішення скарг і заяв громадян, які надходять у зв'язку з проведенням досудового розслідування кримінальних правопорушень.

При виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний:

- 1) під час досудового розслідування дотримуватися вимог Конституції України, КПК України та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 2) забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень у межах установлених КПК України строків;
- 3) виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі;
- 4) забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження;
- 5) не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу таємницю, що охороняється законом, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень;

- б) не вчиняти будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості;
- 7) у разі наявності підстав, передбачених ст. 77 КПК України, заявляти самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному ст. 80 КПК України.

Відповідно до ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до ЄРДР за першої можливості.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення.

Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

До ЄРДР вносяться відомості про (ч. 5 ст. 214 КПК України):

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;
- 7) інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР.

У ЄРДН автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші передбачені законом відомості.

До орієнтовного комплексу процесуальних дій та матеріалів розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з торгівлею людьми, належать:

- прийняття усної заяви про вчинення торгівлі людьми.

Інформацію щодо виявлення ознак торгівлі людьми можна отримати з таких джерел:

- з оперативних джерел;
- під час перевірки фірм, що надають посередницькі послуги з працевлаштування громадян України;
- при перевірці шлюбних агентств;
- від Ювенальної поліції України;
- від Державної прикордонної служби України, СБУ;
- від Державної міграційної служби України;
- від Державної служби України з питань праці;
- від Українського бюро «Інтерпол», правоохоронних органів інших держав;
- від Міністерства закордонних справ України;
- із засобів масової інформації;
- від неурядових та міжнародних організацій;
- матеріали оперативного підрозділу стосовно ведення оперативно-розшукової справи щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення кримінального правопорушення;
- внести відомості до ЄРДР, розпочати розслідування;
- не пізніше 24 годин з моменту внесення відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР;
- повідомити прокурора про початок досудового розслідування;

- провести допит потерпілої особи щодо обставин кримінального провадження;
- надати довідку потерпілій особі щодо визнання її потерпілою від кримінального правопорушення торгівлі людьми для подальшої подачі за місцем перебування до місцевої держадміністрації для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- звернення до неурядових організацій щодо реінтеграції та реабілітації потерпілих від торгівлі людьми, надання їм матеріальної, медичної та психологічної допомоги, надання притулку, ресоціалізація, організація професійного навчання, сприяння в працевлаштуванні тощо.

При проведенні допиту потерпілих рекомендується залучати психологів саме з неурядових організацій, котрі мають практику спілкування з особами, котрі постраждали від торгівлі людьми:

- допит свідків про обставини вчиненого кримінального правопорушення;
- проведення огляду місця події у місцях переховування, експлуатації, вербування (фіксація відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення; вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей котрі заборонені до обігу, а також матеріальних об'єктів, придатних для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні);
- огляд документів, речей, електронних носіїв;
- встановлення свідків та очевидців події (у разі внесення відомостей до ЄРДР – допит, якщо ні – опитування), які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також осіб, які могли бути причетними до кримінальної діяльності;
- установа базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення;
- орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування, на якій учинено торгівлю людьми, та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;
- використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації;
- перевірка осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, та іншими інформаційними ресурсами;

- створення СОГ (для усебічного, повного і неупередженого досудового розслідування у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або учинені на території кількох адміністративно-територіальних одиниць України, а також для здійснення ефективної взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції).

Для досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території кількох областей (регіонів), наказом Голови Національної поліції або заступника Голови Національної поліції – начальника Головного слідчого управління може створюватися міжрегіональна СОГ. Контроль за її роботою покладається на Головне слідче управління Національної поліції.

Відповідно до ст. 571 КПК України для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях кількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, можуть створюватися спільні слідчі групи.

Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокуратура України та компетентних органів іноземних держав.

Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів.

Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться:

- розроблення плану СОГ щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, з урахуванням наданих обґрунтованих пропозицій усіх працівників, залучених до складу СОГ (оперативний супровід досудового розслідування забезпечується з моменту створення СОГ і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набрали законної сили, або у разі закриття кримінального провадження);
- проведення освідування особи потерпілого щодо наявності слідів фізичного впливу;

- наявність виписки з історії хвороби особи потерпілого, якщо він звертався до медичних закладів у випадках сексуальної експлуатації (у якій зазначено стан здоров'я особи, у тому числі наявність ознак застосування до неї фізичного насильства; при сексуальній експлуатації – ознак тривалого неконтрольованого інтимного життя та його наслідків, відповідні виписки з історії хвороби (у випадку лікування жінки після повернення з полону від венеричних чи інших захворювань сечостатевої системи, здійснення абортів, провокації передчасних пологів тощо)¹⁸. Якщо така виписка відсутня, необхідно призначити судово-медичну експертизу на встановлення вищеперерахованих фактів;
- проведення судово-психологічної експертизи потерпілого для встановлення психологічного стану в умовах експлуатації – за наявності підстав (експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання);
- збір характеризуючих матеріали на осіб, які підозрюються у вчиненні протиправного діяння;
- здійснення запитів до аеропортів, залізничних вокзалів, автовокзалів; консульств щодо отримання віз; реєстрації у консульствах у разі перебування за кордоном; паспортної, міграційної, прикордонної служб у разі втрати паспорта, нелегального перетинання кордону тощо;
- проведення аудіо-, відеоконтролю особи (різновид втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також в одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі, або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача);

¹⁸ Бардацька О.В, Обрізан Н.М, Орлеан А.М. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації. МВС України Головне слідче управління. Київ: 2008. 60 с.

- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (застосування технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження);
- спостереження за особою, річчю або місцем (пошук, фіксація і перевірка під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця. У публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження);
- проведення аудіо-, відеоконтролю місця (полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження);
- проведення обшуків (з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб) за місцем роботи, реєстрації, проживання, а також місцем організації правопорушень підозрюваного;

Направлення підрозділів поліції особливого призначення для забезпечення проведення обшуку допускається лише з дозволу прокурора у кримінальному провадженні щодо тяжкого та особливо тяжкого кримінального правопорушення та в разі наявності достатніх підстав вважати, що проведенню слідчої (розшукової) дії буде чинитися фізичний опір чи іншим чином унеможливуватися досягнення її мети. Без дозволу прокурора залучення спеціальних підрозділів до обшуку здійснюється лише у невідкладних випадках, коли затримка в проведенні слідчої (розшукової) дії може призвести до неможливості досягнення її мети.

- огляд транспортного засобу у разі переміщення потерпілих осіб;
- затримання особи підозрюваного (уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення та здійснити її обшук. Необхідно негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, складається протокол);
- внесення відомостей про затримання підозрюваного до ЄРДР;
- залучення захисника за проханням чи згодою підозрюваного до участі у кримінальному провадженні;
- допит підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з торгівлею людьми;
- пред'явлення для впізнання потерпілому, свідкам особи підозрюваного у вчиненні торгівлі людьми (рекомендується поза візуально);
- повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;
- внесення відомостей про підозру до ЄРДР;
- клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу (копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за 3 години до початку розгляду клопотання);
- клопотання слідчого, прокурора про арешт майна (у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено);
- запити про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні;
- одночасний допит двох і більше осіб, у показаннях котрих наявні розбіжності у кримінальному провадженні;
- вивчення висновків щодо проведення бухгалтерської та фінансово-економічної експертизи діяльності підприємства, що використовувалося для пошуку і вербування осіб;
- вивчення висновків щодо проведення почеркознавчих, техніко-криміналістичних експертиз;

- вивчення документації банківських установ щодо розрахункових операцій та фінансового стану суб'єкта підприємницької діяльності, що використовувався для пошуку і вербування постраждалих;
- накладення арешту на банківські рахунки;
- оголошення в розшук (у випадку коли підозрюваного оголошено в розшук, у разі наявності достатніх підстав вважати, що особа може переховуватися за межами України, слідчий відповідно до законодавства вирішує питання про оголошення особи в міжнародний розшук);
- у випадку коли оголошений у розшук підозрюваний є громадянином іншої держави й перебуває на території цієї держави, слідчий надсилає запит про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні або надсилає зазначене кримінальне провадження стосовно вказаної особи разом з клопотанням про передання кримінального провадження.

Перелік процесуальних дій та матеріалів розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з торгівлею людьми, не є вичерпним, а залежить від конкретної слідчої ситуації, котра може скластися.

Для проведення рішення про проведення відповідних слідчих (розшукових) дій необхідно врахувати:

- можливість знищення слідів кримінального правопорушення винними особами та вчинення ними дій, що перешкоджають розслідуванню (знищення доказів, погрози або насильницькі дії щодо потерпілих, їхніх близьких осіб або свідків кримінального правопорушення, переховування підозрюваних від органів розслідування тощо);
- ступінь реальності погроз для життя та здоров'я потерпілих, їх побоювань можливої помсти вербувальників;
- правдивість показань потерпілих – ініціаторів повідомлень про кримінальне правопорушення та їхню готовність до співпраці зі слідством;
- ймовірність повторення епізодів вербування, транспортування або сексуальної експлуатації в найближчий час або в ході розслідування;
- потребу в оперативно-розшуковому забезпеченні першочергових слідчих (розшукових) дій для отримання необхідної орієнтуючої інформації (щодо свідків, яких належить допитати, місцезнаходження підозрюваних, доказів матеріального характеру тощо)¹⁹.

¹⁹ Методичні рекомендації з виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / О.О. Крюков., О.В. Пустова., О.В. Панчук О.В. та ін. Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. 160 с.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що кількість кримінальних правопорушень, що були зареєстровані МВС України, станом на грудень 2018 р. становить 291.

Усього розглянуто 32 провадження, 25 завершилися ухваленням вироку, 2 провадження повернуто прокурору, 4 надіслано для визначення підсудності та 1 завершилось закриттям провадження у справі. Загальна кількість потерпілих – 34 особи, з яких 26 жінок та 8 чоловіків. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 68 000,00 грн²⁰.

За період 2018 р. набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України було засуджено 3 особи, до 1 з них застосовано покарання у виді позбавлення волі на строк від 2 до 3 років та 2 особи звільнено від відбуття покарання з випробуванням;
- за ч. 2 ст. 149 КК України було засуджено 10 осіб, до 1 з яких застосовано покарання у виді позбавлення волі на строк від 2 до 3 років, 1 особі призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років та 8 осіб звільнено від покарання з випробуванням;
- за ч. 3 ст. 149 КК України засуджено 2 особи, до 1 з яких застосовано покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років включно та 1 особі призначено покарання від 5 до 10 років. До 1 засудженої особи застосовано конфіскацію майна.

²⁰ Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. — Київ: Видавництво «Фенікс», 2019. — 120 с. <http://iom.org.ua/sites/default/files/analysis2019.pdf>

5.2. ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Загальні положення. Виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України, як свідчить аналіз слідчої практики, відбувається в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами, насамперед СБУ та ДПКС, а також НП. Суспільна небезпечність таких злочинів полягає не тільки у тому, що здійснюється посягання на цілісність та недоторканність кордонів нашої держави, а й у тому, що вони відкривають можливість безперешкодного здійснення незаконної міграції, торгівлі людьми, контрабанди тощо. Такий взаємозв'язок з означеними правопорушеннями має враховуватися співробітниками оперативного підрозділу, слідчим при виявленні фактів їх учинення. Закономірним для незаконного переправлення осіб через державний кордон України є вчинення його за попередньою змовою групою осіб, організованою групою. Тому завжди мають висуватися версії, які враховують готування, вчинення, приховування цього злочину службовою особою або за її співучасті. Важливість відпрацювання такої версії зумовлюється тим, що завдяки цьому з самого початку роботи в оперативно-розшуковій справі та у кримінальному провадженні своєчасно вживаються заходи, спрямовані на запобігання витoku інформації про документування злочинної діяльності, спрямованої на незаконне переправлення осіб через державний кордон України, які в подальшому забезпечують умови для збирання доказів протиправних дій службової особи, яка вчинила злочин, передбачений ч. 2 ст. 332 КК України.

Під час організації проведення комплексу як оперативно-розшукових заходів, так і процесуальних дій у цій категорії кримінальних правопорушень, при визначенні моменту та місця затримання злочинців слід завжди враховувати територіальну юрисдикцію оперативних підрозділів та органів досудового розслідування вітчизняних правоохоронних органів, особливості використання заходів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, зокрема час, який потрібен для звернення до правоохоронних органів іншої держави для здійснення спільних дій із документування та затримання осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 332 КК України, а також особливості правового режиму контрольованого прикордонного району, прикордонної смуги, пункту пропуску через державний кордон. Дії службової особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 332 КК України, мають аналізуватися крізь призму вимог нормативно-правових актів, які визначають її повноваження, та їх фактичного виконання нею. До системи таких нормативно-правових актів належать закони України «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль», «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», постанови Кабінету Міністрів України

«Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України», «Про Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію», «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію», «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні», «Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю», накази МВС «Про затвердження Інструкцій про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України», «Про затвердження Додаткових тимчасових режимних обмежень у контрольованих прикордонних районах», «Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту», «Про затвердження Тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання», наказ ДПКС «Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон», а також накази начальників прикордонних загонів, якими визначаються режими в пунктах пропуску та зоні прикордонного контролю, в межах яких був вчинений злочин, передбачений ч. 2 ст. 332 КК України.

Для доказування обставин вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України має значення встановлення:

- 1) розташування та межі ділянки державного кордону України, контрольованого прикордонного району, пункту пропуску, де відбулася спроба чи незаконне переправлення особи через державний кордон України, а також їх характеристика (наприклад, обладнання доріг і вулиць у контрольованому прикордонному районі дорожніми знаками «Контрольований прикордонний район», «В'їзд заборонено», «Прикордонна смуга», закріплення прикордонних знаків та їх номерів, офіційного періоду робочого часу пункту пропуску через державний кордон тощо), розташування місця затримання та напрямку руху злочинців відносно лінії державного кордону України;
- 2) дати та часу вчинення протиправних дій з переправлення осіб через державний кордон України;
- 3) відомостей про службову особу та її повноваження, використовуючи які вона намагалася здійснити, здійснила незаконне переправлення осіб через державний кордон України, мотиви її дій, те, у якій формі були вчинені протиправні дії цією особою (організація незаконного переправлення, керівництво незаконним переправлен-

ням, сприяння його вчиненню), безпечним чи небезпечним для життя чи здоров'я було незаконне переправлення особи через державний кордон України;

- 4) відомостей про співучасників службової особи, хто, які дії за попередньою домовленістю вчинив, обставини попередньої змови на вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України (час, місце, хто ініціатор, як визначалися та розподілялися ролі між співучасниками), мотиви їх дій;
- 5) відомостей про осіб, яких незаконно переправляли через державний кордон України (прізвище, ім'я, вік, наявність громадянства або його відсутність, законність їх проживання або перебування на території України), обставин їх знайомства з особами, які здійснювали їх незаконне переправлення через державний кордон України, чому особи не скористалися законним шляхом перетинання державного кордону України;
- 6) місця, з якого почалося переправлення осіб через державний кордон України, кінцевого пункту їх прибуття та мети;
- 7) того, ким, коли, у який спосіб був виявлений факт незаконного переправлення осіб через державний кордон України, розташування місця затримання підозрюваних відносно лінії державного кордону України;
- 8) розміру неправомірної вигоди, одержаної службовою особою, та кількості коштів, які були одержані кожним (мали бути одержані) з її співучасників за незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Окремим напрямом для розслідування при виявленні факту незаконного переправлення іноземних громадян чи осіб без громадянства через державний кордон з території України є встановлення законності їх потрапляння на територію нашої держави, а також дослідження на предмет достовірності їх документів. Важливість результативного відпрацювання цього напрямку визначається тим, що це дозволяє виявити невідомі правоохоронним органам факти незаконного переправлення осіб через державний кордон України та осіб, які його вчинили.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНИЙ КОМПЛЕКС ДІЙ ПРИ ЇХ ВИНИКНЕННІ

1. Про обставини готування незаконного переправлення через державний кордон України службовою особою або за її співучасті стало відомо в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів оперативним підрозділом.

Після внесення відомостей до ЄРДР алгоритм дій слідчого на підставі матеріалів оперативно-розшукової справи у такій слідчій ситуації зумовлений необхідністю задокументувати протиправну діяльність злочинців та затримати їх, не допустивши незаконного переправ-

лення осіб через державний кордон України. З прийняттям рішення щодо внесення відомостей до ЄРДР прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий не мають зволікати. Чим більше часу має слідчий до моменту початку незаконного переправлення осіб через державний кордон України, тим якісніше буде підготовка до документування їх протиправної діяльності в рамках кримінального провадження. Своєчасне визначення такого моменту прямо залежить від організації належної взаємодії між оперативним підрозділом, який здійснює провадження в оперативно-розшуковій справі, та прокурором і слідчим. Слід, за можливості, уникати проведення негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді. Неодержання в подальшому дозволу слідчого судді на проведення цих процесуальних дій виключить можливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 332 КК України. Також важливим компонентом успішного проведення тактичної операції із затримання осіб при незаконному переправленні через державний кордон України є створення керівником органу досудового розслідування слідчої групи у кримінальному провадженні на самому початку розслідування. Вказаною тактичною операцією, залежно від обраного способу незаконного переправлення осіб через державний кордон України та місця, де працює службова особа, і посади, яку вона обіймає (митниця, ДПкС, ДМС), можуть охоплюватися:

- 1) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж з метою фіксування спілкування між особами, щодо яких є відомості про готування ними незаконного переправлення через державний кордон України, а також виявлення невідомих слідству їх співучасників;
- 2) установлення місцезнаходження радіоелектронних засобів, якими користуються особи, які готують незаконне переправлення осіб через державний кордон України, для локалізації їх місцезнаходження у зв'язку із вчиненням злочину;
- 3) обстеження публічно недоступного місця, житла чи іншого володіння особи, в рамках якого можуть бути встановлені технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи всередині приміщення (приватного будинку, митниці, пункту прикордонного контролю тощо) чи транспортного засобу, щодо яких є дані про використання їх під час готування та вчинення злочину. Зазначимо, що у таких випадках одночасно із ухвалою щодо надання дозволу на обстеження публічно недоступного місця, житла чи іншого володіння особи має бути одержаний дозвіл на аудіо-, відеоконтроль особи;
- 4) аудіо-, відеоконтроль особи для фіксування протиправних дій службових осіб та їх співучасників;
- 5) спостереження за особою для забезпечення одержання відомостей про контакти злочинців та їх переміщення в напрямку державного кордону України при переправленні через нього осіб;

- 6) затримання підозрюваних при вчиненні дій, безпосередньо спрямованих на переправлення осіб через державний кордон України. Якщо місцем затримання є пункт прикордонного контролю, то затримання відбувається одразу після надання дозволу службовою особою ДПКС на перетин державного кордону України. У ситуаціях, коли службовою особою забезпечується переправлення осіб через державний кордон України поза пунктом пропуску через державний кордон України, таке затримання рекомендується здійснювати на території контрольованого прикордонного району при русі в напрямі лінії державного кордону;
- 7) особистий обшук затриманих, транспортних засобів, які їм належать, робочого місця службових осіб;
- 8) огляд місця виявлення осіб, яких намагалися переправити через державний кордон України, для фіксування розташування транспортного засобу відносно лінії державного кордону України, напряму його руху та його вилучення;
- 9) повідомлення затриманим про підозру, допит їх як підозрюваних, обрання їм запобіжних заходів.

У подальшому здійснюються:

- 1) повідомлення дипломатичного представництва держави, громадянином якої є особа (особи), яких незаконно переправляли через державний кордон України, про факт вчинення неб (ними) протиправних дій, а також звернення до цієї установи із запитом щодо достовірності виявлених документів, які посвідчують їх особу, надають право особам на в'їзд на територію цієї держави;
- 2) звернення із запитом до ДПКС, ДМС для одержання відомостей про попередній перетин громадянином іноземної держави, особою без громадянства державного кордону України, правовий статус цих осіб на території України. Перевірка законності перебування таких осіб на території нашої держави може забезпечити виявлення невідомого правоохоронним органом факту незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Запитом до ДМС перевіряється і достовірність документів громадянина України;
- 3) тимчасовий доступ до документів органу державної влади, установи, де працює службова особа, для одержання документів, які підтверджують її статус та повноваження, а також виконання службових обов'язків у той час, коли був вчинений злочин;
- 4) обшуки в житлі чи іншому володінні особи, де вчинялися дії, спрямовані на готування до вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України (влаштувалася схованка у транспортному засобі, виготовлялися підроблені документи, які були використані для надання ознак законності перетину державного кордону України), знаходилися засоби, які були для цього використані, а також тим-

часово проживали особи, яких незаконно переправляли через державний кордон України;

- 5) огляд вилучених документів, транспортних засобів, інструментів, які були використані для виготовлення схованки, та накладення на них арешту;
- 6) допити як свідків службових осіб ДПКС щодо порядку перетину державного кордону громадянами України, іноземними громадянами, особами без громадянства, меж контрольованого прикордонного району, якщо було припинено незаконне переправлення осіб через державний кордон України поза прикордонного пункту пропуску, а службових осіб ДМС – щодо виявлених порушень у оформленні документів, які надають право на перебування іноземця на території України, виїзд за її межі;
- 7) допити осіб, яких незаконно переправляли через державний кордон України, щодо відомих їм обставин готування та вчинення цього злочину;
- 8) допити як свідків понятих, які були присутні під час затримання підозрюваних, при огляді місця затримання, проведенні обшуків на прикордонному пункті пропуску, у житлі чи іншому володінні особи;
- 9) прийняття рішення щодо зняття грифів таємності з долучених до матеріалів кримінального провадження процесуальних рішень, протоколів проведених оперативно-розшукових заходів та додатків до них, а також з процесуальних рішень, протоколів негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них;
- 10) призначення залежно від обставин вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України техніко-криміналістичної експертизи документів, які були використані для надання ознак законності переправленню особи через державний кордон України, дактилоскопічної експертизи слідів пальців рук, вилучених із зовнішньої та внутрішньої поверхні схованки, у якій була схована особа, судово-медичної експертизи для встановлення ступеню тяжкості одержаних особою тілесних ушкоджень при переправленні її через державний кордон у схованці, фоноскопичної експертизи аудіозаписів, одержаних за результатами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, портретної експертизи відеозаписів, аудіо-, відеоконтролю особи, спостереження за особою для ідентифікації осіб, причетних до вчинення злочину. Для проведення ідентифікаційних експертиз попередньо мають бути одержані відповідні зразки для порівняльного дослідження;
- 11) одночасні допити двох чи більше раніше допитаних осіб у випадках наявності суперечностей у їх показаннях.

Після проведення наведених процесуальних дій здійснюється повідомлення зміненої підозри та допити осіб як підозрюваних з урахуванням усіх зібраних доказів.

2. Відомості про незаконне переправлення особи через державний кордон України, вчинене службовою особою з використанням службового становища, стало відомо після його вчинення.

Як правило, це відбувається при затриманні іноземця при вчиненні ним правопорушення і при перевірці законності його перебування на території України. Така слідча ситуація є несприятливою для розслідування цього злочину. Причинами цього є те, що подія незаконного переправлення особи через державний кордон України вже відбулася. Для доказування факту цього злочину та вини службової та інших осіб у його вчиненні необхідно довести те, що відбулося переправлення іноземця через державний кордон України, причому саме службовою особою або за її співучасті. У вчиненні такого злочину, як правило, беруть участь громадяни, в тому числі це можуть бути службові особи держави, з якої прибув іноземець. Відповідно, для з'ясування всіх обставин переправлення особи через державний кордон України необхідно звернутися за міжнародною правовою допомогою у кримінальному провадженні. Успішність розслідування у цій ситуації залежить від комбінації чинників:

- 1) наявність докладних показань іноземця щодо обставин його переправлення через державний кордон України конкретною службовою особою з використанням службового становища або за співучасті з такою особою;
- 2) одержання даних, які підтверджують взаємозв'язок іноземця з особами, які незаконно переправили його через державний кордон України. Такі дані можуть бути одержані шляхом проведення:
 - обшуків житла чи іншого володіння службових та інших осіб, щодо яких є дані про їх причетність до цього злочину, під час яких вилучаються їх мобільні термінали зв'язку, щоденники, блокноти, аркуші паперу, які містять дані про осіб, яких переправляли через державний кордон;
 - почеркознавчої експертизи записів у вилученому щоденнику (блокноті, на аркуші паперу);
 - комп'ютерно-технічної експертизи вилучених мобільних терміналів зв'язку для встановлення набраних номерів, одержаних та пропущених дзвінків, надісланих, одержаних та збережених повідомлень (SMS, MMS, електронна пошта), змісту телефонної книги, нотатків, звукових, графічних, відео- та інших файлів, в тому числі знищених у період часу, коли був вчинений злочин, що розслідується;
 - тимчасового доступу до документів оператора телекомунікацій щодо з'єднань між мобільними терміналами зв'язку, якими користуються ці особи, місцезнаходження цих терміналів у період часу готування та вчинення цього злочину. Співставлення інформації може забезпечити одержання даних про зустрічі між такими особами;

- тимчасового доступу до відеозаписів камер відеоспостереження у місцях, де за даними досудового розслідування відбувалися зустрічі співучасників;
 - допитів як свідків осіб, які були присутні у таких місцях разом з цими особами та є їх знайомими;
- 3) одержання даних про переміщення особи через прикордонний пункт контролю, де працює службова особа, у її робочий час. Це можна здійснити шляхом співставлення результатів тимчасового доступу до баз даних ДПкС щодо прикордонного контролю конкретних осіб, проїзду транспортного засобу та документів щодо призначення на посаду та робочого часу службової особи, щодо якої є дані про її причетність до злочину;
- 4) одержання в рамках звернення за міжнародною правовою допомогою до правоохоронних органів держави, з території якої, за даними досудового розслідування, відбулося переправлення іноземця через державний кордон України. В рамках міжнародного співробітництва можуть запитуватися:
- надання відомостей дипломатичним представництвом іноземної держави, громадянином якої, за документами, є особа, яку переправили через державний кордон України, щодо достовірності цих документів;
 - надання тимчасового доступу до документів прикордонної служби іноземної держави щодо прикордонного контролю іноземця, транспортного засобу, на якому він був переправлений на територію України;
 - надання тимчасового доступу до документів на право власності, керування транспортним засобом, на якому був переправлений іноземець на територію України.

Перед зверненням за міжнародною правовою допомогою у кримінальному провадженні слідчому необхідно:

- звернутися із запитом до ДПкС, ДМС для одержання відомостей про попередній перетин громадянином іноземної держави, особою без громадянства державного кордону України, правового статусу цих осіб на території України;
- здійснити тимчасовий доступ до документів органу державної влади, установи, де працює службова особа, для одержання документів, які підтверджують її статус та повноваження, а також виконання службових обов'язків у той час, коли був вчинений злочин;
- провести обшуки в житлі чи іншому володінні осіб, щодо яких є дані про їх причетність до незаконного переправлення особи через державний кордон України;
- провести огляд вилучених документів, транспортних засобів, які були використані для здійснення незаконного переправлення іноземця через державний кордон України, та накладення на них арешту;

- провести допити як свідків службових осіб ДПкС щодо порядку перетину державного кордону громадянами України, іноземними громадянами, особами без громадянства, а службових осіб ДМС – щодо виявлених порушень у оформленні документів, які надають право на перебування іноземця на території України, виїзд за її межі.

Результати наведених процесуальних та інших дій можуть надати достатні підстави для повідомлення про підозру службовим особам та їх співучасникам у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 332 КК України.

Зазначимо, що відомості щодо обставин вчинення цього злочину, які містяться в матеріалах кримінального провадження, можуть виступити як підстави для початку оперативно-розшукової діяльності щодо службової особи та інших осіб з метою виявлення фактів готування ними іншого незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Рішення про заведення оперативно-розшукової справи має прийматися на самому початку кримінального провадження. Слідчий має враховувати факт наявності оперативно-розшукової справи, щоб проведенням процесуальних дій в рамках кримінального провадження не нашкодити діям оперативного підрозділу. Успішне документування факту вчинення нового незаконного переправлення особи через державний кордон України службовою особою та її співучасниками посилить позицію сторони обвинувачення при доказуванні вини таких осіб у вчиненні попереднього злочину, передбаченого ч. 2 ст. 332 КК України, сприятиме визнанню ними своєї вини.

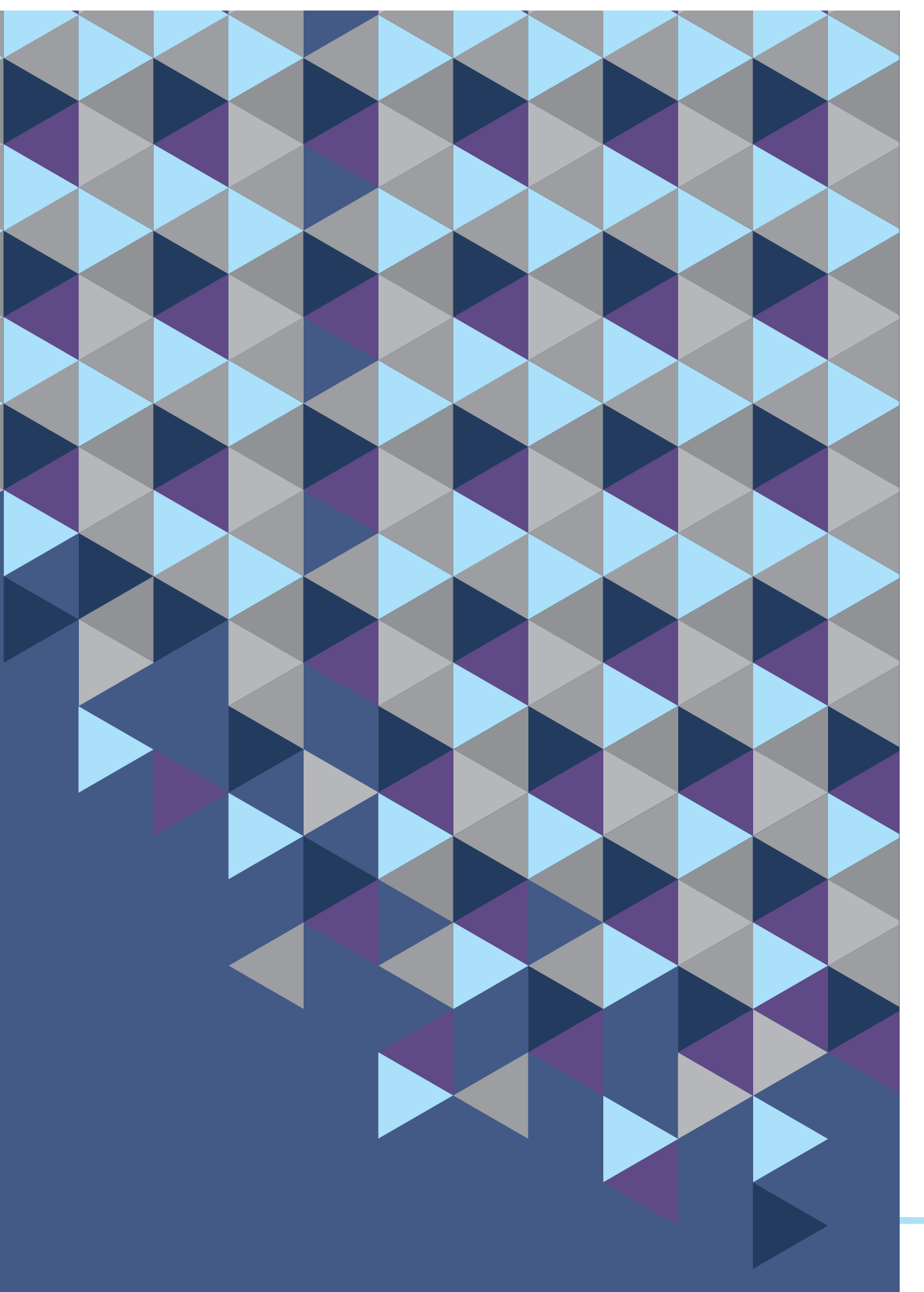
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Завдання та функції органів досудового розслідування.
2. Хто саме належить до суб'єктів взаємодії зі слідчим під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з торгівлею людьми?
3. Назвіть типові обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях, пов'язаних з торгівлею людьми.
4. Проаналізуйте орієнтовний комплекс процесуальних дій та матеріалів розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з торгівлею людьми.
5. Назвіть типові обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним перетином державного кордону.
6. Алгоритм дій слідчого у випадках, коли стає відомо про готування незаконного переправлення через державний кордон України службовою особою або за її співучасті в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів оперативним підрозділом.
7. Алгоритм дій слідчого у випадках, коли про незаконне переправлення особи через державний кордон України, вчинене службовою особою з використанням службового становища, стало відомо після його вчинення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Протидія торгівлі людьми: збірник нормативно-правових актів. Київ, 2019. 196 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення 15.08.2019 р.).
3. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 255 с.
4. Наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення 09.09.2019).
5. Бардацька О.В., Обрізан Н.М., Орлеан А.М. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації. МВС України. Головне слідче управління. Київ, 2008. 60 с.
6. Методичні рекомендації з виявлення, документування та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / О.О. Крюков, О.В. Пустова, О.В. Панчук та ін. Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. 160 с.
7. Протидія торгівлі людьми в Україні. Статистика МОМ станом на 31 грудня 2018 р. // <http://stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/> (дата звернення 09.09.2019).
8. Никифоряк Л.П., Орлеан А.М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ: Видавництво «Фенікс», 2019. 120 с.

Тема 6

**ОГЛЯД У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ****6.1. ЗАГАЛЬНІ ТАКТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ**

Огляд як слідча (розшукова) дія полягає у безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення, і регламентується ст.ст. 233, 237–239, 241 КПК України. В ході цієї дії прокурор, слідчий виявляє (знаходить), досліджує (наскільки це можливо на цьому етапі) й фіксує відомості про фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження.

Завданнями огляду є: виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути залучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази; з'ясування обстановки кримінального правопорушення; виявлення інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Проведення огляду охоплює також: відображення (фіксування) в протоколі всіх дій слідчого і всього, що було виявлено, в тій послідовності і в тому вигляді, в якому виявлене спостерігалось під час огляду; описування та перерахування всього, що було вилучено при огляді; вжиття заходів до збереження вилучених у процесі огляду речей, слідів і документів.

Огляд місця події, як правило, належить до числа слідчих (розшукових) дій, зволікання з проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів кримінального правопорушення або особи, яка його вчинила, предметів, які можуть стати згодом речовими доказами. Цим зумовлений і той факт, що огляд місця події, на відміну від інших слідчих (розшукових) дій, у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Огляд при досудовому розслідуванні проводить прокурор, слідчий або за його дорученням співробітник оперативного підрозділу за наявності фактичних даних, які вказують на необхідність проведення огляду, про що зазначається в протоколі слідчої (розшукової) дії.

У необхідних випадках для проведення огляду слідчий може запросити спеціаліста, який може надати допомогу у вигляді консультацій з питань, що вимагають спеціальних знань; допомогти у виявленні, закріпленні і вилученні слідів, що мають доказове значення, встановленні механізму їх утворення. Спеціалістами, які можуть брати участь в огляді, можуть бути представники різноманітних галузей знань. Відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів тощо). Спеціаліст надає допомогу слідчому у виявленні слідів кримінального правопорушення, встановленні механізму їх утворення, в розшуку, вилученні та збереженні речей і документів, що мають значення для кримінального провадження. Про вимоги щодо обов'язкової участі спеціаліста в огляді йдеться в ст. 238 та ст. 239 КПК України.

Рішення щодо значення для кримінального провадження і потреби вилучення виявлених під час огляду слідів, речей чи документів приймає прокурор, слідчий, і він саме здійснює їх негайний та повний огляд, пакування, опечатування та засвідчення підписами осіб, які брали участь в огляді, про що зазначається в протоколі. Такі дії спрямовані на збереження документів та речових доказів, що забезпечує можливість їх подальшого більш докладного вивчення й дослідження, зокрема, призначення з цією метою судової експертизи. Обов'язковому вилученню підлягають виявлені під час огляду речі, які за законом вилучені з обігу, незалежно від зв'язку їх з кримінальним провадженням.

Якщо це є необхідним, при оглядах слідчий, прокурор особисто або за допомогою спеціаліста має право робити вимірювання, складати плани, креслення, застосовувати фотографування, проводити фото- і відеозйомку місцевості і предметів, що знаходяться на ній, а також робити зліпки знайдених слідів ніг, рук тощо, що має бути відображено у протоколі. Плани, креслення, схеми, фотографії й відеозапис є додатками до протоколу, але не замінюють протоколу як основного процесуального документа, в якому має фіксуватися весь хід проведення огляду й отримані результати. Протокол обов'язково складається особою, яка проводить огляд, з дотриманням вимог, встановлених ст. 104 КПК України. У протоколі огляду повинні в описовій формі фіксуватися факти, що мають доказове значення. У них не дається пояснень, інтерпретації встановлених фактів, явищ, не висловлюються думки слідчого чи інших осіб щодо механізму утворення тих або інших слідів, про походження і належність знайдених предметів, а лише фіксуються фактичні дані, одержані в результаті безпосереднього виявлення і спостереження обстановки і предметів. Якщо такі дані були встановлені завдяки застосуванню спеціальних технічних або криміналістичних засобів, у протоколі обов'язково вказується на те, ким саме, що і з використанням яких засобів встановлено.

В описовій частині протоколу огляду місця події необхідно вказати межі місця події, його місцезнаходження; загальну характеристику приміщення чи місцевості або її ділянки, що є місцем події (адреса будівлі, число поверхів, якщо будівля багатоповерхова, розташування будівлі відносно навколишнього оточення); входи і виходи з приміщення; докладно й вичерпно має бути описана обстановка місця події і всі об'єкти огляду із зазначенням місця їх виявлення. При виявленні і дослідженні на місці події слідів транспортних засобів, слідів рук, взуття, тварин, знарядь злому, предметів, документів тощо у протоколі огляду повинно бути вказано місце їх виявлення, пошкодження (якщо вони є), кількість, характер, форма, конфігурація, наявність індивідуальних ознак, використовувані для їх виявлення і вилучення засоби, вказані прийоми вилучення (виготовлення зліпка, зняття копії, вилучення предмета в натурі). У протоколі огляду має бути відображено, які предмети або документи і в якому вигляді вилучені для подальшого вивчення, направлення на експертизу тощо. Відсутність подібного запису в протоколі може бути розцінена в кримінальному провадженні як відсутність вказівок на джерело походження такого роду речових доказів, що тягне втрату їх доказового значення. У протоколі огляду документів повинно бути відображене найменування документа, коли, ким, кому, де і з якою метою він виданий, коли і хто його підписав, реєстраційні дані, спосіб виготовлення документа, його зміст (короткий або повний), матеріал, на якому він виготовлений, дані про відбитки штампів, ознаки друку, зовнішній вигляд і стан документа, а також інші дані. Якщо виявлено підчистки та інші сліди зміни тексту документа, необхідно відобразити в протоколі ознаки і вказати, яким способом це виявлено.

Питання щодо участі в огляді потерпілого, підозрюваного, захисника, законного представника та інших учасників кримінального провадження вирішується залежно від того, чи буде сприяти участь цих осіб успішному відшукуванню слідів кримінального правопорушення, речей і документів, їх правильній фіксації, а також більш точному встановленню обстановки на місці огляду. На розсуд слідчого, за винятком встановлених законом випадків обов'язкового залучення, ставиться і вирішення питання щодо участі в огляді спеціаліста, фахові знання якого можуть знадобитися слідчому для ефективного відшукування, фіксації, вилучення слідів та інших речових доказів, що можуть мати значення для кримінального провадження.

Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх руху. У разі необхідності вживаються заходи для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні. Члени СОГ беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень.

Слідчий на місці події:

- 1) керує діями інших членів СОГ та відповідає за якість проведення огляду місця події; разом з іншими членами СОГ, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілими, свідками та іншими учасниками кримінального провадження в установленому КПК України в установленому порядку їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення судової експертизи; має право заборонити будь-якій особі перебувати на місці огляду або залишати його до закінчення огляду та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду;
- 2) за наявності підстав інформує уповноваженого працівника чергової частини про залучення додаткових сил і засобів для фіксування всіх обставин учиненого кримінального правопорушення;
- 3) за необхідності після початку кримінального провадження допитує про обставини вчиненого кримінального правопорушення заявника, потерпілого, свідків та інших учасників кримінального провадження; надає письмові доручення працівникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Працівник оперативного підрозділу на місці події:

- 1) здійснює поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого кримінального правопорушення, збору відомостей, що можуть бути використані як докази;
- 2) установлює час, місце і обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість осіб, які його вчинили, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок руху осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, інші відомості, необхідні для їх встановлення; використовує наявні джерела оперативної інформації з метою розкриття кримінального правопорушення;
- 3) негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій;

Своєчасне та якісне проведення огляду дає можливість виявити сліди й речі, що вказують на подію, яка трапилася, а також вірогідність особи злочинця, а у окремих випадках – на мотив дій. Наявна слідова картина надасть змогу з'ясувати обстановку підготовки, вчинення та приховування, характер та механізм вчиненого кримінального правопорушення. Дані огляду сприяють побудові слідчих версій й розробленню засобів перевірки.

У криміналістичній літературі зустрічаються кілька варіантів класифікації оглядів. Основними серед них є:

- 1) за об'єктом огляду:
 - огляд місцевості;
 - огляд приміщення;
 - огляд житла чи іншого володіння особи;
 - огляд тіла живої особи (освідування);
 - огляд трупа (пов'язаний, зокрема, з ексгумацією);
 - огляд речі та документа;
 - огляд тварини чи її трупа;
- 2) за часом проведення огляду:
 - первинний і повторний;
- 3) за обсягом огляду:
 - основний та додатковий;
- 4) за суб'єктом проведення:
 - слідчим, працівником оперативного підрозділу, прокурором, суддею.

Первинний (основний) огляд – це перший огляд певного об'єкта; повторний чи додатковий – будь-який інший огляд об'єкта, який уже оглядали.

Повторний огляд проводиться у тому разі, коли первинний огляд був проведений неякісно. Під час повторного огляду, як і під час первинного, об'єкт досліджується повністю, разом зі всіма виявленими на ньому слідами. Протокол повторного огляду є самостійним джерелом доказів.

Під час додаткового огляду оглядають не весь об'єкт, а тільки ту його частину, яку не оглянуто під час первинного огляду. Протокол такого огляду є доповненням до основного протоколу огляду. Іноді потреба додаткового огляду виникає тоді, коли первинний огляд проведено у несприятливих умовах (наприклад, огляд місця події за несприятливих погодних умов (під час сильного туману, дощу, снігу, вночі тощо)²¹.

Розглядаючи огляд місця події, часто вживаються такі поняття, як «місце події» та «місце кримінального правопорушення», які за своєю суттю не є рівнозначними.

Місце події – ділянка місцевості, приміщення, житла чи іншого володіння особи, в межах якої виявлено сліди, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення або вка-

²¹ Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – 3-тє вид., переробл. та допов. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 948 с.

зують на його зв'язок із кримінальним правопорушенням. Існують «рухомі» місця події – залізничні чи трамвайні вагони, автобуси, тролейбуси, морські судна тощо, а також місця «нерухомі».

Місце кримінального правопорушення – це місце безпосереднього вчинення протиправного наміру, який спричинив матеріальні зміни у навколишньому середовищі. Якщо кримінальне правопорушення вчинено в одному місці, а його сліди виявлені в іншому, то розрізняють місце кримінального правопорушення та місце події. Якщо кримінальне правопорушення було вчинено в тому місці, де було виявлено його сліди, то місце кримінального правопорушення і місце події збігаються.

Огляд місця події умовно можна поділити на три етапи: підготовчий, робочий, завершальний.

НА ПІДГОТОВЧОМУ ЕТАПІ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОМП слідчий повинен отримати інформацію:

- 1) про подію, що сталася;
- 2) про присутність на місці події очевидців;
- 3) про присутність на місці події працівників поліції та вжиті заходи щодо охорони місця події та збереження слідів;
- 4) про присутність на місці події постраждалих осіб.

На основі цієї інформації слідчий визначає:

- яким повинен бути склад учасників огляду (кого зі спеціалістів чи інших осіб, наприклад понятих, слід залучити);
- які технічні засоби потрібні для огляду та їх готовність до використання.

Прибувши на місце події, слідчий мусить пересвідчитися, чи були усунуті (або послаблені) шкідливі наслідки події, та запропонувати вивести всіх сторонніх з місця події. Варто поспілкуватися з працівниками поліції, які прибули на місце події раніше, з метою з'ясування обставин події. Якщо були присутніми очевидці події чи особи, які виявили її наслідки, слідчий повинен встановити їх особу та опитати. Таких громадян слідчий опитує по одному, без сторонніх осіб, для того, щоб повідомлені дані не були розголошені (рекомендується анкетні дані та повідомлену інформацію занотувати у блокнот). Особливо слід зважати на факти зміни обстановки на місці події. У такому разі слідчий повинен з'ясувати, хто вніс такі зміни, з якою метою. Завершується підготовчий етап розподілом обов'язків між учасниками огляду. Слідчий роз'яснює права й обов'язки понятим, інструктує інших осіб, які братимуть участь в огляді. Якщо потерпілий потребує невідкладного транспортування до медичного закладу, необхідно перед відправленням зафіксувати його початкове місцеположення.

На початку **робочого етапу** слідчий загалом оглядає місце події з метою:

- 1) орієнтування на місці;
- 2) вирішення питання про вихідну точку та спосіб огляду;
- 3) вибору позиції для проведення орієнтувальної та оглядової фотозйомки.

Змістом тактики огляду місця події є дослідження її матеріальної обстановки.

Робочий етап має дві стадії: загальний огляд (статична стадія) та детальний огляд (динамічна стадія). На статичній стадії дослідження вивчається територія, де відбулася подія, її характерні риси, рельєф та об'єкти, що можуть стосуватися події кримінального правопорушення. Кожний об'єкт цієї території чи його частину вивчають у комплексі з матеріальною обстановкою, визначають його локалізацію та призначення. Огляд проводиться без торкання до об'єктів, що знаходяться на місці події. Саме на цьому етапі здійснюється орієнтувальна та оглядова фотозйомки. На динамічній стадії дослідження застосовуються наукові методи та наявні техніко-криміналістичні засоби.

На цій стадії об'єкти можуть бути переміщені, відкриті, розібрані для всебічного вивчення. Водночас застосовуються всі доступні слідчому методи пошуку та виявлення слідів кримінального правопорушення та злочинця, відбираються об'єкти чи їх частини зі слідами, які надалі вилучаються чи копіюються. На цій стадії здійснюється вузлова та детальна фотозйомки.

Під час проведення ОМП застосовують наступні способи пересування (методи огляду):

- **ексцентричний** (рух по спіралі від центру до периферії);
- **концентричний** (рух по спіралі від периферії до центру);
- **фронтальний** (або лінійний – пересування від однієї межі до іншої). Застосовується під час огляду значних за площею ділянок місцевості (наприклад, узбережжя річки, лісу, парку, поля, залізничного полотна);
- **секторний** (полягає у дослідженні території за секторами). Слідчий, перебуваючи у центрі досліджуваної території, за компасом визначає напрям магнітного меридіана (північ – південь) і за ходом годинникової стрілки відкладає сектор. Оглянувши територію одного сектора, він відкладає другий, після його дослідження – третій тощо доти, доки не дослідить усю територію загалом;
- **квадратний** (полягає у дослідженні території за квадратами). Слідчий розбиває досліджувану територію на певні квадрати. Оглянувши територію одного, він переходить до іншого квадрата. Орієнтирами в такому разі можуть бути будинки, споруди, паркани, дерева чи інші об'єкти;

- **вузловий** (використовують у складних випадках розслідування, коли за нетривалий час потрібно отримати інформацію про характер події та її суттєві обставини). Досліджуються вузол та частина обстановки, на якій зосереджуються найсуттєвіші сліди події чи речові докази. Цей метод може використовуватися для пошуку дрібних слідів, куль, гільз, схованок тощо²².

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ полягає у оцінці всіх встановлених даних з метою перевірки виконання завдань огляду, після чого слідчий приступає до складання протоколу огляду місця події, планів, схем, креслень тощо; при необхідності проводить дактилоскопіювання трупа і вирішує питання про направлення в морг; упакування вилучених з місця події об'єктів; вживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події; вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду.

Працівник оперативного підрозділу на місці події:

- 1) здійснює поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого кримінального правопорушення, збору відомостей, що можуть бути використані як докази;
- 2) установлює час, місце і обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість осіб, які його вчинили, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок руху осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, інші відомості, необхідні для їх встановлення; використовує наявні джерела оперативної інформації з метою розкриття кримінального правопорушення;
- 3) негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій.

²² Процесуальний порядок здійснення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуку – та відеозаписувальних технічних засобів : методичні рекомендації / укл. О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, Р.М.Шехавцов та ін.; Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. – 141 с.

6.2. ОГЛЯД У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Особливе місце серед слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, що спрямовані на отримання доказової інформації – джерел матеріального світу, належить огляд.

Одним із основних його різновидів є огляд місця події. Його не можна замінити іншими слідчими (розшуковими) діями, зокрема допитами осіб, які є очевидцями кримінальної події, оскільки жоден свідок не в змозі дати у своїх показаннях необхідного обсягу інформації, яку може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події. Під час його проведення оглядаються усі об'єкти, що можуть стосуватися кримінального правопорушення, залежно від конкретної слідчої ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого, тому інформативність слідчого огляду набагато вища, ніж, наприклад, обшуку чи слідчого експерименту.

Спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберегли на собі інформацію про подію кримінального правопорушення, у провадженнях про торгівлю людьми досить широкий і утворює чотири великі групи: 1) документи (загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та злочинців з візами та відмітками про перетинання державного кордону, анкети-заяви на отримання закордонних паспортів, боргові розписки тощо); 2) предмети (засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів тощо); 3) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски тощо); 4) пам'ять людей (ідеальні відображення)²³.

Аналіз матеріалів слідчої практики дозволяє дійти висновку, що місце події характеризується наявністю значної кількості слідів і речових доказів. У розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із торгівлею людьми, сліди доцільно досліджувати, поділяючи на групи.

1. ТИПОВІ СЛІДИ ЗАЛЕЖНО ВІД ПРИРОДИ СЛІДУ

1.1. Типові сліди-відображення:

- сліди людини (рук, ніг, вух, губ, зубів, взуття тощо);
- сліди знарядь і інструментів (предметів, що мають господарсько-побутове призначення, поліграфічного обладнання, кліше, копіювально-розмножувальної техніки);
- сліди транспортних засобів тощо.

²³ Шаповал О.В. «Слідова картина» торгівлі людьми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юридична. 2014. №8. С. 254-256.

1.2. Типові сліди-предмети:

- цифрові носії інформації (системний блок, зовнішній жорсткий диск, CD-диски, USB флеш-накопичувач);
- засоби, за допомогою яких підроблялися паспорти та інші документи, необхідні для отримання віз для виїзду за кордон, бланки документів;
- мобільні телефони з пам'яттю, передусім якщо там є анкетні дані, адреси, номери телефонів великої кількості осіб жіночої статі, а також іноземних громадян, інформація про банківські рахунки;
- предмети порнографічного характеру;
- презервативи та інші сліди, притаманні для зайняття проституцією;
- засоби індивідуального маскуванню (маски, пов'язки, рукавички);
- засоби залякування (зброя, предмети, що імітують вогнепальну бойову зброю, піротехнічні засоби, спеціальні засоби);
- предмети, притаманні місцю насильницького утримування (дроти, липка стрічка, кайданки, шнури тощо);
- засоби переміщення потерпілого та його утримання (транспортні засоби, мішки, сумки, мотузки).

1.3. Типові сліди-документи:

- загальногромадянські та закордонні паспорти потерпілих та злочинців з візами та відмітками про перетинання державного кордону (або їх копії);
- анкети-заяви на отримання закордонних паспортів;
- запрошення юридичних чи фізичних осіб;
- боргові розписки;
- – митні декларації;
- трудові договори (контракти);
- оригінали чи копії квитанцій на міжнародні поштові відправлення, одержання;
- установчі документи, що підтверджують право на заняття туристичною діяльністю, діяльністю із працевлаштування (в тому числі за кордоном);
- дані операторів стільникового зв'язку про вхідні та вихідні дзвінки з телефонів підозрюваних у причетності до злочинної діяльності;
- проїзні квитки, білети;
- банківські дозволи на вивезення валюти;
- безпосередньо грошові суми;
- записні книжки, в тому числі електронні, інші записи;

- документи про надходження та одержання грошових переказів;
- альбоми з фотографіями різноманітних жінок;
- медичні документи (реєстраційні облікові картки, історії хвороб тощо);
- візитки готелів, сутенерів чи клієнтів;
- щоденник із записом подій, які відбувалися з потерпілими;
- відеозаписи, зафіксовані камерами зовнішнього спостереження, що використовуються різноманітними підприємствами, фірмами, банками, супермаркетами, розважальними закладами, автозаправками;
- відео- чи звукозаписи та фотознімки, отримані внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

1.4. Типові сліди-речовини: сліди біологічного походження (крові, сперми, поту, слини тощо).

2. ТИПОВІ СЛІДИ ЗАЛЕЖНО ВІД ЛОКАЛІЗАЦІЇ

2.1. Типові сліди на особі потерпілого: ушкодження залежно від способу нанесення тілесних ушкоджень (садна, подряпини, крововиливи, синці, порізи, забої тощо), сліди боротьби, мікрооб'єкти, волосся, кров, епітелій під нігтьовими пластинами, інші біологічні сліди.

2.2. Типові сліди на місці (місцевості) вчинення кримінального правопорушення: сліди, залишені у розважальних закладах, нічних клубах, приватних готелях, саунах, будинках, транспортних засобах (одорологічні сліди, мікрослідки, волосся, виділення людського організму, відбитки пальців рук, взуття тощо); сліди транспортного засобу; сліди боротьби тощо.

3. ТИПОВІ ЦИФРОВІ СЛІДИ

3.1. Типові сліди застосування засобів у комп'ютерній техніці.

Апаратна частина: персональні комп'ютери, ноутбуки та нетбуки, планшети, мобільні телефони, смартфони, телевізори із функцією SMART, система фото- та відеофіксації тощо.

Програмна частина:

- вербування потенційних потерпілих осіб (спеціально створені веб-сайти, комп'ютерні соціальні мережі, дошки оголошень);

- комунікація (електронна пошта, чати, інтернет-пейджери, IP-телефонія та інші мультимедійні засоби спілкування, забезпечення анонімності (Proxy servers (HTTP, SOCKS, CGI), Darknet (Tor, 2IP), безпечна передача інформації в мережі (засоби шифрування);
- контролювання та експлуатація (онлайн-порностудії, мережні сховища (хмари, Peer-to-peer, FTP, відеохостинги), веб-сайти з надання послуг сексуального характеру, продажу органів тощо);
- одержання коштів від експлуатації потерпілих осіб (електронні гроші, площадки, які можуть бути використані для легалізації, тощо).

3.2. Типові сліди у мобільних засобах комп'ютерної техніки із функцією телефону (телефонна та адресна книги, щоденник із списком зустрічей і справ, сервіс обміну повідомленнями (SMS, MMS, email), диктофон, фотоапарат та відеокамера, програвач мультимедіа тощо)²⁴.

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ЗАСОБІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ ІЗ ФУНКЦІЄЮ ТЕЛЕФОНУ

Функції телефону, котрі необхідно оглянути:

- телефонна та адресна книги;
- нотатки зі списками зустрічей і справ;
- записна книжка;
- нагадування про події;
- короткі текстові повідомленнями в телекомунікаційних мережах (SMS – Short Message Service);
- короткі мультимедійні повідомлення зі вмістом повнокольорового зображення, фотографій, мелодій та відеокліпи (MMS – Multimedia Messaging Service);
- текстові та мультимедійні повідомлення різних додатків (Viber, WhatsApp, Messenger тощо);
- акаунти у соціальних мережах (Facebook, Instagram тощо), інформація про те, де навчався, де проживає, з якого міста, де працює, дата народження, контактна інформація, які місця, заходи відвідував з чіткою локацією, фотографії, друзі користувача, родина, сімейний стан і з якого часу, публікації користувача;
- спортивні додатки Runtastic, Nike + Running тощо (дата, час, локації користувача, що відображається на супутникових OSM-картах);

²⁴ Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій: навчальний курс / А.Вінаков, В.Гузій, Д.Девіс, В.Дубина, М.Каліжевський, О.Манжай, В.Марков, В.Носов, О. Соловійов. Київ. 2017. 148 с.

- журнал повідомлень, де зберігаються повідомлення системи, котрі користувач міг упустити;
- диктофон, де зберігаються записи;
- додатки з функцією запису розмови;
- фотогалерея (залежно від функцій телефона можна отримати інформацію по кожному знімку, щодо точної локації, дати та часу здійсненого фотознімка), де зберігаються фотографії, зроблені користувачем та направлені користувачеві, а також знімки екрана, анімації, відеознімки. Також можна оглянути приховані та нещодавно видалені колекції фотознімків;
- календар, де накопичуються нагадування про події, зустрічі;
- електронна пошта (e-mail) – містить цифрові повідомлення будь-якого змісту (текстові документи, аудіо-, відеофайли, архіви, програми);
- програми заходу в Інтернет (історія відвідування сайтів та збережених вкладок тощо);
- мобільний додаток служби таксі, де можна отримати інформацію щодо минулих поїздок, а саме чітку локацію з конкретною адресою посадки та висадки користувача додатку та даними водія автомобіля, а також про заплановані майбутні поїздки;
- мобільний додаток залізничних та авіаційних послуг, де можна отримати інформацію як щодо історії попередніх поїздок, так і стосовно актуальних подорожей як користувача додатку, так і інших осіб, квитки на яких оформлені, а саме інформацію щодо дати поїздки, місця виїзду і прибуття, номера поїзда чи номера рейсу, місця у вагоні чи літаку та персональних даних власників квитків;
- *#06# – за допомогою вказаної комбінації можна дізнатися IMEI (ідентифікаційний номер смартфона).

6.3. ОГЛЯД У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ

Безпосереднє незаконне переправлення через державний кордон здійснюється як поза пунктами пропуску, так і в пунктах пропуску через державний кордон, що має безпосередній вплив на характер слідової картини кримінального правопорушення та, відповідно, організацію і тактику огляду місця події.

При незаконному переправленні осіб через державний кордон місцем події є місце переміщення або ділянка місцевості, де здійснювалося переміщення або затримання мігрантів, а також затримання виконавців та організаторів.

Місце безпосереднього вчинення кримінального правопорушення – це ділянка місцевості, територія, де відбулася подія незаконного переправлення осіб через кордон. У випадках об'їзду або обходу пунктів пропуску через державний кордон місцем вчинення кримінального правопорушення є територія кордону, а місцем затримання – конкретна ділянка, де злочинець затриманий, а також де наявні матеріальні сліди кримінального правопорушення (сліди рук, ніг, речі, транспортного засобу, недопалки тощо).

При порушеннях державного кордону мають місце ряд чинників, що безпосередньо впливають на організацію і тактику огляду місця події:

- особливості території, де проводиться огляд місця події, та її правовий режим;
- природні явища та кліматичні умови, часовий чинник;
- огляду місця події, як правило, передуює службовий огляд місця порушення державного кордону чи затримання порушників, який проводиться посадовими особами Державної прикордонної служби України, що виконують завдання з охорони державного кордону;
- наявність на окремих ділянках державного кордону специфічних об'єктів огляду (контрольно-слідова смуга, інженерно-технічні засоби охорони кордону тощо);
- необхідність залучення учасників службового огляду для уточнення первинної обстановки, внесених до неї змін²⁵.

Об'єктами огляду, типовими для розслідування незаконної міграції, є:

- ділянки кордону у пунктах пропуску;

²⁵ Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. І. Онисько. К., 2003. С. 14

- ділянки місцевості, котрі прилягають до лінії державного кордону або лінії основних технічних споруд, підступи до них (доріжки слідів взуття, сліди рук, транспортних засобів, речі тощо);
- ділянки автодоріг, залізничні, повітряні і водні вузли сполучення;
- залізничні вокзали, автовокзали, морвокзали, аеропорти;
- транспортний засіб (автомобіль, автобус, купе вагону, морське, повітряне судно);
- місця схованок нелегальних мігрантів;
- ділянки місцевості, приміщення, де відбувалась кримінальна діяльність виконавців, організаторів, пособників та співучасників (готелі, квартири, будинки, звідки здійснювалося керівництво);
- ділянки місцевості, приміщення тимчасового перебування, проживання та утримання незаконних мігрантів;
- документи (котрі посвідчують особу; котрі дають право на перетинання державного кордону; котрі легалізують перебування на території України; котрі свідчать про переміщення території України; котрі засвідчують незаконну діяльність та функціонування злочинних груп);
- технічні засоби (телефони, ноутбуки, персональні комп'ютери тощо);
- матеріальні носії інформації (записні книжки, зошити, блокноти тощо);
- об'єкти, що свідчать про підготовку до кримінального правопорушення (план-схеми, мапи, рації тощо).

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій, а огляд місця події є невідкладною та складною слідчою (розшуковою) дією. Він зумовлюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незміненому стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку правопорушників, проведення оперативно-розшукових заходів та інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розслідування кримінального правопорушення.

Під час проведення огляду місця події щодо незаконної міграції слідчому, який діє у складі слідчо-оперативної групи, доцільно взаємодіяти із оперативним персоналом та іншими учасниками групи щодо:

- 1) узгодження зі слідчим та безпосереднього проведення оперативно-розшукових заходів на місці події для з'ясування відомостей про осіб, які можуть підозрюватися у вчиненні правопорушення, та фактичних даних, що мають значення для розкриття правопорушення;

- 2) проведення гласних та негласних (розвідувальних) опитувань громадян – очевидців правопорушення, з'ясування ситуації у працівників, які прибули на місце події раніше;
- 3) установлення часу, місця і обставин вчинення правопорушення, кількості злочинців, їх прикмет, наявності озброєння, транспортних засобів та напрямку, в якому вони зникли, того, які сліди ними залишені на місці безпосереднього затримання мігрантів;
- 4) після ознайомлення з обставинами вчинення правопорушення – щодо організації і безпосередньої участі у проведенні опитувань громадян, які проживають або перебувають у районі місця події, здійснення (у разі потреби – із залученням додаткових сил) поквартирного чи подвірного обходу та опитування з метою виявлення свідків правопорушення, збирання відомостей, що можуть бути використані для його розкриття;
- 5) прийняття разом зі слідчим рішення щодо безпосереднього обстеження прилеглої до місця затримання мігрантів території для виявлення слідів та матеріальних об'єктів, придатних для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, загублених або викинутих злочинцями знарядь правопорушення, предметів із числа ними викрадених, інших речей та предметів, що мають значення для розкриття та розслідування правопорушення;
- 6) визначення можливості та доцільності використання розшукової собаки з метою встановлення напрямку відходу злочинців з місця події;
- 7) у разі отримання даних про ймовірний напрямок руху злочинців, місце перебування злочинців та мігрантів – щодо вжиття заходів для організації переслідування;
- 8) визначення оперативних можливостей у районі місця події, наявності джерел оперативної інформації, з якими організовуються позачергові зустрічі, позаштатних працівників поліції з місцевих жителів, пенсіонерів СБУ, інших правоохоронних органів для з'ясування обставин, що передували вчиненню правопорушення, виявлення осіб, причетних до нього, встановлення свідків, очевидців та інших осіб, які володіють інформацією, що має значення у справі;
- 9) постійного інформування керівника слідчо-оперативної групи та керівника оперативного підрозділу поліції стосовно одержаних відомостей про кримінальне правопорушення для координації подальшої роботи як на місці події, так і поза його межами²⁶.

²⁶ Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: науково-методичні рекомендації / К.Л. Бугайчук, В.В. Корнієнко, А.М. Шульга та ін. Харків : ХНУВС, 2016. 103 с.

Особливістю порушень державного кордону нелегальними мігрантами є те, що у 73,3% випадків вони здійснюються поза пунктами пропуску через державний кордон, що має безпосередній вплив на характер слідової картини порушення. Через це при огляді місця події – ділянки державного кордону поза пунктами пропуску – важливе значення має фіксація у протоколі огляду місця події інженерно-технічних споруд, які визначають місце проходження лінії державного кордону; доріжки слідів нелегальних мігрантів, їх напрямку; інших ознак, які вказують на перебування осіб на лінії державного кордону, тощо.

При проведенні огляду місця події в пункті пропуску через державний кордон у разі виявлення незаконного переправлення нелегальних мігрантів через кордон у транспортних засобах закордонного прямування ретельному огляду підлягає безпосередньо транспортний засіб та місце, де переховувався нелегальний мігрант (мігранти); у протоколі та за допомогою фото-, відеотехніки, схем здійснюється фіксація місця знаходження та конструктивні особливості сховища (тайника), його призначення, спосіб виготовлення (пристосування) тощо; при огляді сховищ (тайників) особливу увагу приділяють місцю можливої локалізації слідів пальців рук, ніг, взуття, продуктів життєдіяльності; консервація запахових слідів доцільна як у разі виявлення у сховищі нелегальних мігрантів, так їх відсутності. Як свідчить практика, особи, які причетні до переправлення нелегальних мігрантів, у сховищах (тайниках) не виявляються, а тому виявлення слідів з метою їх розшуку та ідентифікації визначається серед основних завдань цього виду огляду місця події для подальшого успішного розслідування.

ОГЛЯД АВТОТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

При виявленні транспортного засобу, яким правопорушники скористалися для переміщення осіб через державний кордон, оглядається салон автомобіля, виявляються та фіксуються сліди й мікрооб'єкти, що можуть характеризувати злочинців. Проводиться перевірка транспортного засобу за обліками з метою встановлення, чи не було раніше викрадено цей автомобіль.

Під час зовнішнього огляду необхідно з'ясувати:

- тип, марку, модель, модифікацію транспортного засобу, його номерний знак;
- номери двигуна, кузова, шасі, які можуть бути змінені, колір автомобіля;
- наявність вантажу, його характер, загальну вагу та місцезнаходження;
- характер, локалізацію та розміри пошкоджень, виявлених на транспортному засобі; наявність характерних для контакту з певним предметом ознак; нашарування певної речовини чи відшарування лакофарбового покриття;
- наявність нашарування землі, листя, трави на зовнішніх деталях транспортного засобу.

Після зовнішнього огляду оглядається салон (кабіна) та вантажна платформа транспортного засобу: двері, панель приладів. Необхідно обов'язково фіксувати показання одометра, кількість пального в баку (це важливо для визначення дальності переміщення автотранспортного засобу, часу його знаходження в певному місці, на можливому маршруті слідування злочинців).

Огляду підлягають:

- рульове колесо;
- замок запалювання;
- важіль перемикачів передач;
- крісла й чохла на них;
- ящик-підлокітник;
- аудіоапаратура;
- скло;
- килимки;
- педалі керування;
- панель;
- оббивка салону;
- багажник;
- конструктивні порожнини;
- саморобні пустоти.

Місцем пошуку мікрочастинок і мікрослідів є ручки дверей, підлокітники, попільниці, важелі й педалі керування автомобілем, дзеркала усередині й зовні, ручки настроювання аудіоапаратури, регульовальні важелі крісел, дзеркал та вікон.

Особливу увагу варто приділяти автомобільним кріслам. Якщо на них є чохла, вони підлягають вилученню з метою дослідження на предмет виявлення мікрооб'єктів. Із цією самою метою необхідно взяти зразки ґрунту з педаль керування автотранспортним засобом.

ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ

Огляд документів, які надають право на перетинання державного кордону, проводиться з метою:

- встановлення приналежності документа особі-пред'явнику;
- перевірки наявності реквізитів, без яких документ не є дійсним;
- виявлення явних ознак внесення змін у документ.

При огляді документів слід здійснити:

- визначення характеру і призначення документа;
- аналіз зовнішнього вигляду і стану документа;
- вивчення змісту документа;
- аналіз реквізитів;
- вивчення матеріалів документа;
- виявлення ознак підробки.

Для виявлення явних ознак внесення змін у документ необхідно у рукавичках із застосуванням технічних засобів (лупи, освітлювача тощо) дослідити: 1) розмір сторінок документа, місця кріплення сторінок у документі для виявлення їх повної чи часткової заміни; 2) відбитки печаток та штампів на документі щодо: відповідності форми, змісту їх тексту виду документа тощо; 3) місця перегинів і складок для виявлення дописок та імітації старіння; 4) рукописні, машинописні записи у прохідному освітленні для виявлення підчистки, дописки, додруковування, травлення і вклеювання; 5) місце фотокартки для виявлення ознак її повного або часткового переклеювання; 6) документи із засобами захисту в ультрафіолетових променях для встановлення наявності чи відсутності засобів захисту від підробки; 7) текст документа для визначення логічної послідовності викладу змісту, наявності орфографічних помилок, вивчення та порівняння частин тексту між собою за змістом, кольором барвників тощо²⁷.

ОГЛЯД СЛІДІВ НІГ (ВЗУТТЯ)

Найбільш поширеними об'єктами дослідження при безпосередньому перетинанні державного кордону поза межами пункту пропуску є сліди ніг (взуття):

- ступні босої ноги (повні і неповні);
- ніг, взутих в шкарпетки або панчохи; взуття (повні та неповні);
- доріжка слідів, а також супутні їм сліди (рук, тварин, транспорту, мікрооб'єктів).

Інформація щодо слідів ніг може бути використана для ідентифікації або встановлення групової належності особи, яка їх залишила, визначення її типових та індивідуальних ознак: росту, статі, віку, розміру ноги: п'яти, приплюсненої частини, ширини зведення стопи, плоскостопості та дефектів стопи, встановлення інших обставин напрямку руху, особливостей руху особи (хода чи біг), тимчасових моментів (початок і закінчення взаємодії особи з матеріальними обставинами).

²⁷ Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. / С.С. Чернявський, А.А. Вознюк, О.М. Брисковська та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.

За відображенням елементів доріжки слідів можна визначити стать, приблизний зріст та вік, спосіб пересування (хода, біг), стан особи: фізичну втомленість, професію, особливості ходи, патологічні зміни рухомого апарату та інші його індивідуальні прикмети (кульгавість, анкілози суглобів, клишоногість та ін.).

Особливу увагу варто приділяти докладному вивченню електронних носіїв інформації, оскільки за допомогою використання спеціальних знань можна отримати інформацію, що має особливе значення для розслідування кримінального правопорушення, навіть якщо вона була видалена чи зашифрована. Використання комп'ютерних технологій відкриває нові можливості для оперативної діяльності, виявлення та розслідування кримінального правопорушення. Наприклад, електронна пошта або сторінка в соціальній мережі може розповісти про коло знайомств і виявити потенційних спільників організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Крім зазначених, до числа слідів кримінального правопорушення цієї категорії можна віднести й такі матеріальні сліди: особисті речі, телефони, предмети для організації побуту і дозвілля, зброя і знаряддя, що застосовувались для перетинання кордону, залишки їжі, сліди рук, транспортних засобів, засоби для сковування (кайданки, ланцюги, мотузки тощо), сліди крові, а також сліди, залишені на одязі особи, яка перетинає кордон, у результаті подолання нею інженерно-загороджувальних споруд.

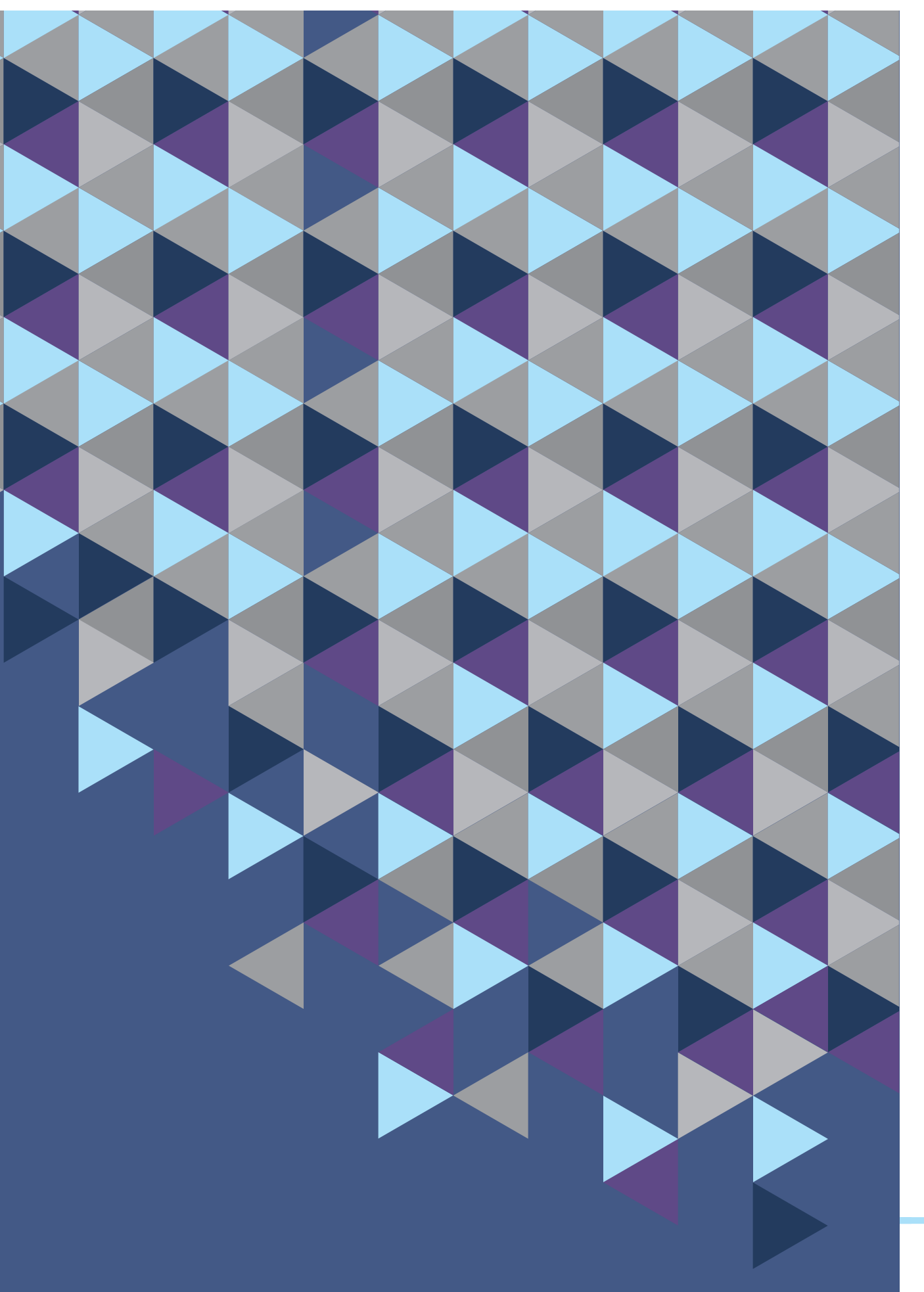
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте та проаналізуйте етапи огляду: підготовчий, робочий, завершальний.
2. Назвіть типові сліди застосування засобів у комп'ютерній техніці.
3. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки із функцією телефону.
4. Що є об'єктами огляду, типовими для розслідування незаконної міграції?
5. Що необхідно з'ясувати під час зовнішнього огляду?
6. З якою метою оглядають документи, які надають право на перетинання державного кордону?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. Офіційний вісник України. 2012. № 37. Ст. 1370.
2. Криміналістика: підручник / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Духенюк, О.В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
3. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М.В. Салтевський, В.Г. Лукашевич, В.М. Глібко. Київ: ВІПОЛ, 1994. 180 с.
4. Процесуальний порядок здійснення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів: методичні рекомендації / укл. О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, Ю.В. Гуцуляк та ін.; Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 141 с.
5. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.
6. Шаповал О.В. «Слідова картина» торгівлі людьми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юридична. 2014. № 8. С. 254–256.
7. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій: навчальний курс / А. Вінаков, В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина, М. Каліжєвський, О. Манжай, В. Марков, В. Носов, О. Соловейов. Київ. 2017. 148 с.
8. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: науково-методичні рекомендації / К.Л. Бугайчук, В.В. Корнієнко, А.М. Шульга та ін. Харків: ХНУВС, 2016. 103 с.
9. Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2003. С. 14.
10. Особливості організації і тактики слідчих дій у ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л.Ю. Капітанчук, А.З. Сорока // pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/56.pdf (дата звернення 01.09.2019).
11. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. / С.С. Чернявський, А.А. Вознюк, О.М. Брисковська та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.
12. Каплун Д.Д. Криминалистическая характеристика организации незаконной миграции как преступления, посягающего на миграционную безопасность Российской Федерации // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2014. № 2 (40), Ч. II. С. 86.

Тема 7

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ
ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ****7.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇХ
РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Підставами для проведення конкретної НС(Р)Д є наявність відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, які потребують перевірки для їх підтвердження або спростування за умови, що в інший спосіб, ніж шляхом проведення цієї НС(Р)Д, це зробити неможливо.

Ухвалення процесуальних рішень про проведення НС(Р)Д є результатом оцінки слідчим, прокурором, слідчим суддею ситуації, що склалася на певний момент розслідування. Такі ситуації характеризуються наявністю відомостей про злочин і особу, що його вчинила, які вимагають перевірки для їх підтвердження або спростування.

При ухваленні рішень про проведення НС(Р)Д обов'язково необхідно враховувати ризик:

- 1) здійснення посягання на життя або заповідання особі (особам), що проводить НС(Р)Д, бере в ній участь, або іншим особам (у тому числі тим, що були причетні до отримання негласних оперативно-розшукових даних) тілесних ушкоджень;
- 2) поширення речовин, небезпечних для життя багатьох людей;
- 3) втечі осіб, що вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- 4) настання екологічної або техногенної катастрофи;
- 5) спричинення значної матеріальної шкоди;
- 6) розголошення відомостей про сили, засоби і методи роботи оперативних підрозділів.

За наявності можливості настання таких наслідків у разі проведення НС(Р)Д слідчий або уповноважений співробітник оперативного підрозділу, якому доручено проведення НС(Р)Д, повинен обрати інший порядок, прийоми, засоби, місце, учасників її проведення чи відмовитися від її проведення та обрати такі С(Р)Д або НС(Р)Д, які повністю виключатимуть настання таких наслідків. Ця рекомендація виходить з аналізу нормативних вимог до проведення окремих НС(Р)Д, що містяться у главі 21 КПК України, та положень КК України (ст. 41 «Виконання наказу або розпорядження», ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» і відповідних статей розділів XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та XVIII «Злочини проти правосуддя»).

Порядок проведення НС(Р)Д передбачає:

- визначення суб'єктів, уповноважених приймати рішення про їх проведення;
- процесуальне оформлення прийнятого рішення;
- організацію виконання процесуального рішення;
- оформлення результатів проведення НС(Р)Д, організацію зберігання отриманих матеріалів;
- повідомлення осіб, щодо яких проводилися НС(Р)Д;
- дотримання режиму секретності під час проведення, зберігання та ознайомлення з матеріалами, отриманими при проведенні НС(Р)Д.

Ситуації у кримінальному провадженні, які в результаті їх оцінки зумовлюють прийняття рішення про проведення певної НС(Р)Д, характеризуються:

- відсутністю чи браком відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження, і неможливістю їх отримання шляхом проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д;
- неможливістю проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д без завдання значної шкоди для кримінального провадження через протидію розслідуванню злочину, що чиниться чи може чинитися;
- неможливістю врятувати життя людей чи запобігти вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину шляхом проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д.

Залежно від особливостей процедури алгоритм процесуального оформлення прийнятого рішення про проведення НС(Р)Д може складатися з наступних етапів:

- 1) складання клопотання про її проведення слідчим або прокурором (чи винесення ними відповідної постанови);
- 2) погодження клопотання з прокурором (або погодження постанови з прокурором, або погодження постанови з керівником органу досудового розслідування);

- 3) розгляд слідчим суддею клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д та постановлення відповідної ухвали.

У такому клопотанні відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК України слідчий або прокурор повинні зазначити:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України;
- 4) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НС(Р)Д;
- 5) обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину;
- 6) вид НС(Р)Д та обґрунтування строку її проведення;
- 7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;
- 8) відомості залежно від виду НС(Р)Д про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;
- 9) обґрунтування можливості отримання під час проведення НС(Р)Д доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання, а за вимогою слідчого судді йому надаються відповідні матеріали кримінального провадження. Стосовно останнього – на практиці слідчі, прокурори не чекають на таку вимогу, а одразу разом із клопотанням надають слідчому судді матеріали кримінального провадження, щоб забезпечити розгляд ним клопотання протягом 6 годин з моменту його отримання. Обсяги надання матеріалів кримінального провадження визначаються слідчим суддею. Відсутність достатніх підстав та недотримання процесуальної форми клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, невиконання законних вимог слідчого судді можуть бути причинами відмови в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

У виняткових та невідкладних випадках НС(Р)Д може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді відповідного апеляційного суду за рішенням слідчого, узгодженим з прокурором, або прокурора. Ці невідкладні та виняткові випадки пов'язані з врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та ст. 209), розділами IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України (ст. 250 КПК України).

Необхідно зазначити, що слідчий, за погодженням з прокурором або прокурор у своїй постанові, поряд із відомостями, що наведені у ст. 251 КПК України, повинен розкрити зміст ситуації, що склалася, яка вимагає невідкладного проведення НС(Р)Д. Виконання такої постанови доручається оперативному підрозділу, виходячи із положень пунктів 4, 5 ст. 36, ст. 41 КПК України та особливостей порядку й тактики проведення певної НС(Р)Д. КПК України прямо передбачає можливість проведення до винесення ухвали слідчого судді наступних НС(Р)Д: установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК України); спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК України). Проведення інших видів НС(Р)Д до винесення ухвали слідчого судді КПК України не передбачено.

Таким чином, умовами, за наявності яких КПК допускає проведення НС(Р)Д до винесення ухвали слідчого судді, є такі: а) мета – врятування життя людей та запобігання вчиненню злочинів, прямо визначених у ч. 1 ст. 250 КПК України; б) без винесення ухвали слідчого судді може бути вчинена не будь-яка НС(Р)Д, а лише та, щодо якої в КПК безпосередньо визначена можливість її проведення без такої ухвали.

Слідчий, прокурор, які прийняли рішення про проведення НС(Р)Д, несуть повну відповідальність за її законне та своєчасне проведення. Кожна постанова слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні відповідно до положень ч. 6 ст. 110 КПК України виготовляється на офіційному бланку та засвідчується підписом особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення. Вона має бути мотивованою, тобто із наведенням доводів, що обґрунтовують ухвалення цього рішення, містити точні відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких провадитиметься НС(Р)Д, та про особу (осіб), яка буде проводити НС(Р)Д, а також містити інші відомості, передбачені ст. 251 КПК України.

Проведення НС(Р)Д до винесення ухвали слідчим суддею апеляційного суду зобов'язує прокурора невідкладно після її початку звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Якщо слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д, виконання будь-яких дій з її проведення повинно бути негайно припинено, а отримана інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Відповідно до ч. 5 ст. 246 КПК України у рішенні про проведення НС(Р)Д зазначається строк її проведення. Виняток становить НС(Р)Д, яка проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошена у розшук. Для такої НС(Р)Д у відповідній ухвалі слідчого судді (постанові слідчого, прокурора) визначається конкретний строк початку її проведення, а строк завершення – до встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошена у розшук.

Встановлення та обчислення строків проведення НС(Р)Д проводиться відповідно до положень глави 7 «Процесуальні строки» КПК України та ч. 5 ст. 246 і ст. 249 КПК України.

У кожному конкретному випадку при визначенні строку проведення НС(Р)Д слід керуватися положеннями ч. 1 та ч. 4 ст. 249 КПК України. Строк проведення НС(Р)Д може бути продовжений особами, вказаними у ч. 5 ст. 246 КПК України.

При організації проведення НС(Р)Д разом із положеннями глави 21 КПК України слід керуватися положеннями розділу 3 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним наказом ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації ДПРС, МФ, МЮ від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі – Інструкція).

Проводити НС(Р)Д має право слідчий, що здійснює досудове розслідування злочину, чи за його письмовим дорученням у порядку ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК України – уповноважені законодавством оперативні підрозділи правоохоронних органів, співробітники яких при проведенні цих НС(Р)Д користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України). За рішенням слідчого або прокурора до проведення НС(Р)Д можуть залучатися також інші особи (співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти, перекладачі, особи, що конфіденційно співробітничать з оперативним підрозділом, поняті тощо).

Відповідно до п. 3.3 Інструкції слідчий надсилає доручення про проведення таких дій керівнику органу, в юрисдикції якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходиться орган досудового розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НС(Р)Д. Водночас відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений направляти такі доручення і безпосередньо до відповідних оперативних підрозділів.

У випадку, коли матеріали ОРД були використані як приводи і підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення НС(Р)Д, як правило, надається підрозділу, який виявив злочин, але з урахуванням його повноважень.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д чи постанова слідчого, прокурора про її проведення.

Доручення повинно бути мотивованим, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку ст. 252 КПК України. У дорученні також може визначатись порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також термін складання протоколів про хід і результати проведеної НС(Р)Д або її проміжного етапу.

Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам. Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора, з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення НС(Р)Д, залучає відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлені обставини, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

Рішення про порядок, методи, прийоми, засоби, місце, учасників НС(Р)Д в ході їх проведення приймає слідчий або співробітник оперативного підрозділу, якому доручено її проведення, з урахуванням особливостей проведення конкретної дії, об'єктів та суб'єктів, стосовно яких вона проводиться, стану розслідування тощо.

Виконання будь-яких дій з проведення НС(Р)Д повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д, а також якщо прокурором винесено постанову про заборону проведення або припинення подальшого проведення НС(Р)Д.

Фіксація ходу та результатів НС(Р)Д повинна відповідати загальним правилам фіксування кримінального провадження, встановленим ст.ст. 103–107, 252, 273 КПК України.

Визначення шляхів (способів) використання результатів НС(Р)Д передбачає планування суб'єктом кримінального провадження (прокурором, слідчим), яким саме чином отримані матеріали (відомості) будуть використовуватися під час досудового розслідування. Метою такої діяльності є визначення найбільш ефективних способів використання таких матеріалів з метою вирішення завдань кримінального провадження та недопущення заподіяння шкоди інтересам оперативних підрозділів, що залучалися до їх проведення, зокрема розголошення відомостей про сили та засоби, що використовувалися в процесі їх здійснення, загрози життю та здоров'ю осіб, які брали участь в їх проведенні, тощо.

Безпосереднє використання результатів НС(Р)Д передбачає практичну реалізацію суб'єктом кримінального провадження задумів щодо накреслених шляхів їх використання, зокрема під час проведення С(Р)Д та НС(Р)Д, прийняття на їх підставі процесуальних рішень тощо. Особливістю використання результатів НС(Р)Д під час досудового розслідування є те, що така діяльність може здійснюватися лише прокурором або слідчим за вказівкою (згодою) прокурора, оскільки саме він відповідно до положень ст.ст. 252, 255, 257 КПК України та пунктів 4.3, 4.4, 6.4 Інструкції має право приймати рішення про подальшу долю та шляхи використання таких матеріалів. Тому слідчий за необхідності використання результатів НС(Р)Д під час досудового розслідування повинен ініціювати перед прокурором прийняття рішення про використання таких результатів шляхом винесення відповідної постанови або отримання дозволу, згоди на використання результатів НС(Р)Д, наприклад, під час допиту, проведення експертизи тощо.

7.2. ПОШУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ВСТАНОВЛЕННІ ОБСТАВИН ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННОЮ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

<p>Сутність НС(Р)Д</p>	<p>Полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.</p>
<p>Ситуації проведення під час розслідування торгівлі людьми та пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон</p>	<p>Відповідно до положень ст. 272 КПК України виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації є можливим тільки у кримінальних провадженнях за ч. 3 ст. 149, ч. 3 ст. 332 КК України.</p>
<p>Підстави проведення</p>	<p>Виконання такого спеціального завдання, як НС(Р)Д, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. В такій постанові, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зазначається обґрунтування меж спеціального завдання та які спеціальні несправжні (імітаційні) засоби будуть використовуватися.</p> <p>Винесенню постанови про виконання спеціального завдання особами, які не є працівниками правоохоронного органу, має передувати укладення угоди про конфіденційне співробітництво між такою особою і правоохоронним органом і відповідне нерозголошення даних. У цій угоді мають бути перелічені права й обов'язки цієї особи і, зокрема, міститися роз'яснення того, в якому випадку і за вчинення яких діянь ця особа підлягає кримінальній відповідальності.</p>

	<p>Якщо в рамках оперативно-розшукової справи, на підставі матеріалів якої розпочато кримінальне провадження за ч. 3 ст. 149 КК, ч. 3 ст. 332 КК, проводиться оперативно-розшуковий захід виконання спеціального завдання, після внесення відомостей до ЄРДР має бути прийняте відповідне процесуальне рішення у кримінальному провадженні.</p>
Строки проведення	<p>Виконання спеціального завдання не може перевищувати 6 місяців, а в разі необхідності строк його виконання продовжується слідчим за погодженням із керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування.</p>
Особливості проведення	<p>Статті 13–14 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та пункти 8, 13 ч. 1 ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» визначають, що при здійсненні боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю НП, СБУ мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до кримінальної відповідальності недостатньо, використовувати штатних і позаштатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання, або учасника організованого злочинного угруповання, який на конфіденційній основі співпрацює з уповноваженими на боротьбу з організованою злочинністю органами, зі збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості.</p> <p>Слідчий, що розслідує злочин, передбачений у ч. 3 ст. 149, ч. 3 ст. 332 КК України, або прокурор, отримавши фактичні дані, що він вчинений членами організованого злочинного формування, або достатні дані вважати, що має місце підготовка вчинення нового злочину членами організованого злочинного формування, щодо діяльності якого вже проводиться розслідування, визначає, з урахуванням наявного часу, можливостей введення під легендою прикриття, яка, зокрема, може бути забезпечена проведенням контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК України) та створенням спеціальних імітаційних засобів (ст. 273 КПК України), в конкретну організовану групу чи злочинну організацію штатного або позаштатного негласного співробітника, або за наявності члена організованого злочинного формування, який на конфіденційних засадах співробітничав з уповноваженими оперативними підрозділами, визначає можливість доручення конкретній особі виконати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.</p> <p>Чинне законодавство забороняє залучати до виконання НС(Р)Д медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, стосовно якої вони повинні здійснювати зазначені дії, є їх пацієнтом чи клієнтом (ч. 2 ст. 275 КПК України).</p>

<p>Особливості проведення</p>	<p>Порядок і тактика проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації визначається чинними законами України та відомчими нормативно-правовими актами правоохоронних органів України.</p> <p>Питання щодо кримінальної відповідальності за протиправні дії осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, вирішується відповідно до положень ст. 43 КК та відповідних норм Особливої частини КК.</p>
<p>Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д</p>	<p>Основним джерелом доказів є протокол виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, у якому відображаються одержані під час цієї НС(Р)Д конфідентом відомості, матеріальні об'єкти.</p> <p>Конфідент відповідно до положень ст. 256 КПК України допитується як свідок в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, щодо обставин його участі у НС(Р)Д, які проводилися у кримінальному провадженні.</p> <p>Одержані конфідентом матеріальні об'єкти оглядаються в порядку ст. 237 КПК України після зняття грифу таємності з протоколу виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та цих матеріальних об'єктів як додатків до нього. На ці матеріальні об'єкти накладається арешт.</p>

КОНТРОЛЬ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

<p>Сутність контролю за вчиненням злочину</p>	<p>полягає у перевірці за рішенням прокурора відомостей про підготовку вчинення чи про вчинення злочину (ст. 271 КПК України).</p>
<p>Види контролю за вчиненням</p>	<p>внутрішній – проводиться на території України.</p> <p>транзитний – проводиться на території України та інших держав, за домовленістю між правоохоронними органами, на підставі чинних міжнародних договорів України.</p>
<p>Форми, у яких може бути проведений контроль за вчиненням торгівлі людьми</p>	<p>Спеціальний слідчий експеримент, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки готування до вчинення торгівлі людьми та пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон, для спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення цього злочину.</p>

та пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон	Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реальної торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон чи іншого злочину з метою їх запобігання, для викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення, або забезпечення виконання конфідентом спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, злочинної організації.
Особливості проведення	<p>Контроль за вчиненням злочину є ключовою процесуальною дією тактичних операцій «Документування вчинення торгівлі людьми», «Документування вчинення незаконної міграції». Його проведенням забезпечується комплексне одержання відомостей про протиправну поведінку особи, групи осіб, організованої групи, спрямованої на реалізацію їх спільного умислу на вчинення торгівлі людьми, зокрема пов'язаного із незаконним перетином державного кордону.</p> <p>Для цього у взаємозв'язку з цією НС(Р)Д проводяться спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтроль особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.</p>
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	<p>Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК України, до якого додаються речі й документи, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д конфідентом. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.</p> <p>Особи, які брали участь у проведенні контролю за вчиненням злочину, щодо його результатів допитуються як свідки в порядку ст. 225 КПК України, а одержані матеріальні об'єкти оглядаються в порядку ст. 237 КПК України. На матеріальні об'єкти накладається арешт.</p>

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ

Сутність спостереження за особою, річчю або місцем	передбачає проведення негласного безпосереднього або опосередкованого (за допомогою технічних засобів відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів) візуального спостереження за особою, річчю або місцем для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку чи тих, з ким ця особа контактує, або за певною річчю чи місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України).
---	--

<p>Види спостереження, які можуть бути застосовані під час розслідування торгівлі людьми та пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон</p>	<p>Спостереження за особою в публічно доступних місцях полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо у зв'язку із готуванням, вчиненням торгівлі людьми, пов'язаного з нею незаконного переправлення через державний кордон, або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.</p> <p>Спостереження за місцем полягає у візуальному спостереженні або із застосуванням з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження за частиною публічно доступного місця, тобто будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, яка за даними слідства використовується або може бути використана для вчинення дій, пов'язаних із торгівлею людьми, здійснення незаконного переправлення осіб через державний кордон.</p> <p>Спостереження за річчю полягає у візуальному спостереженні або із застосуванням з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження за будь-яким предметом матеріального світу, що пов'язаний із подією торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон або особою, яка причетна до їх готування, вчинення (як правило, це транспортні засоби, коли особи, які ними керують, невідомі), контакти з якою у публічно доступних місцях дозволяють отримати дані про осіб, причетних до торгівлі людьми, пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон, що мають значення для кримінального провадження</p>
<p>Особливості проведення</p>	<p>У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на спостереження за особою, річчю або місцем, поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК України, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки особи, місця, речі, за якими має бути встановлено спостереження.</p> <p>Через тактичні особливості здійснення спостереження за особою, річчю або місцем завжди проводиться відповідним оперативним підрозділом за дорученням слідчого. Для забезпечення проведення цієї НС(Р)Д оперативним підрозділом щодо особи слідчий має надати не тільки ідентифікаційні відомості щодо неї, а й місце, де цю особу можна виявити. Для своєчасного прийняття процесуальних рішень щодо об'єктів спостереження обов'язково має бути налагоджений обмін інформацією між оперативним підрозділом та слідчим.</p>
<p>Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д</p>	<p>Про результати спостереження за особою, річчю або місцем складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК України, до якого додаються матеріали фотозйомки, відеозапис, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д.</p>

ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ТРАНСПОРТНИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

Сутність зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також в одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду) (ст. 263 КПК України).
Види зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, які можуть бути застосовані під час розслідування торгівлі людьми, пов'язаного з нею незаконного переправлення осіб через державний кордон	<p>Контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється.</p> <p>Зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються</p>
Особливості проведення	<p>Для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчий під час досудового розслідування торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів шляхом одержання інформації від оперативного підрозділу, проведення допитів свідків, тимчасового доступу до документів оператора телекомунікацій в порядку, передбаченому главою 15 КПК України, має встановити ідентифікаційні ознаки, які дозволяють унікально ідентифікувати:</p> <ul style="list-style-type: none">• абонента спостереження (споживача телекомунікаційних послуг), тобто його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі);• кінцеве обладнання – його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, який надав цьому кінцевому обладнанню виробник (наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему), або адресу точки підключення кінцевого обладнання для публічних фіксованих проводових мереж телекомунікацій. <p>Підставами для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є відомості, що особа, користуючись засобами телекомунікації, передає та отримує інформацію, яка має значення для досудового розслідування.</p>

	<p>У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК України, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування.</p> <p>Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, слідчий письмово, в порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246, ч. 4 ст. 263 КПК України доручає оперативному підрозділу, уповноваженому на проведення оперативно-технічних заходів, провести цю НС(Р)Д.</p>
<p>Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д</p>	<p>Про результати зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК України, до якого додаються технічні носії інформації з аудіозаписом розмов або даних у іншій формі, які були одержані оперативним підрозділом.</p> <p>У протоколі має бути наведена стенограма розмов, які зафіксовані на технічному носіїв інформації та мають значення для кримінального провадження.</p> <p>Щодо змісту одержаної інформації особи, щодо яких була проведена ця НС(Р)Д, допитуються. При запереченні факту здійснення зафіксованих розмов або їх реального змісту призначаються відповідно фоноскопична або лінгвістична експертизи.</p>

АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЬ ОСОБИ

<p>Сутність аудіо-, відеоконтролю особи</p>	<p>полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо</p>
<p>Види аудіо-, відеоконтролю особи</p>	<p>Аудіоконтроль особи полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням аудіозаписуючих технічних засобів розмов цієї особи або інших звуків, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо.</p> <p>Аудіо-, відеоконтроль особи полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо.</p>

Особливості проведення	<p>Під час досудового розслідування торгівлі людьми, незаконного переправлення через державний кордон, як правило, проводиться у взаємозв'язку із виконанням спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, злочинної організації або з контролем за вчиненням цього злочину. Оптимальним є здійснення комплексної аудіо-, відеофіксації дій особи (осіб) щодо готування, вчинення протиправних дій, спрямованих на вчинення злочину. Здійснення аудіоконтролю особи (осіб) меншою мірою забезпечує ідентифікацію осіб, чий протиправні дії зафіксовані конфідентом.</p>
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	<p>Про результати аудіо-, відеоконтролю особи складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК України, до якого додаються технічні носії інформації з аудіо-, відеозаписом розмов або даних у іншій формі щодо поведінки особи, яка вчинила дії, пов'язані із торгівлею людьми, незаконним переправленням осіб через державний кордон.</p> <p>Щодо змісту одержаної інформації особи, щодо яких була проведена ця НС(Р)Д, допитуються. При запереченні факту здійснення зафіксованих розмов або їх реального змісту призначаються відповідно фоноскопична або лінгвістична експертизи, а при запереченні особою факту її присутності на відеозаписі – портретна експертиза.</p>

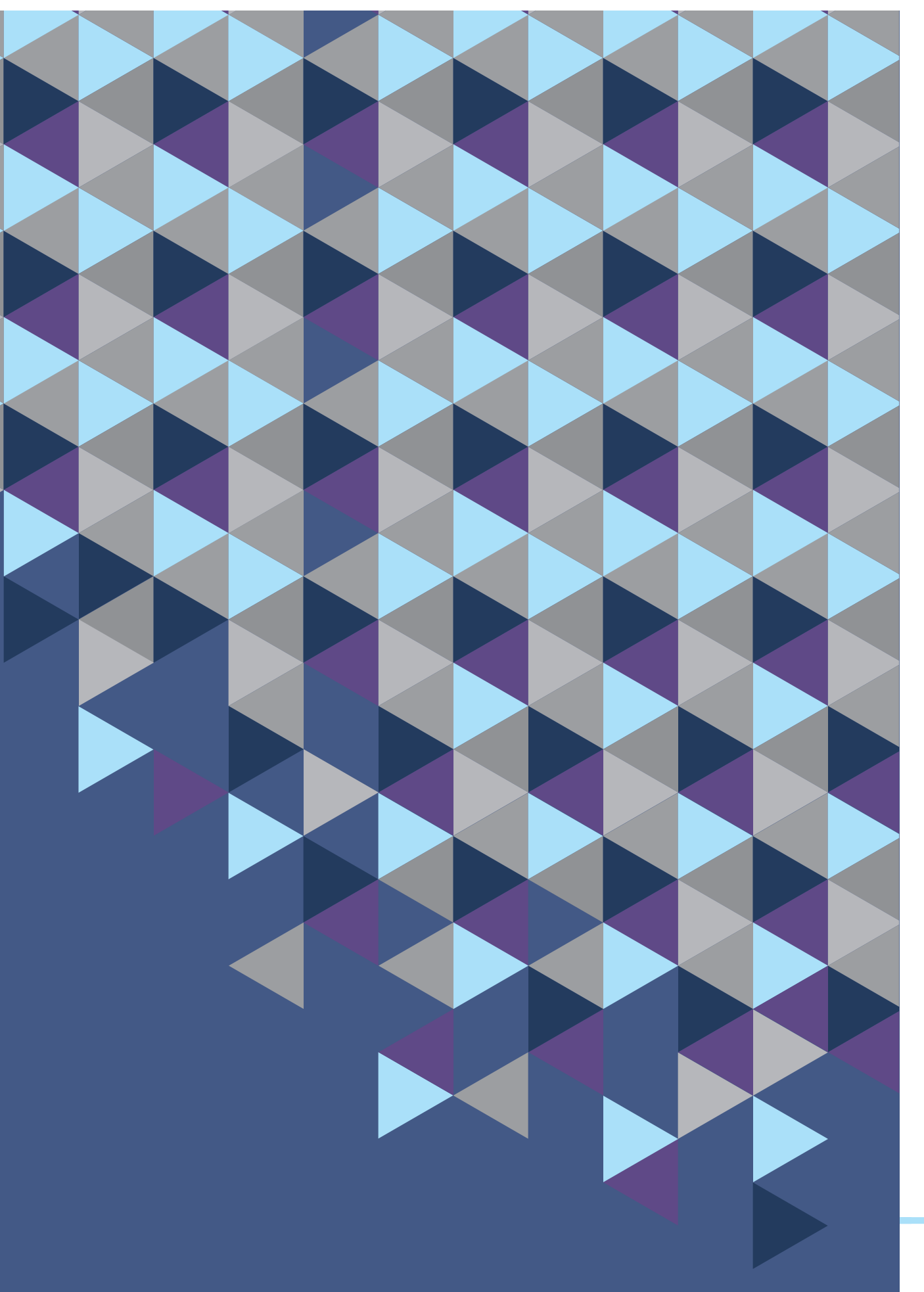
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Процесуальний порядок одержання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.
2. Сутність, особливості проведення та відомості про обставини події торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон, які можуть бути одержані виконанням спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.
3. Порядок, форми та доказове значення результатів контролю за вчиненням торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон.
4. Доказове значення спостереження за особою, річчю або місцем.
5. Які обставини події торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон можуть бути встановлені шляхом проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж?
6. Які відомості про обставини події торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб через державний кордон можуть бути одержані аудіо-, відеоконтролем особи?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник В.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: науково-практичний посібник. - К.: Прецедент, 2014. – 135 с.
2. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Дроздов О.М., Гриненко С.О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : Навчально-практичний посібник. – 3-е видання, розширене та доповнене. – Х. : «Оберіг», 2018. – 480 с.
3. Негласні слідчі (розшукові) дії: Курс лекцій / За ред. Д.М. Никифорчука, НАВС. – К., 2012.- 123 с.

Тема 8

**ДОПИТ ПОТЕРПІЛОГО, СВІДКА,
ПІДОЗРЮВАНОВОГО, НЕПОВНОЛІТНЬОВОГО
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ
ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ****8.1. ДОПИТ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ**

Торгівля людьми є грубим порушенням прав людини, котрі закріплені як у національному законодавстві України, так і у міжнародно-правових актах. Щодо потерпілих від такого кримінального правопорушення працівники поліції при проведенні досудового розслідування мають не тільки визнавати необхідність у забезпеченні дотримання прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на повагу до гідності, на особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а й неухильно дотримуватися наступних принципів:

- 1) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 2) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 3) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- 4) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та з громадськими і міжнародними організаціями.

Необхідно розрізняти поняття «потерпілий від торгівлі людьми» та «особа, яка постраждала від торгівлі людьми».

ОСОБА, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ – будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою. Обов'язковою складовою процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відповідно до положень Закону «Про протидію торгівлі людьми».

ПОТЕРПІЛИЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ – це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

У кримінальному провадженні щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та незаконною міграцією, показання в якості потерпілого можуть надаватися:

- фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи (ч. 6 ст. 55 КПК України);
- фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення ця особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви (ч. 6 ст. 55 КПК України).

Права потерпілого:

- бути повідомленим про свої права й обов'язки, зокрема щодо процесуальної регламентації давання показань;
- подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;
- давати пояснення, показання або відмовитися їх давати під час досудового розслідування та судового розгляду;
- мати представника та в будь-який момент кримінального провадження (так само і під час допиту) відмовитися від його послуг;
- давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно – за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться кримінальне провадження (ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК України).

Обов'язки потерпілого:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

- не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю (ст. 57 КПК України).

Для успішного проведення допиту потерпілого слід дотримуватися таких правил:

- бажано, щоб допит потерпілого – жінки або неповнолітнього – проводила слідчий-жінка (потерпілого чоловіка – слідчий-чоловік);
- проводити досудове розслідування одним і тим самим слідчим – це є важливим чинником встановлення взаємної довіри з потерпілими;
- ретельно спланувати та підготувати перелік запитання, що ставитимуться під час допиту;
- проаналізувати усі чинники, які можуть справляти індивідуальний або загальний вплив на потерпілих: расові, релігійні, соціальні, культурні, гендерні та етнічні відмінності;
- встановити атмосферу взаєморозуміння та довіри між слідчим і потерпілою особою. Потерпіла особа повинна зрозуміти, що допит ведеться професійним та добре поінформованим у провадженнях про торгівлю людьми фахівцем;
- виявляти повагу до потерпілого, що має супроводжуватися співчуттям (але не жалістю);
- використовувати оптимальні підходи для мінімізації переживань, що їх потерпіла особа неминуче відчуватиме в ході проведення допиту, дотримуватися принципу запобігання ще більшої шкоди;
- надавати потерпілій особі вичерпну інформацію щодо її прав та перебігу кримінального провадження. Особливу увагу необхідно приділити питанню своєчасного подання цивільного позову.

Особливою проблемою для досудового розслідування є небажання потерпілих свідчити, адже потерпілі не хочуть, щоб іншим стало відомо про те, що з ними сталося, особливо у випадках торгівлі людьми з метою проституції:

- вони відчувають сором або вважають себе винними;
- вони побоюються громадського осуду з боку сусідів чи родичів;
- потерпілим або їх рідним чи дітям погрожують підозрювані;
- між першим зверненням до правоохоронних органів та судовим розглядом справи минає досить багато часу, й потерпілий втрачає мотивацію свідчити;
- потерпілі бажують забути те, що з ними сталося;

- потерпілі проживають занадто далеко від місця проведення досудового слідства;
- потерпілі не вірять правоохоронним органам, наприклад, через досвід спілкування з жорстокими та корумпованими поліцейськими тих країн, де вони перебували, в минулому;
- потерпілі не бажають давати свідчення слідчим протилежної статі;
- вони не впевнені, що з ними будуть поводитися гідно та будуть поважати недоторканність їх особистого життя;
- вони не впевнені, що їх свідчення будуть використані належним чином та ефективно.

Допит потерпілого слід проводити після стабілізації психічного стану особи.

Спілкуючись з особами, які пережили події торгівлі людьми та внаслідок набутої психотравми не бажають співпрацювати із правоохоронними органами, варто пам'ятати, що останні мають право та потребують допомоги інших фахівців.

Можлива поведінка потерпілих осіб ²⁸:

- **«особа ворожо налаштована»:** особа могла дізнатися, що будь-які дії, які загрожують трафікерам, можуть призвести до негайного вчинення насильства, тому вона може уникати будь-якого співробітництва із правоохоронними органами;
- **дезорієнтація:** після закінчення ситуації тривалої травми та виходу з-під контролю злочинців може наставати період дезорієнтації;
- **відтворення і пригадування:** у багатьох потерпілих після зазначеного настає період відтворення у пам'яті подій, що характеризується ретроспективними роздумами. У процесі пізнавального відтворення потерпілі переосмислюють і намагаються змиритися із досвідом, можливо, знайти пояснення тому, що трапалося, або сприйняти це як «урок життя»;
- **поведінкові реакції:** надмірна підозрілість; замкнутість; небажання спілкуватись; уникання погляду; демонстративна поведінка; звинувачення інших в тому, що сталося.

При допиті слід врахувати, що інколи в результаті пережитого постраждалі особи не здатні усвідомлювати, що відбувається, та можуть заперечувати, що певні тяжкі події коли-небудь траплялися з ними. Поширеною формою наслідків психологічного насильства є посттравматичний синдром.

²⁸ Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів: ознайомчі матеріали для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ / Міжнародний центр розвитку міграційної політики. Відень : ТОВ «КЛГЗ», 2007.217 с.

До виявів типового посттравматичного синдрому належать: повторне переживання подій, що заподіяли травму; втомленість чи виснаженість; проблеми з пам'яттю; труднощі з концентрацією уваги; тривожність, напади паніки; депресія; ворожість; дратівливість; запаморочення, головний біль тощо.

Для запобігання ризиків повторного травмування осіб, потерпілих від торгівлі людьми, під час допиту слід дотримуватися таких принципів у роботі:

1. ПРОФЕСІЙНИЙ ПІДХІД

Під час допиту в жодному разі не засуджувати дії допитуваного. Намагатися встановити контакт, що свідчатиме про те, що ви поважаєте потерпілого, вірите в те, що він говорить. Водночас слідчий має розповісти про свої можливості в процесі допомоги з тим, щоб надалі не викликати зневіри потерпілого, а також про роль і можливості громадських організацій в роботі із захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

2. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Постраждали зазвичай соромляться того, що з ними трапилось; вони бояться осуду, зневаги суспільства, соціальної ізоляції. З іншого боку, вони володіють інформацією про кримінальний світ, що робить їх украй вразливими, адже вербувальники/торгівці багато знають про постраждалу особу. Ось чому потерпілі мають бути абсолютно впевнені, що все розказане ними залишиться у повній таємниці.

3. ДОБРОВІЛЬНІСТЬ УЧАСТІ ПОТЕРПІЛИХ У ПРОГРАМАХ ДОПОМОГИ

Суб'єкт допиту має надати особі, потерпілій від торгівлі людьми, повний обсяг інформації стосовно її прав та можливостей. При цьому потерпілі вправі приймати допомогу або відмовлятися від послуг, що надаються.

4. ПРІОРИТЕТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛИХ

Потерпілий є найбільш компетентною особою у власній ситуації, тому треба поважати й сприймати усі його рішення. Не слід робити якісь кроки, якщо на це немає його згоди.

5. НЕУПЕРЕДЖЕНЕ СТАВЛЕННЯ

До потерпілого потрібно ставитися з повагою, визнаючи його людську гідність. Чим би не займалися потерпілі, ніколи не треба їх засуджувати, оскільки вони діяли під впливом обману та насильства і не винні в тому, що з ними трапилось.

6. ДОВІРА

Під час допиту потерпілий має переконатися, що йому вірять, інакше відчуття провини у нього посиляться, як наслідок – він відмовиться відповідати на запитання. Іноді потерпілі

– свідомо чи несвідомо – приховують деякі факти або змінюють певну інформацію, обманюють, щоб зняти з себе певну напругу або виглядати краще в чужих очах. Слід ставитися до цього з розумінням.

7. ПРИХИЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ ЗА БУДЬ-ЯКИХ ОБСТАВИН

Цілком природно, коли потерпілі відчувають себе ображеними, поведуться агресивно, перебувають у депресії або відчувають побоювання. Вони пройшли через екстремальні ситуації, піддавалися жорсткому фізичному і психологічному насильству. Тому постраждалі нерідко із підозрою ставляться до допомоги, що надається, а до тих, хто намагається їм допомогти, – зі злістю і агресією.

Допит потерпілої від торгівлі людьми особи піднімає цілу низку питань морального характеру, так само як і питань безпеки. Всесвітня організація охорони здоров'я розробила ряд рекомендацій, які ґрунтуються на десяти керівних принципах етичного й безпечного проведення допитів жінок – потерпілих від торгівлі людьми. Ці рекомендації також актуальні для роботи з іншими потерпілими від торгівлі людьми²⁹.

1. Не зашкодь

Поводьтеся із кожною жінкою та у кожному випадку так, ніби існує небезпека заподіяння великої шкоди, якщо не існує доказів протилежного. Не проводьте жодних співбесід, які погіршуватимуть ситуацію жінки одразу або в перспективі.

2. Вивчіть предмет та оцініть ризики

Перед проведенням допиту з'ясуйте ризики, пов'язані з торгівлею людьми, і вивчіть матеріали кожної окремої жінки.

3. Підготуйте довідкову інформацію, не давайте обіцянок, які не можете виконати

Будьте готові надати інформацію рідною мовою жінки та місцевою мовою (якщо вони різні) щодо послуг з правової допомоги, охорони здоров'я, надання притулку, соціальної підтримки та безпеки і спрямувати жінку до відповідних організацій у разі виникнення відповідного прохання.

4. Ретельно відберіть та підготуйте перекладачів та співробітників

Зважте всі ризики та переваги, пов'язані із залученням перекладачів, співробітників або інших осіб, та розробіть адекватні методи для їх відбору та підготовки.

²⁹ Рекомендації з етики й безпеки проведення співбесід із жінками, які стали об'єктом торгівлі людьми Женева: ВООЗ, 2003 р. (Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO)/URL: <http://www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf>. (дата звернення 15.07.2019 р.)

5. Забезпечте анонімність та конфіденційність

Забезпечте конфіденційність і захищайте потерпілу протягом усієї співбесіди, починаючи з моменту першого контакту з нею аж до моменту оприлюднення інформації в її справі.

6. Отримайте свідому згоду

Переконайтеся, що кожна потерпіла чітко усвідомлює зміст та мету співбесіди, цілі, в яких буде використано отриману інформацію, своє право не відповідати на питання, право закінчити інтерв'ю у будь який момент та право обмежити сферу використання наданої інформації.

7. Вислухайте і врахуйте, як кожна жінка оцінює свою ситуацію та ризики для власної безпеки

Слід розуміти, що кожна жінка матиме свої побоювання, і що її точка зору на власну ситуацію може відрізнятися від оцінок інших осіб.

8. Не травмуйте повторно

Не ставте питання, які провокують емоційні відповіді. Будьте готові відреагувати на страждання особи й акцентуйте її сильні сторони.

9. Будьте готові до втручання у надзвичайні ситуації

Будьте готові діяти, якщо особа стверджує, що їй загрожує небезпека.

10. Використовуйте отриману інформацію ефективно

Використовуйте інформацію на користь особи або в цілому для створення ефективних методів роботи з постраждалими від торгівлі людьми.

Види психологічних бар'єрів, які можуть виникнути під час допиту, та тактичні правила і прийоми щодо подолання та запобігання бар'єрів у спілкуванні³⁰:

- 1) естетичний бар'єр – ретельне контролювання слідчим виразу очей та обличчя, статури, чистоти та охайності власного одягу, робочого місця й кабінету в цілому;
- 2) інтелектуальний бар'єр – підвищення слідчим рівня свого інтелекту з метою розуміння потреб та індивідуальних особливостей допитуваного, обрання найбільш дієвих форм спілкування з ним у міжособистісних ситуаціях; врахування швидкості інтелектуальних процесів допитуваного під час обрання темпу допиту; використання рівномірного середнього темпу розмови у більшості випадків, а також при-

³⁰ Матюшкова Т.М. Бар'єри спілкування в тактиці допиту: деякі особливості виникнення та прийоми подолання. ПРАВО І БЕЗПЕКА. Харків. 2010. № 4 (36). С.187-190.

скорення та/або уповільнення його з метою справляння психологічного впливу на допитуваного;

- 3) мотиваційний бар'єр – вивчення демографічних, соматичних, психологічних, соціальних та інших даних про особу допитуваного; врахування особливостей його психічного стану в передкримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях; контролювання рівня мотивації допитуваного;
- 4) моральний бар'єр – допущення повного викладення допитуваним своєї версії з подальшим її спростуванням шляхом пред'явлення доказів, поступового відокремлення змісту від форми; переконання допитуваного дати повні, достовірні показання з висловленням причин необхідності її зміни;
- 5) емоційний бар'єр – критичний аналіз показань допитуваного, даних під впливом негативних емоцій, відокремлення справжніх цінностей від ситуативних коливань настрою; контролювання слідчим власних емоцій тощо.

У процесі проведення допиту застосовуються найефективніші тактичні прийоми, що сприяють отриманню повних і об'єктивних (правдивих) показань. Серед загальних тактичних прийомів, що застосовуються під час допиту, необхідно зазначити:

- 1) встановлення комунікативного контакту;
- 2) викладення показань у формі «вільної розповіді»;
- 3) постановка запитань;
- 4) пред'явлення доказів;
- 5) актуалізація забутого в пам'яті допитуваного.

ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО КОНТАКТУ

Слід пам'ятати, що особа, з якою проводиться допит, може бути наляканою, хворою, голодною, перебувати у шоківому стані, не розуміти, для чого вона тут, і взагалі не мати бажання розмовляти з ким-небудь. Якщо є можливість, варто проводити бесіду в окремому приміщенні, щоб ніхто не відволікав. На початку розмови потрібно переконатися, що особа психологічно та фізично готова до співпраці. Починати розмову необхідно з представлення, тобто назвати прізвище, ім'я та по батькові, посаду та звання, та пояснити мету цієї дії. Це допоможе встановити первинний контакт та більш довірливі стосунки.

Прийнятними (і безпечними) темами для встановлення комунікативного контакту є: погода; спортивні події; рух транспорту на дорогах; поточні події, які не є суперечливими (вручення відзнак артистам, письменникам тощо); подорожі; книги; мистецтво; хобі та захоплення; відпочинок.

Небажаними темами для неформальної бесіди є: проблеми вашого здоров'я; проблеми чужого здоров'я; доходи; вартість речей; персональні проблеми; чутки; неадекватні жарти; релігія; питання політики, соціального життя, які викликають суперечності; інтимні деталі особистого життя.

ВИКЛАДЕННЯ ПОКАЗАНЬ У ФОРМІ «ВІЛЬНОЇ РОЗПОВІДІ»

Застосування такого тактичного прийому, як «вільна розповідь» дає змогу слідчому сформулювати думку (уявлення) про особу допитуваного, виявити ступінь його поінформованості про обставини події, отримати уявлення про правдивість показань, дізнатися інформацію про факти, що взагалі не були відомі слідчому.

У процесі розмови необхідно уважно й зосереджено слухати, при цьому вербально та невербально намагаючись стимулювати розповідь потерпілої особи. Існують кілька основних **правил активного слухання.**

1. Навчіться мовчати

Позбавтеся звички перебивати, навіть якщо вам здається, що ви вже зрозуміли суть того, що особа хоче сказати.

2. Слухайте уважно

Намагайтеся не відволікатися на сторонні перешкоди: телефон, журнали тощо. Налагодити контакт ви зможете, повністю зосередившись на предметі розмови. Немає нічого гіршого, ніж розуміння того, що вас не слухають, а витають в інших реаліях – продовжувати спілкування за таких умов захоче далеко не кожен.

3. Поводьтеся невимушено

Якщо ви будете в міру розслаблені, співрозмовнику теж буде простіше відчувати себе розкуто. Зоровий контакт, схвальні жести і міміка створять атмосферу довіри, й спілкування обов'язково складеться.

4. Навчіться емпатії

Емпатія – це здатність розділяти емоції і почуття іншої людини. У розмові намагайтеся вникати не тільки в суть сказаного, а й у переживання співрозмовника. Тільки сприймаючи переживання в комплексі, ви зможете стати на позицію оповідача і оцінити ситуацію неупереджено. Ваше співпереживання обов'язково буде налаштовувати людей до вас.

5. Виявляйте терпіння

Дайте співрозмовнику можливість висловитися і не переводьте розмову на іншу тему доти, доки він вичерпно не викладе все, що хоче. Пауза в розмові не завжди стає сигналом до зміни теми, іноді особа замовкає, щоб зібратися з думками. Вміння слухати полягає в терплячому й проникливому ставленні.

6. Позбавтеся упереджень

Можливо, вас дратує гучний голос, надмірна жестикуляція, заїкання, сором'язливість, акцент і багато іншого. Намагайтеся не дратуватися, інакше ви не зможете оцінити зміст розмови неупереджено. Сконцентруйтеся на змісті, а не на формі викладення.

7. Вловлюйте невербальні повідомлення

Спілкування буде ефективнішим, якщо ви навчитеся читати мову жестів, міміки, інтонації. Ви дізнаєтеся недомовлене, засвоївши науку невербальних комунікацій. Почасті слова і поведінка людини не збігаються настільки, що це впадає в очі, але ми воліємо враховувати почуте, нехтуючи очевидними проявами емоційного стану співрозмовника.

3. Постановка запитань

Слідчий після закінчення вільної розповіді ставить допитуваному запитання з метою уточнення обставин і заповнення прогалин у показаннях. Залежно від змісту та мети поставлених запитань у криміналістичній науці вони поділяються на:

- 1) основні (спрямовані на з'ясування головних відомостей);
- 2) доповнювальні (спрямовані на з'ясування фактів, пропущених допитуваним у вільній розповіді);
- 3) уточнювальні (ставляться у тому разі, коли допитуваний повідомив інформацію у загальній формі, а запитання спрямовані на найповніше і найточніше з'ясування обставин, що мають значення);
- 4) нагадувальні (мають на меті активізувати в пам'яті допитуваного ті чи інші асоціації. Наприклад, коли допитуваний не може пригадати, о котрій годині він бачив підозрюваного, пропонують розповісти, чим він займався впродовж дня або що в цей час показували по телевізору);
- 5) контрольні (спрямовані на перевірку правильності сприйнятої слідчим інформації, яку повідомляє допитуваний).

Забороняється ставити навідні запитання, тобто такі, у формулюванні яких є відповідь, частина відповіді або підказка до неї.

Питання повинні ставитися від простих до складних, а основні мають перевірятися контрольними. Не варто одночасно ставити кілька запитань – не почуєте конкретної відповіді. Якщо спостерігається втома, нервовість респондента, слід призупинити бесіду або поставити кілька нейтральних питань. Не варто переривати відповідь, тим більше висловлювати особисті міркування.

Також при допиті слід дотримуватися нижченаведених форм запитань.

Закриті – такого типу запитання краще за все використовувати на початку розмови; вони часто починаються зі слова «чи». Наприклад: «Чи живете ви разом з батьками?».

Відкриті – починаються зі слів «що?», «чому?», «яким чином?», «чи могли б ви?». Наприклад: «Яким чином ви познайомилися з цією особою?», «Яким чином ви зв'язувалися?». Із запитанням, яке починається зі слова «чому?», варто бути обережним. Воно може примусити людину виправдовуватися та почуватися некомфортно, що може негативно вплинути на подальший допит.

Особистісні – іноді доцільно поставити пряме запитання. Наприклад: «Вас задовольняли умови проживання?».

Питання для роздумів – такі запитання спрямовані на узагальнення інформації та внесення корективів. Наприклад: «Чи правильно я зрозумів(ла) та відтворив(ла) події, які відбувалися?».

ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДОКАЗІВ

Цей тактичний прийом полягає в тому, що слідчий із метою здійснення психологічного впливу на допитуваного повідомляє йому про докази та інші наявні у провадженні матеріали, які стосуються його показань чи суперечать їм, або демонструє допитуваному показання інших осіб у певній послідовності. Цей тактичний прийом застосовується і для актуалізації забутого в пам'яті.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗАБУТОГО В ПАМ'ЯТІ

Полягає у наданні слідчим допомоги допитуваній особі стосовно пригадування подій минулого. Для актуалізації забутого застосовуються типові тактичні прийоми:

- постановка уточнювальних чи нагадувальних запитань;
- пред'явлення речових доказів;
- демонстрація іншої матеріалізованої інформації;

- допит на місці події;
- оголошення показань інших.

ТИПОВИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПРИ ДОПИТІ ПОТЕРПІЛИХ ОСІБ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

ПИТАННЯ, СПРЯМОВАНІ НА ЗАГАЛЬНИЙ ОПИС ПОДІЙ ТА МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГІВЦІВ ЛЮДЬМИ

Запитання, що стосуються етапу вербування потерпілої особи:	
1.	Чи був перший контакт між (потерпілим/потерпілою) та торгівцями людьми добровільним? Якщо «так», то хто ініціював цей контакт?
2.	Якщо контакт не був добровільним, чи примушували (потерпілого/потерпілу), погрожували, застосовували насильство?
3.	Де та коли відбувався перший контакт?
4.	Яким був метод контакту – чи було це рекламне оголошення, особистий контакт безпосередньо з торгівцем людьми або контакт з третьою особою?
5.	Якими засобами зв'язку користувались?
6.	Чи знав потерпілий, в чому буде брати участь?
7.	Чи мав потерпілий уявлення, що передбаченою метою є надання сексуальних послуг або інша форма експлуатації; чи згадувалося на будь-якій стадії процесу вербування злочинна діяльність, усиновлення/удочеріння, експлуатація праці; використання у збройних конфліктах, вилучення органів/тканин або донорство?
8.	Якщо метою вербування було надання сексуальних послуг, яка форма обговорювалась – на вулиці, у будинку розпусти, за викликом?
9.	Чи вводили потерпілого в оману щодо реальної мети? Якщо «так», то що особі обіцяли щодо мети – законна праця, така як праця в офісі, або одразу обумовлювалась праця, пов'язана з секс-індустрією, – наприклад, стриптиз або робота офіціантом у секс-барі?
10.	Чи казали особі, що після виїзду з України її мають зустріти та влаштувати інші особи?
11.	Як була організована фінансова сторона справи – чи (потерпілий/потерпіла) сплачував гроші авансом або існувала домовленість про сплату в борг?
12.	Якщо застосовувалася боргова схема, то скільки часу давали особі на повернення боргу?
13.	Чи платив потерпілий за оформлення паспорту, візи або транспортні витрати, чи домовлявся він згодом повернути витрачені на це гроші?

14.	Чи (потерпілий/потерпіла) відвідував будь-які державні установи або іноземні представництва для одержання документів? Якщо «так», то чи може він назвати або описати співробітників, які мали з ним справу; чи знала будь-хто з цих офіційних осіб про намір торгівлі людьми?
15.	Як проводилась виплата коштів – безпосередньо торгівцям людьми у країні призначення або з використанням банківського переказу до країни походження/третьої країни?
16.	Чи обговорювалися питання щодо оплати додаткових грошей за послуги у країні призначення, такі як оренда приміщення у будинку розпусти, проживання або витрати на рекламу?
17.	Чи відомі торгівцям людьми домашня адреса або будь-яка інша інформація про рідних та близьких потерпілого; чи стверджували вони, що їм відома ця інформація до того, як продали?
18.	Чи повідомлялась інформація щодо періоду часу, на який потерпілий виїжджає, та яким маршрутом буде прямувати?
19.	Чи було відомо рідним та близьким (потерпілого/потерпілої) про ці події?
20.	Чи отримували за потерпілого кошти або інші цінності рідні або інша особа, яка мала над особою контроль?
21.	Чи застосовували проти особи сексуальне, фізичне або психологічне насильство, чи тримали незаконно в ізоляції до вивозу?
22.	У зв'язку із усіма наведеними вище пунктами – чи були свідки будь-яких з цих подій? Якщо «так», необхідно навести всі подробиці.
23.	Яким був вік (потерпілого/потерпілої) – чи була особа в той час молодшою 18 років? Якщо «так», то чи було це відомо будь-кому із торгівців людьми?
24.	Чи зустрічався потерпілий з іншими особами, які постраждали від торгівлі людьми, на будь-якому етапі процесу вербування; чи знає їх імена, контактні дані; чи може описати їх; чи знає вік?
25.	Чи володіє потерпілий інформацією про будь-яких інших торгівців людьми? Якщо «так», то скільки їх, чи було йому відомо про їх функції в процесі торгівлі людьми, чи може навести словесні портрети усіх вербувальників?

Запитання, що стосуються етапу перевезення (перебування в країні транзиту):

1.	Дата, місце та час виїзду з України та в'їзду до країни транзиту; скільки торгівців людьми або скільки інших постраждалих від торгівлі людьми осіб супроводжували потерпілого?
2.	Чи вивезли (потерпілого/потерпілу) з країни таємно або відкрито?
3.	Якщо був таємний виїзд/в'їзд, то якими методами користувались, хто супроводжував; про скількох інших потерпілих та торгівців людьми було відомо; якими транспортними засобами користувались, чи зупинявся транспортний засіб у пункті перетину кордону?

4.	Якщо виїзд був відкритим, то чи перевіряли правоохоронці в пункті перетину кордону документи; чи заповнювали будь-які документи, такі як талон на посадку, митну декларацію тощо?
5.	Яким ім'ям та/або якими документами користувалися (докладний опис)?
6.	Чи перевіряли в пунктах виїзду та в'їзду інших осіб, які подорожували з потерпілим, та чи заповнювали вони будь-які документи?
7.	Скільки часу (потерпілий/потерпіла) перебував у відповідній країні транзиту і в яких умовах його тримали?
8.	Чи застосовували проти потерпілого сексуальне або психологічне насильство на етапі транзиту?
9.	Чи утримували особу у незаконній ізоляції в цей період? Якщо «так», потрібно навести докладний опис методів та злочинців.
10.	Чи потрапляв потерпілий до поля зору правоохоронних органів або інших урядових установ у країні транзиту; чи затримувала його поліція, чи звертався по медичну або іншу державну допомогу у країні транзиту? Чи заповнювала особа будь-які офіційні документи з цією метою? Якщо «так», треба отримати докладний опис.
11.	Чи вимагали від потерпілого надавати сексуальні послуги під час перебування у країні транзиту? Якщо «так», необхідно отримати докладний опис форм сексуальної експлуатації, приміщень, фінансових розрахунків.
12.	Чи експлуатували потерпілого будь-яким іншим способом під час транзиту? Якщо «так», потрібно отримати докладний опис.
13.	Чи були свідки будь-яких з цих подій? Якщо «так», необхідно навести всі подробиці.

Запитання, що стосуються етапу експлуатації (перебування) в країні призначення:

1.	Чи зустрічали (потерпілого/потерпілу) в пункті в'їзду? Якщо «так», то хто це був – повний опис.
2.	Чи дозволили потерпілому залишити при собі паспорт та/або подорожні документи після приїзду або їх відібрали? Якщо відібрали, то хто це зробив та яким чином; де тримали ці документи?
3.	Якою була перша адреса, де особа перебувала; хто саме привіз та яким чином?
4.	Чи були присутні інші потерпілі в місці перебування? Яким було приміщення: чи була це «конспіративна квартира» або будинок розпусти, в якому особа працювала; чи може докладно описати приміщення?
5.	Чи відбувався продаж або оплата в іншій формі будь-якій іншій особі після прибуття потерпілого? Якщо «так», необхідно навести всі подробиці.
6.	Чи тримали особу в незаконній ізоляції або чи застосовували фізичне, сексуальне або психологічне насильство на цій початковій стадії? Якщо «так», потрібно з'ясувати всі подробиці.

7.	Якою була форма експлуатації: сексуальна, порнобізнес, експлуатація праці тощо?
8.	На якому етапі почалась сексуальна експлуатація особи, яка надавала такі послуги? Чи було їй відомо, що вона має це робити? Якщо «ні», то на якому етапі про це стало відомо та від кого?
9.	Наданням якого типу сексуальних послуг особа займалася: на вулицях, у квартирах, будинках розпусти, в саунах або масажних салонах, секс-барах, стриптиз-барах або в агенції «за викликом»?
10.	Якщо особа надавала сексуальні послуги на вулиці, то в якому кварталі вона частіше працювала, як туди діставалася? Чи контролювали її торговці людьми під час роботи? Якщо «так», то скільки їх було?
11.	Чи потрапляв (потерпілий/потерпіла) до поля зору поліції або іншої державної установи; чи затримували/заарештовували його? Якщо «так», то де, коли і яким ім'ям при цьому особа користувалася?
12.	Якщо особа надавала послуги сексуального характеру у приміщенні, то де працювала та як туди діставалася; хто вивозив на роботу; як торговці людьми знали, що надаються такі послуги; чи були вони присутні у будинках розпусти або на вулиці? Чи обговорювалась робота потерпілого? Якщо «так», то з ким?
13.	Чи контролювався потерпілий? Якщо «так», то хто це робив; якою свободою користувалася особа; чи була можливість вийти з будинку розпусти, бару або агенції без супроводу?
14.	Чи перевіряли будинок розпусти, бар, агенцію тощо правоохоронці або співробітники інших урядових установ? Якщо «так», то хто це робив і коли? Чи вимагали назвати своє ім'я та надати іншу інформацію про себе? Якщо «так», то яке ім'я та інформація надавалася?
15.	У які години особа працювала і надавати які послуги клієнтам вимагали від потерпілого; чи дозволяли вибирати клієнтів або типи послуг; чи вимагали надавати сексуальні послуги без контрацептивів; якщо слідувала відмова, то якими були наслідки?
16.	Чи була можливість розмовляти рідною мовою; чи надавались послуги із письмовим «прейскурантом послуг»; якщо були обмежені можливості для спілкування іноземною мовою, то хто перекладав під час розмов з клієнтами?
17.	Якими були ціни на послуги потерпілого; чи може він назвати свій середній зарібок за день та загальну суму, зароблену за весь період експлуатації?
18.	Що робили зі своїми заробленими грошима? Чи передавалися кошти торговцю людьми/адміністратору/сутенеру/іншій особі, яка була за старшу, після кожного клієнта, або ці гроші залишались у особи до кінця «зміни»? Чи існувала при цьому якась звітність?
19.	Чи забирали особу після зміни знов до «конспіративної квартири» або залишали у приміщенні будинку розпусти? Якщо забирали, то як особа діставалась та хто доставляв?
20.	Чи була домовленість про відсотковий розподіл зароблених потерпілим коштів між ним та торговцями людьми, або він передавав їм всі зароблені гроші; хто встановлював ціни на сексуальні послуги, що їх особа надавала?

21.	Чи існувала схема відпрацювання боргу? Якщо «так», то якою була сума боргу, на яких умовах від потерпілого вимагали повернути борг? Як сплачувався борг – безпосередньо у країні призначення, або гроші мали повертатись у країну походження? Якщо «так», то кому та яким чином; на чий рахунок переказувались гроші; чи підтримувалась якась документальна звітність про виплати?
22.	Чи вимагалось від особи оплачувати додаткові кошти на поточні витрати, такі як плата за оренду приміщень або за рекламу? Якщо «так», то чи казали особі про ці додаткові витрати до виїзду з країни походження?
23.	Якщо до виїзду з рідної країни особа не мала уявлення, що буде надавати сексуальні послуги, то у який спосіб її до цього примусили?
24.	Чи погрожували потерпілому, чи застосовували фізичне та/або сексуальне насильство; чи погрожували помститися рідним та близьким; чи погрожували розповісти сім'ї або поширити інформацію, що особа надавала сексуальні послуги; чи застосовували інші механізми контролю, такі як культурні або релігійні форми примусу?
25.	Чи застосовувались такі самі механізми контролю, щоб забезпечити виконання особою вимог торгівців людьми?
26.	Яким був загальний рівень свободи; чи мала особа можливість вільно пересуватись та яким був її моральний стан; чи вірила, що торгівці людьми застосовуватимуть будь-який з наведених вище механізмів контролю?
27.	Чи була в особи можливість втекти та звернутись по допомогу до правоохоронних установ? Якщо «так», то чи робила такі спроби, якщо «ні», то чому?
28.	Чи застосовували проти особи сексуальне, фізичне або психологічне насильство, чи тримали в незаконній ізоляції у будь-яких інших випадках? Якщо «так», необхідно отримати докладний опис.
29.	Повний опис будь-яких торгівців людьми, постраждалих від кримінального правопорушення, приміщень та транспортних засобів, які зустрічались на етапі країни призначення, додатково до тих, про які вже йшлося на етапах країн походження та транзиту.
30.	Чи була особа потерпілого звільнена або втекла самостійно?
31.	У зв'язку зі всіма наведеними вище пунктами – чи були свідки будь-яких з цих подій? Якщо «так», необхідно навести всі подробиці.

Типові питання, що стосуються роботи потерпілого (трудова експлуатація):

1.	Який тип робіт виконував потерпілий (робочі години; перерви; вихідні; розмір оплати)?
2.	Чи надавалися будь-які записи щодо оплати, відрахування, змінювалась заробітна плата, сума? Якщо так, за що саме?

3.	У яких умовах працював потерпілий (організація робочого місця) і де саме? Чи потрібно було якось діставатися місця роботи? Як часто, хто контролював роботу? Як особа, яка контролювала, ставилася до працівників? Чи примушували працівників працювати проти їх волі?
4.	Якими були роль та обов'язки хазяїна?
5.	Скільки людей працювало разом з ним?

Типові питання, що стосуються інших умов праці потерпілого:

1.	Умови ночівлі (де спали): на ліжках чи на підлозі, коли лягав спати, коли піднімався, чи було дозволено спати довше, що б сталося, якби потерпілий спав довше, ніж звичайно, або під час робочого дня?
2.	Що б сталося, якби потерпілий сказав своєму хазяїну, що не хоче працювати якогось дня?
3.	Чи оплачував потерпілий проживання? Скільки разів на день харчувалась особа, о котрій годині, чи дозволялося їсти в будь-який обраний потерпілою особою час, чи потрібно було платити за їжу, чи можна було придбати її у когось іншого, крім хазяїна, чи брали за це гроші, чи вираховували їх з платні? Чи потрібно було запитувати дозвіл для того, щоб поїсти? Якщо «так», у кого потрібно було запитувати, що відбувалося, коли хтось харчувався без дозволу, чи доводилося приховувати їжу, чи давав хтось їжу таємно?
4.	Чи хворів хтось коли-небудь, чи дозволялося хворим людям припиняти роботу, кого потрібно було про це запитувати, чи примушувався хтось до роботи, коли він хворів, чи була особа потерпілого у лікаря, хто саме возив, як скоро після того, як потерпіла особа просила, надавалася медична допомога; ім'я та місце знаходження лікаря?

Типові питання, що стосуються примушування потерпілого до роботи:

1.	Чи погрожували потерпілому у разі залишення роботи? Якщо «так», то яким чином, чи хтось допомагав хазяїну у залякуванні, чи погрожували зверненням до поліції та імміграційної служби у разі негідкорення чи за спроб піти?
2.	Чи існували якісь огорожі чи стіни в закладі, де утримувався потерпілий, чи змінювалися замки на будь-яких дверях, двері зачинялися зсередини чи ззовні, чи був ключ у потерпілого, хто мав ключ, двері трималися відчиненими чи зачиненими, хто замикав потерпілу особу?
3.	Чи пояснювалося, чому зводилися фізичні перешкоди, чи думав коли-небудь потерпілий про те, щоб зробити спробу піти, чи просив коли-небудь дозволу припинити працювати; у кого?
4.	Чи погрожували потерпілому зробити щось з його сім'єю? Якщо «так», то хто; що саме говорилося?

5.	Чи відповідав хтось за нагляд за працівниками, щоб забезпечувати їх утримання, хто саме; чи були ці люди озброєними, чи застосовували насильство в закладі, де утримувався потерпілий, чи застосовували фізичне насильство до когось, погрожували комусь за відмову виконувати ту чи іншу роботу?
6.	Чи були відомі випадки вбивства хазяїном, чи казали, що саме потрібно говорити поліції, якщо потерпілого буде затримано, тощо? ³¹

ТИПОВІ ПИТАННЯ, СПРЯМОВАНІ НА ОТРИМАННЯ ЯКОМОГО ДОКЛАДНІШОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ПРО БУДЬ-ЯКІ ПОТЕНЦІЙНІ ДОКАЗИ, ЩОБ ЇХ МОЖНА БУЛО Б ВИКОРИСТАТИ
НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО

Типові питання, що стосуються отримання інформації про роботу:

1.	Де потерпілий побачив рекламне оголошення: в газеті, журналі, довіднику, професійній публікації або в Інтернеті; якщо саме там, то чи було таке оголошення надруковане в місцевому або в національному виданні, в якому розділі воно було надруковане – колонки приватних оголошень, пропозиції працевлаштування, Інтернет-адреси тощо?
2.	Якщо таке оголошення транслювалась по радіо або на телебаченні, то на якому каналі?
3.	Як конкретно було сформульоване оголошення: що в ньому пропонувалось та чи наводилась інформація про конкретну контактну особу?
4.	Чи було оголошення пов'язане з добре оплачуваною працею за кордоном або це було оголошення шлюбної чи ескорт-агенції?
5.	Як можна було зв'язатись з автором рекламного оголошення – особиста зустріч, телефон, факс, електронна пошта або письмове повідомлення за конкретною адресою або за адресою поштової скриньки; які номери або інші деталі наводились?
6.	Чи залишився у потерпілого примірник оголошення? Якщо «так», то де він зараз?

Типові питання, що стосуються приміщень, в яких знаходився потерпілий:

1.	Чи включав процес вербування візит до офісу або агенції? Якщо «так», необхідно отримати докладний опис.
2.	Чи відбувався контакт у барі або в нічному клубі? Якщо «так», необхідно отримати докладний опис.

³¹ Бардацька О.В, Обрізан Н.М, Орлеан А.М. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації. МВС України Головне слідче управління. Київ: 2008. 60 с.

3.	Чи доставляли та/або тримали особу в приватному приміщенні до виїзду з України?
4.	В яких приміщеннях потерпілий бував або в яких приміщеннях його утримували в ізоляції у країні транзиту – докладний опис.
5.	Чи привозили особу до будь-якої «конспіративної квартири» у країні призначення? Якщо «так», необхідно отримати докладний опис.
6.	Повний опис будь-яких приміщень, в яких від особи вимагали надавати сексуальні послуги або здійснювати іншу працю з метою експлуатації, в тому числі деталі планування приміщень, оздоблення та інші їх особливості.
7.	Якщо в рамках процесу торгівлі людьми особі доводилось відвідувати будь-які інші приміщення (установи), такі як візові відділи представництв, інші урядові організації, лікарні, поліклініки, курси іноземних мов або агенції з найму нерухомості, необхідно отримати докладний опис, приділяючи особливу увагу опису будь-яких посадових осіб, з якими вона мала справу.

Типові питання, що стосуються перевезення потерпілого:

1.	Якими засобами користувались при виїзді з країни – автотранспорт, залізничний транспорт, паром – докладний опис.
2.	Точна дата та місце виїзду, в якому місці перетинали кордон.
3.	Якими документами особа користувалась, на чие ім'я, громадянина якої країни; чи були ці документи дійсними або підробленими?
4.	Якщо особа користувалась підробленими документами, то як та від кого їх отримала?
5.	Хто водив особу робити фотографії для документів і де їх робили?
6.	Якщо особа користувалась своїми дійсними або підробленими документами, то чи необхідно було отримувати в'їзну/виїзну візу? Якщо «так», то візовий відділ якого представництва вона відвідувала; робилося це одноособово чи у супроводі – якщо у супроводі, то хто супроводжував; дата та час візиту? Чи необхідно було сплачувати мито, хто це робив та яким чином; чи видавалася квитанція про сплату мита і чи зазначався на цій квитанції день та час сплати; чи знає особа ім'я візового співробітника, який розглядав клопотання; чи може описати цього співробітника?
7.	Чи були потрібні будь-які інші документи для оформлення візи, такі як письмове запрошення, довідка про реєстрацію на курсах вивчення іноземної мови, пропозиції працевлаштування тощо? Якщо «так», потрібна докладна інформація. Чи залишилися у особи копії цих документів?
8.	Де купувалися транспортні квитки і хто це робив?
9.	Яким чином це робилося: оплата готівкою, чеком або кредитною картою, на чие ім'я був придбаний квиток?

10.	Чи подорожувала особа індивідуально або у супроводі інших постраждалих та/або торгівців людьми; якщо з нею були інші особи, то чи знає вона їх, якого вони були віку, чи було це відомо торгівцям людьми?
11.	Чи супроводжували особу до пункту виїзду? Якщо «так», то як вона туди дісталася та з ким?
12.	Хто перевіряв та в який час; який багаж перевіряли? Чи купувала особа речі у пункті виїзду? Якщо «так», то яким чином? Яке місце було в особі в літаку, автобусі тощо, хто сидів поруч; якщо щось купували у безмитних магазинах під час подорожі, то за які кошти та хто це робив?
13.	Чи проводився контроль під час виїзду; чи перевіряли особу до виїзду імміграційні службовці, прикордонники або співробітники митного контролю; чи заповнювала особа будь-які документи? Якщо «так», то кому вона їх передавала?
14.	Чи перевіряли її співробітники державних установ на в'їзд до країни транзиту або призначення, чи заповнювала особа будь-які в'їзні документи? Якщо «так», то де, коли і на чие ім'я?

Типові питання, що стосуються здійснення зв'язку з торгівцями людьми:

1.	Як встановлювався контакт між потерпілою особою та торгівцями людьми: листування, стаціонарний телефон, мобільний телефон, факс, електронна пошта?
2.	Номери телефонів та/або поштові адреси.
3.	Чи бачив потерпілий будь-які телефонні рахунки? Якщо «так», то на чие ім'я вони були оформлені?
4.	Якщо користувались мобільним телефоном, то якого виробника, і чи не знає потерпілий компанію-провайдера; чи не бачив він цю інформацію на дисплеї телефону?
5.	Чи користувався торгівець людьми портативним комп'ютером або кишеньковим органайзером? Якщо «так», то якого виробника, та чи не знає особа такі деталі, як коди доступу, компанію-провайдера послуг електронної пошти тощо?

Типові питання, що стосуються фінансових операцій торгівців людьми:

1.	Чи користувались торгівці людьми на будь-якому етапі вербування та вивозу банківськими картами, кредитними картами, дорожніми чеками або дисконтними картами? Якщо «так», то коли і з якою метою (для оплати квитків; оформлення візи; купівлі товарів у безмитних магазинах тощо)?
2.	Чи купували іноземну валюту до виїзду за кордон? Якщо «так», то де і як за це платили?
3.	Чи бачив потерпілий будь-які розрахунки за оренду приміщень, рекламні послуги, телефонні рахунки? Якщо «так», то як за це платили та кому?

Типові питання, спрямовані на встановлення деталей будь-якої з форм насильства, що притаманні для цих кримінальних правопорушень (фізичне та психологічне):	
1.	Коли відбувались акти насильства та скільки разів (конкретні дати, якщо це можливо; згадка про важливі події, щоб приблизно встановити час, якщо конкретні дати встановити неможливо (почасти потерпілий каже, що акти насильства були постійними – траплялись навіть кожного дня, що окремі події злилися в одну)?
2.	Де це відбувалося (повний опис приміщень; планування кімнати, ліжка, софа тощо; меблі; драпірування; порваний та/або пошкоджений одяг; постільна білизна, простирадла, ковдра (колір, тип)?
3.	Яким був конкретний характер акту насильства та повний опис заподіяних ушкоджень, чи застосовувались контрацептиви?
4.	Що особі казали під час акту насильства або коли погрожували насильством, хто це казав, чи застосовувалася зброя (яка) або інші предмети, що можна застосувати для завдання ударів?
5.	У якому контексті відбувався акт насильства: чи робилось це суто для задоволення статевої пристрасті, або сексуальне чи фізичне насильство застосовувалось для того, щоб залякати, примусити або провчити; чи не було це покаранням, оскільки особа не виконала вимог злочинців або намагалась утекти?
6.	Чи не демонстрував потерпілий жестами або словами свою відмову або незгоду? Якщо «так», то як саме це відбувалося? Чи було заподіяно будь-які ушкодження нападнику під час акту насильства? Якщо «так», треба навести опис цих ушкоджень.
7.	Яким був фізичний стан особи після цього: струс мозку, зовнішня або внутрішня кровотеча, нудота тощо?
8.	Чи розповідав потерпілий будь-якій іншій особі про те, що з ним трапилося? Якщо «так», потрібен докладний опис цієї особи і того, що саме вона відповіла.
9.	Чи зверталась особа по медичну допомогу через ці пошкодження та чи було надано таку допомогу? Якщо «так», потрібно отримати докладну інформацію про лікаря, лікарню, поліклініку, те, чи робились будь-які записи, тощо.
10.	Яким був психічний стан особи, чи відчувалося побоювання під час акту насильства та після того?
11.	Що потерпілому сказали або що відбувалося після цього? Чи погрожували подальшим застосуванням насильства? Якщо «так», то в якому контексті? Чи не висловлював насильник жаль з цього приводу?
12.	Докладний опис нападника; будь-які особливі зовнішні прикмети: татуювання, проколоти вуха, шрами або відмітини, характерний голос, мова або акцент, запах або парфуми, стан зубів та нігтів тощо.

13.	У випадках, пов'язаних з вилученням органів/тканин або донорством, – всі медичні подробиці, пов'язані з місцем, де проводилося видалення органів; які саме органи вилучалися, розташування та опис медичного обладнання та персоналу, який брав у цьому участь, будь-які пов'язані з цим фінансові операції, кому платили гроші, подробиці, пов'язані з реципієнтами, тощо.
14.	У зв'язку із всіма наведеними вище пунктами – чи були свідки будь-яких з цих подій? Якщо «так», необхідно навести всі подробиці. ³²

Після винесення постанови про визнання особи потерпілим та проведення допиту їй видається довідка про визнання потерпілим у кримінальному провадженні щодо торгівлі людьми, у якій зазначено загальні положення: місце, час, посада, ПІБ слідчого, № кримінального провадження, стаття КК України, коротка фабула правопорушення та дані особи, яка є потерпілою від цього кримінального правопорушення.

Після отримання вказаної довідки (що є підтвердженням результатів розслідування) особа, яка є потерпілою від кримінального правопорушення торгівлі людьми або цивільним позивачем у кримінальному провадженні, вправі звернутися за місцем перебування до місцевої держадміністрації з заявою про встановлення статусу за формою, затвердженою Мінсоцполітики. Заява зазначеної особи приймається без проведення співбесіди (із заповненням опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми) посадовою особою, що є обов'язковою складовою процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, для того, щоб уникнути повторної віктимізації.

ПЕРЕЛІК ТИПОВИХ ПИТАНЬ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПРИ ДОПИТІ НЕЛЕГАЛЬНОГО МІГРАНТА (затриманого під час незаконного переправлення в Україну, транзиту та незаконного перебування на її території або нелегального виїзду за межі держави Україна)

Незаконний в'їзд в Україну:	
1.	Що було причиною незаконного в'їзду в Україну?
2.	Коли, де і яким чином особа перетнула державний кордон України?
3.	Хто організував та сприяв незаконному в'їзду іноземного громадянина чи особи без громадянства в Україну і в яких діях це дістало вияв: придбання квитків, виготовлення, збут та надання підроблених або чужих документів, транспортні послуги, переведення через державний кордон, сприяння порадами чи вказівками, забезпечення зустрічі, супровід до місця перебування та утримання (переховування), чи можуть нелегальні мігранти впізнати осіб, які організували їх переправлення (переховування), тощо?

³² Весельський В.К., Пясковський В.В. Торгівля людьми в Україні. Проблеми розслідування: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2007, 265 с. URL: http://megalib.com.ua/book/16_Torgivlya_ludmi_v_Ykraini_Problemi_rozslidyvannya.html (дата звернення: 20.07.2019).

Незаконне перебування в Україні:	
1.	Коли і з якою метою прибув в Україну?
2.	На підставі яких документів здійснювався в'їзд на територію України (зазначені документи повинні бути ретельно перевірені на достовірність, оскільки в разі встановлення факту їх підроблення кваліфікація діяння повинна включати не тільки організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України), а й підроблення документів, печаток, штампів (ст. 358 або ст. 366 КК України)?
3.	У разі відсутності в іноземця документів слід з'ясувати їх можливе місцезнаходження, проміжок часу, коли їх було втрачено, викрадено, відібрано тощо. За можливості, встановити дані осіб, які причетні до цього.
4.	Чи продовжувався іноземцю в установленому порядку термін перебування; поданням відповідних документів іноземець займався особисто або через посередників за грошову винагороду?
5.	Якщо іноземець стверджує, що передавав свої документи для продовження терміну перебування і отримання дозволу на застосування праці іноземця, необхідно з'ясувати, кому і які документи він передавав, хто запропонував такі послуги, чому іноземець вирішив ними скористатися замість того, щоб вирішити проблему особисто?
6.	Чи укладала особа які-небудь угоди, наприклад про працевлаштування, про надання послуг, на оренду приміщення (житла)? Якщо «так», то коли, де, з ким і на яких умовах (чи збереглися примірники цих угод)?
7.	На які кошти існував (якою трудовою діяльністю займався), хто з ним займався тією чи іншою діяльністю і що йому відомо про цих осіб?
8.	Хто організував їх трудову діяльність, а також проживання на території України і в чому це діяло вияв; чи отримувала особа за свою роботу якусь винагороду (платню)? Якщо «так», то яким чином, скільки, від кого тощо. Чи були факти його трудової або іншої експлуатації?

Організація незаконного транзитного проїзду територією України:	
1.	У чому діяв вияв незаконний транзитний проїзд територією України (звідки, в яку країну і з якою метою прямував іноземець, приблизний час або дата в'їзду в Україну, причини відсутності документів, в тому числі для транзитного проїзду)?
2.	Яким чином незаконно потрапив в Україну, яким був маршрут прямування чи переправлення, яким транспортом пересувався чи перевозився тощо?
3.	Хто надавав допомогу або сприяв особі в незаконному транзитному переміщенні територією України, зокрема перевозив транспортом, надавав житло, переховував, забезпечував документами, в т.ч. підробленими або чужими, тощо)?
4.	Хто запропонував іноземцю такі послуги (за яку винагороду)?

8.2. ДОПИТ СВІДКА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Не можуть бути допитані як свідки:

- Захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника.
- Адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю.
- Нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю.
- Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю.
- Священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.
- Журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації.
- Судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали.
- Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення.
- Особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи.
- Особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Свідок має право:

- Знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується.
- Користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката.

- Відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню.
- Давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача.
- Користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті.
- На відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань.
- Ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження.
- Заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.
- Заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний:

- Прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду.
- Давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду.
- Не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Кримінальна відповідальність свідка:

- За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 384 КК України).
- За відмову свідка від давання показань без поважних причин – від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385 КК України).

Можна умовно об'єднати свідків у три групи.

До **ПЕРШОЇ ГРУПИ СВИДКІВ** можна віднести осіб, які можуть підтвердити вчинення певних дій підозрюваними (обвинуваченими) щодо підготовки або вчинення (працівники державних органів, організацій та установ, які причетні до оформлення закордонних паспортів, ін-

ших необхідних для виїзду за кордон документів та можуть у зв'язку з цим вказати на осіб, які зверталися до них з цього приводу чи прохали їх про прискорення такого оформлення або у разі використання підроблених документів – про підробку таких документів тощо).

- Які місця, час, обстановка зустрічей осіб щодо оформлення, підробки документів?
- Чи було передання коштів для оформлення документів? Якщо «так», у якому розмірі?
- Яку легенду було повідомлено підозрюваним для оформлення чи підробки документів?
- Чи був присутній потерпілий?
- Які документи підписувалися потерпілим?
- Копії та оригінали яких документів подавалися підозрюваним?
- Які документи було видано потерпілому на руки?
- Які ознаки зовнішності підозрюваного, який звертався щодо оформлення або підробки документів?

До **ДРУГОЇ ГРУПИ** належать свідки з числа осіб, які добре знають потерпілих (друзі, знайомі, співробітники, сусіди, окремі родичі потерпілих тощо).

Важливе значення для доказування факту торгівлі людьми можуть мати показання родичів, знайомих потерпілих, яким зі слів останніх може бути відомо про те, що вони були вивезені за кордон обманним шляхом (наприклад, під виглядом працевлаштування), що їх примушували займатися проституцією шляхом застосування насильства, погроз, залучення до боргової кабали. Не виключена наявність у таких осіб переданих у зв'язку з цим потерпілими листів, записок з проханням про допомогу у поверненні в Україну, відшуканні коштів на погашення боргу тощо.

Особові дані потерпілого:	Прізвище, ім'я, по батькові
	Місце народження
	Вік
	Де виріс, у яких відносинах перебуває з рідними
	Освіта, професія
Чи ділився потерпілий інформацією щодо влаштування на роботу?	Наявність договору щодо працевлаштування, якого типу робота
	Яким чином особа дізналася про роботу, звідки і від кого
	Які умови праці
	Кількість робочих годин, яка оплата та спосіб оплати

Чи повідомляв потерпілий інформацію щодо поїздки за кордон?	Як потрапив до місця призначення – сам чи у супроводі, яким видом транспорту
	Чи мав необхідні документи щодо виїзду за кордон, яким чином оформлялись документи, у кого вони знаходились під час подорожі
Чи повідомляв потерпілий інформацію, що стосується місця призначення?	Правила і умови роботодавця щодо майбутньої роботи
	Місце ночівлі
Чи повідомляла особа потерпілого щодо обмежень пересування та користування особистими речами?	Чи обмежували у вільному пересуванні та спілкуванні з близькими та рідними
	Чи забрали особисті документи, гроші, засоби зв'язку
Чи повідомляв потерпілий інформацію стосовно роботи?	Який тип робіт виконував, умови, обов'язки, права, покарання
	Місце роботи
	Яке ставлення роботодавця, наглядача до потерпілого (цькування, погрози, залякування, насильницькі дії тощо)
	Місце проживання та умови тощо

ТРЕТЯ ГРУПА – свідки з числа осіб, які добре знають підозрюваних (обвинувачених).

При допиті свідків цієї категорії варто враховувати деякі чинники, що негативно впливають на об'єктивність свідчень: родинні стосунки з підозрюваним (подружжя, батьки, брат, сестра та ін.); небажання псувати дружні стосунки (сусід, колега по роботі, близький знайомий); підкуп свідків; їх безпосереднє сприяння підозрюваному при підготовці до вчинення злочину.

Питання, що з'ясовуються при допитах осіб, які добре знають підозрюваних, мають бути спрямовані на отримання відомостей про подію кримінального правопорушення, дії підозрюваного, що передували вчиненню торгівлі людьми, особу підозрюваного. Вказані обставини з'ясовуються за допомогою таких основних питань:

- У яких стосунках знаходиться свідок з підозрюваним (родичі, сусіди, товариші по службі)?
- Дані про особу підозрюваного: анкетні; фізичні (ріст, вага, особливі прикмети); психологічні (навички, характер); інтереси та спосіб життя.
- Взаємовідносини свідка з підозрюваним (дружелюбні, довірливі, неприязні та ін.).
- Чи відомо свідку про характер вчинених дій підозрюваним? Якщо «так», то звідки це стало йому відомо?
- Період злочинної діяльності підозрюваного.

- Що свідкові відомо про коло осіб, які брали участь на всіх етапах злочинної діяльності?
- Чи збиралися в його квартирі товариші, обговорюючи при цьому плани і масштаби злочинних операцій?
- З якими абонентами підозрюваний вів міжнародні телефонні переговори, як часто?
- Чи має підозрюваний приятельські, ділові зв'язки з працівниками відділів у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, правоохоронних органів, прикордонниками? Якщо «так», то які і з ким?
- Чи траплялися випадки давання будь-якій посадовій особі неправомірної вигоди для сприяння у вчиненні торгівлі людьми?

Свідчення родичів, близьких і друзів підозрюваних потребують критичної оцінки і всебічної перевірки. У зв'язку з цим слідчому важливо правильно визначити черговість виклику свідків для допиту. Насамперед слід допитати тих свідків, сумлінність яких не викликає сумнівів. Осіб, не заінтересованих у встановленні істини у провадженні, доцільно допитувати після того, як буде зібрано достатньо доказів, отриманих з достовірних показань інших свідків.

Свідками незаконної міграції можуть бути такі категорії осіб:

1. Свідки-мігранти.
2. Свідки, котрі проводили затримання нелегальних мігрантів.
3. Свідки безпосереднього переміщення.
4. Свідки, які мешкають у селищах поряд з пунктом перетинання державного кордону.
5. Свідки утримання мігрантів.
6. Свідки із числа родинних, дружніх, робочих зв'язків організаторів переміщення.

Під час допиту свідків щодо незаконної міграції необхідно з'ясувати такі питання:

- Які документи оформлювалися для в'їзду, виїзду з України або транзиту через її територію?
- Чи знайомий свідок з підозрюваним?
- Де, коли, за яких обставин відбулося знайомство?
- Що йому відомо про осіб, які організували незаконне переправлення осіб через державний кордон України?
- Як встановлювався контакт між ним та організаторами незаконного переправлення осіб через державний кордон України: листування, телефон, електронна пошта?

- Який характер взаємовідносин з підозрюваним?
- До кого він звертався з проханням виготовити документи?
- Хто займався виготовленням документів?
- Хто сприяв в'їзду, транзиту, перебуванню на території України?
- Кількість осіб та характер сприяння?
- Хто здійснював переправлення (куди, до кого)?
- Коли і у якому місці (пункті пропуску), з якою метою, у який спосіб (пішки, транспортний засіб, використання схованок) перетинався кордон?
- Скільки часу він знаходиться на території України?
- Чи були спроби перетинання кордону раніше?
- Яку суму та кому заплачено за перетинання кордону?
- Хто надавав житло та харчування?
- Скільки осіб намагалося перетнути кордон?
- Які технічні засоби використовувалися при перетині кордону?³³

³³ Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: науково-методичні рекомендації/ К.Л.Бугайчук, В.В.Корнієнко, А.М.Шульга та ін.. – Харків : ХНУВС, 2016. – 103 с.

8.3. ДОПИТ ПІДОЗРЮВАНОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

Відповідно до ст. 43-1 КПК України підозрюваним визнається особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину або до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого.

Допит підозрюваного передбачено ст. 107 КПК України, відповідно до якої підозрюваний допитується негайно після затримання, а за неможливості негайного допиту – не пізніше 24 годин після затримання (виклик і допит його проводяться з додержанням правил, визначених ст.ст. 134–136, 145, 146 КПК України).

Підозрюваний має право:

- 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють;
- 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення;
- 3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;
- 4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- 5) давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 223 КПК України;
- 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- 9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

- 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;
- 11) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);
- 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;
- 13) заявляти відводи;
- 14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України;
- 15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;
- 16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді;
- 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра не підтвердилася;
- 18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Підозрюваний зобов'язаний:

- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;
- 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;
- 4) надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді.

Підозрюваному вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Особливості допиту підозрюваних при виявленні факту торгівлі людьми

- Ефективність допиту підозрюваного значно зростає, якщо його проводити негайно після затримання.
- Однією з умов якісного проведення допиту підозрюваного є його ретельна підготовка.
- Щодо послідовності проведення допитів підозрюваних – спочатку необхідно допитувати тих осіб, які, на думку слідчого, будуть давати правдиві показання.
- Якщо аналізований злочин вчинений групою осіб, то проводячи допит, слідчому доцільно використовувати суперечності й конфліктні стосунки між окремими учасниками групи.
- Під час проведення допиту слідчому за допомогою спеціальних тактичних прийомів необхідно встановити психологічний контакт з підозрюваним, створити атмосферу взаєморозуміння.
- Постановка питань під час проведення допиту підозрюваних осіб є важливим елементом для зібрання якнайбільшої кількості інформації про обставини злочину.

Перелік типових питань, які необхідно з'ясувати під час допиту підозрюваних осіб

- Коли, де, з ким, за чиєю ініціативою та за яких обставин була досягнута домовленість про продаж людей за кордон, які умови цього приводу були узгоджені та яким чином вони виконувалися, як підтримувався зв'язок, як здійснювалася оплата за вивезених за кордон осіб?
- Коли, де, ким та яким чином здійснювалося «вербування», які саме способи при цьому використовувалися?
- Як здійснювалося вивезення осіб за кордон, починаючи з оформлення необхідних для цього документів та закінчуючи переміщенням через державний кордон України?
- Яким чином здійснювалося «працевлаштування» потерпілих за кордоном?
- Хто входив до складу злочинної групи та як здійснювався розподіл ролей у ній (характер злочинної групи (група за попередньою змовою, організована група, злочинна організація)?
- Структура злочинної групи, зумовлена взаємозв'язками та взаємовпливом її членів, розподіл ролей; система правил поведінки для членів злочинної групи, характер санкцій за їх порушення і види заохочень, що застосовуються щодо окремих членів; способи протидії припиненню і розслідуванню торгівлі людьми (конспірація злочинної діяльності, зв'язки членів групи (насамперед організаторів) з представниками органів влади, відпрацювання лінії поведінки на слідстві та ін.).

- Технічне забезпечення діяльності злочинної групи (технічні засоби, що використовуються для вчинення кримінального правопорушення, забезпечення безпеки членів злочинної групи, підвищення ефективності протидії діяльності правоохоронних органів з припинення та розслідування злочинів тощо).
- Наявність та розміри грошових фондів, що використовуються злочинною групою.

Вибір тактики допиту визначається залежно від слідчої ситуації, що склалася на момент розслідування. Важливо знати, якими є відносини між учасниками злочинної групи, зважати на психологічні особливості кожного з них.

Крім того, у ході проведення допиту слідчому важливо з'ясувати:

- Які цінності придбано на кошти, виручені від торгівлі людьми, де вони знаходяться на момент допиту?
- Чи вкладалися отримані злочинним шляхом кошти в розширення злочинного бізнесу?
- Скільки грошей вкладено, які є рахунки в банках, на чие ім'я, чи купувалися на ці гроші цінні папери, криптовалюти, тощо, які, скільки, де вони містяться?
- Чи були випадки давання неправомірної вигоди особі для сприяння в учиненні кримінального правопорушення? Якщо «так», то кому давалася, у яких сумах?

Також під час допиту необхідно спрямувати зусилля на встановлення всіх, без винятку, потерпілих, які могли використовувати «послуги» злочинців для виїзду за кордон, місця знаходження документів та предметів, що можуть стати відповідними речовини доказами (записники, банківські документи, паспорти, квитки, квитанції, що свідчать про виїзд та перебування за кордоном, тощо), а також обставин, пов'язаних з використанням коштів, здобутих від торгівлі людьми.

Ситуації, що виникають під час проведення допиту підозрюваних осіб, поділяються на такі види:

1. Підозрювана особа дає правдиві показання.
2. В показаннях підозрюваної особи містяться суперечливі відомості.
3. Підозрювана особа відмовляється від дачі показань або повідомляє завідомо неправдиві відомості.

Зважаючи на цю класифікацію ситуацій слідчому необхідно обрати певну тактику допиту.

1. Для допиту в безконфліктній ситуації, коли підозрювані дають правдиві показання і визнають свою вину у вчиненні торгівлі людьми, головне тактичне завдання слідчого полягає в з'ясуванні і фіксуванні показань підозрюваного в повному обсязі (залежно від його поінформованості), при цьому настільки деталізувати і конкретизувати пояснення, щоб усі обставини, які фіксуються в них, можна було перевірити і підкріпити іншими доказами.

2. Особи, які дають показання суперечливого характеру, як правило, приховують ті обставини вчинення торгівлі людьми, що посилюють кримінальну відповідальність і тягнуть більш суворе покарання. До обставин, що приховуються підозрюваними або щодо яких вони дають суперечливі показання, належать: вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, організованою групою; вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітніх, кількох осіб; наявність епізодів злочинної діяльності, про які невідомо слідчому, тощо.

Для викриття допитуваного в брехні та переконання його в необхідності давати правдиві показання слід застосовувати тактичні прийоми емоційного впливу:

- роз'яснення протиправності вчиненого та його тяжких наслідків з метою викликати розкаяння особи підозрюваного;
- прийом «морального стимулювання», тобто активізація позитивних якостей особи допитуваного;
- роз'яснення п. 1 ст. 66 КК України про те, що щире каяття пом'якшує покарання, та демонстрація відповідних прикладів з практики (наприклад, коли підозрювана особа побоюється винесення судом більш суворого вироку при встановленні злочинної діяльності в повному обсязі).

Тактичні прийоми логічного впливу:

- пред'явлення доказів, що заперечують показання допитуваного (попередньо, від менш вагомих до більш вагомих; пред'явлення відразу найбільш важливого доказу);
 - пред'явлення доказів, які вимагають від допитуваного деталізації свідчень з метою виявлення суперечностей між ним і співучасниками;
 - логічний аналіз суперечностей між інтересами допитуваного і його співучасників;
 - доведення безглуздості зайнятої позиції допитуваного.
3. Підозрювана особа взагалі відмовляється від дачі показань або дає завідомо неправдиві показання. Обумовлене це глибокою антигромадською установкою особи, а також тим, що для такої особи вчинення розслідуваного кримінального правопорушення не є першим.

При проведенні допиту з підозрюваними особами, які заперечують свою причетність до вчинення кримінального правопорушення, досить важливо не дати злочинцям можливості правильно зорієнтуватись у тому обсязі інформації, яким володіють правоохоронні органи. З огляду на це під час допиту доцільно використовувати лише окремі, ретельно вибрані фрагменти протоколів допитів потерпілих осіб, свідків, інших підозрюваних осіб або відповідних аудіо- чи відеозаписів, якщо вони проводилися під час оперативно-роз-

шукових заходів, чи слідчих (розшукових) дій щодо конкретних обставин, створюючи у підозрюваної особи враження, що механізм вчинення кримінального правопорушення уже відомий.

Допит підозрюваних осіб при розслідуванні торгівлі людьми має свої особливості, які полягають в тому, що це кримінальне правопорушення вчиняється в більшості випадків групою осіб. Зважаючи на це слідчий повинен для досягнення мети допиту з числа всіх підозрюваних у вчиненні торгівлі людьми першими допитати учасників групи з менш сильними волевовими якостями, а також осіб, чия участь у діяльності злочинної групи мала другорядний характер. Як правило, ці особи більш схильні до продуктивного контакту зі слідчим і дачі більш відвертих показань.

Осіб, які за розподілом ролей у злочинній групі виконували рядові, суто «технічні» обов'язки вербувальників, кур'єрів, «провідників» тощо, доцільно допитувати, акцентуючи насамперед на фактичних обставинах подій, що відбувалися, виконанні ними вказівок саме організаторів цих подій (організаторів кримінального правопорушення), ступеню їх обізнаності щодо кінцевої мети злочинної діяльності, поступово підводячи їх до готовності «співпрацювати» з правоохоронними органами. Основною метою при цьому слід вважати з'ясування всіх обставин вчинення кримінального правопорушення та причетних до цього осіб, які відомі підозрюваним, встановлення додаткових епізодів злочинної діяльності та визначення напрямів проведення подальших слідчих (розшукових) дій³⁴.

Під час допиту підозрюваних осіб щодо незаконної міграції слід з'ясувати такі питання:

- Як здійснювалося переправлення осіб через державний кордон України?
- З ким була досягнута домовленість щодо переправлення осіб через державний кордон України?
- Чи має підозрювана особа приятельські, дружні, ділові зв'язки з працівниками митних органів? Якщо так, то які й з ким?
- Який склад злочинної групи, роль кожного з них?
- Скільки осіб брали участь у переправленні мігрантів, роль кожного з них?
- Хто, де, коли зустрічав мігрантів?
- Протягом якого часу здійснювалося незаконне переправлення осіб через державний кордон України?
- Чи знайомий підозрюваний з незаконними мігрантами?
- Як виходили на контакт із мігрантами (хто здійснював поставку)?
- Чи здійснювалося документальне оформлення переправлення осіб через державний кордон України (виготовлення фальшивих документів)?

³⁴ Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... к-та юрид. наук. Київ, 2014. 255 с.

- Хто займався виготовленням фальшивих документів?
- Хто надавав квартиру для тимчасового проживання мігрантів?
- Як здійснювалася оплата за незаконне переправлення осіб?
- Хто надавав транспортні засоби для перевезення мігрантів?

Під час допиту організаторів злочинної групи слід з'ясувати:

- У кого виник задум щодо організації злочинної групи, за яких обставин?
- Яка злочинна діяльність планувалась?
- Епізоди та учасники злочинної діяльності.
- Чи брав організатор безпосередню участь у вчиненні кримінального правопорушення?
- Які способи використовувалися при вчиненні кримінального правопорушення?
- Яка структура злочинної групи, засоби конспірації, засоби й способи зв'язку?
- Яка матеріально-технічна оснащеність групи?
- Способи залучення в злочинну групу нових членів.
- Чи є корупційні зв'язки з представниками державних та інших структур?
- Яким чином отримували злочинні доходи, спосіб розподілу цих доходів серед членів злочинної групи?
- Чи мали місце конфліктні стосунки в групі, яка система покарань?³⁵

³⁵ Соколова Я.А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Випуск 11. С.86-92.

8.4. ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ

У кримінальних провадженнях вікові характеристики його учасника мають певне значення, що знаходить своє відображення у процесуальних нормах. Це, зокрема, визначає особливості підготовки й проведення допиту малолітньої особи – дитини до досягнення нею чотирнадцяти років і неповнолітньої особи, якою може бути малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (пункти 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Вік особи встановлюється в загальному порядку за відповідними документами, а в разі їх відсутності – за результатами судово-медичної або комплексної судово-медичної та психологічної експертиз.

РОБОТА ІЗ ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ/ПОТЕРПІЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ПОРІВНЯНО З ДОРОСЛИМИ ОСОБАМИ ЗА СВОЄЮ СПЕЦИФІКОЮ Є НАБАГАТО СКЛАДНІШОЮ ЧЕРЕЗ РЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ

- Життя та здоров'я дітей перебуває у постійній небезпеці, оскільки їх організм ще проходить стадію росту та формування. Власне тому слідству не потрібно доводити уразливий стан дитини.
- Діти, які були змушені надавати сексуальні послуги, більше наражаються на небезпеку бути зараженими різними інфекційними захворюваннями, що передаються статевим шляхом, ніж дорослі.
- Вживання алкоголю, наркотичних засобів, одурманюючих або психотропних речовин може призвести до затримки психологічного та фізичного розвитку та до загострення різного роду захворювань.
- Діти, які постраждали від торгівлі людьми, позбавлені можливості отримувати освіту, у тому числі таку, яка спрямована на розвиток життєвих навичок, що сприяють здоровому способу життя, відповідальному ставленню до нього та уникненню ризикованих форм поведінки.
- Діти знаходяться у постійній залежності від дорослих, які надають їм їжу, місце перебування та інші можливості для виживання. У них не сформоване розуміння відповідальності за свої слова та дії.

При роботі з дитиною, яка постраждала від торгівлі людьми, слід дотримуватися загальних принципів:

- дотримання прав дитини згідно з Конвенцією ООН про права дитини;
- врахування найкращих інтересів дитини при вирішенні поставлених завдань;
- відсутність дискримінації стосовно дитини. Її статус постраждалої (потерпілої) від торгівлі людьми особи в жодному разі не повинен ставати клеймом і впливати на подальше життя та розвиток її особистості;
- повага до думки дитини. Насамперед, думка дитини повинна враховуватися з огляду на її вік, а також ступінь зрілості та її інтереси. Кожна думка має обов'язково братися до уваги при вирішенні питань, які стосуються подальших умов життя дитини;
- забезпечення захисту. Діти повинні знаходитися в безпечному місці й бути захищеними.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК України, і одночасно вимоги, встановлені ст. 226 цього Кодексу, які й розкривають окремі особливості цієї слідчої (розшукової) дії. **Обов'язковою** в таких випадках є присутність під час допиту малолітніх чи неповнолітніх свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих їхніх законних представників (ст.ст. 44, 59 КПК), якими можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представників органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній, педагога або психолога, а під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених – також захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України). Присутність під час допиту таких осіб лікаря визначається в кожному конкретному випадку особою, яка проводить допит, з урахуванням того, що запрошений для присутності під час допиту лікар повинен бути спеціалістом у галузі дитячої психології або педіатрії, а не з будь-якої іншої медичної галузі знань. Запрошення зазначених осіб для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи не обмежується лише їх присутністю під час проведення слідчої (розшукової) дії, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право з дозволу слідчого чи прокурора ставити допитуваним особам запитання або висловлювати заперечення проти окремих із заданих малолітньому або неповнолітньому запитань.

Законний представник повинен бути присутнім під час допиту поряд з педагогом або психологом. Залежно від характеру відносин малолітнього чи неповнолітнього із законним представником і обставин кримінального провадження слідчий, прокурор має право на власний розсуд або за погодженням із допитуваною особою визначати, хто саме із законних представників буде присутнім під час допиту. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, потерпілого для участі в кримінальному провадженні, а стосовно свідка – для участі у допиті, копія якої вручається законному представнику.

Залежно від особи допитуваного як педагога можуть бути викликані для присутності під час проведення допиту вчителі шкіл, викладачі педагогічних навчальних закладів чи педагогічних факультетів, співробітники місцевих відділів освіти, які мають педагогічну освіту й досвід роботи з дітьми, вихователі дитячих дошкільних закладів тощо. Їхня присутність або присутність під час допиту психолога є обов'язковою, оскільки для правильного й результативного проведення допиту потрібні спеціальні знання в галузі педагогіки, дитячої та юнацької психології, що може не лише сприяти встановленню психологічного контакту з допитуваним, наданню правильної оцінки його поведінки під час допиту й відповідям на поставлені запитання, а й охороняти психічне здоров'я малолітнього чи підлітка від можливого травматичного впливу незвичної для них ситуації.

Тривалість проведення допиту будь-якої особи має процесуальне обмеження в часі. Для малолітньої або неповнолітньої особи незвична обстановка допиту, характер і зміст запитань, які ставляться перед ними, і потреба формулювання відповідей, що не може спиратися на достатній життєвий досвід такої особи, становить значні труднощі й викликає швидку психологічну втому, особливо у випадках, якщо предмет допиту може негативно вплинути на психіку, стосується особистих інтересів та прав допитуваної особи. З цієї причини визначено як обов'язкову умову те, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Якщо є потреба допитати малолітню або неповнолітню особу в межах кількох кримінальних проваджень, то і в таких випадках загальний час проведених допитів не має перевищувати двох годин на день, а кожен окремих допит не може тривати без перерви понад одну годину. Час перерви, що потрібен для відновлення сил допитуваного і встановлення його психологічної рівноваги, не визначено, але слід вважати, що перерва у допиті повинна становити не менше двох годин щодо допиту як малолітньої, так і неповнолітньої особи, а на час перерви для такої особи повинні бути створені належні умови для відпочинку, що виключає можливість проведення з нею в цей час будь-яких інших слідчих (розшукових) дій або інших заходів, які заважають нормальному відпочинку. Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту.

Оскільки свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, не може нести кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за завідомо неправдиві показання, а потерпілий, який не досяг такого самого віку, – за давання завідомо неправдивих показань, то перед початком допиту таким особам замість попередження про таку відповідальність у доброзичливій формі роз'яснюється про громадянський обов'язок давати правдиві показання. Крім того, їм слід роз'яснити значення повідомлення відомостей, які стосуються кримінального провадження, та необхідність розповісти все відоме у цьому провадженні. Допомогу в цьому можуть надати присутні під час допиту законний представник, педагог або психолог.

Права й обов'язки присутнім при допиті особам роз'яснюються до початку допиту, що зазначається і підтверджується підписами присутніх осіб на початку протоколу допиту до викладення сутності поставлених запитань та отриманих від малолітньої або неповнолітньої особи відповідей. До протоколу заносяться також заперечення присутніх осіб проти поставлених запитань та поставлені ними допитуваним особам запитання і відповіді на них або вказується про ненадання дозволу на постановку таких запитань особою, яка проводить допит.

Проведення допиту неповнолітніх обов'язково вимагає врахування їхніх вікових особливостей та ретельної попередньої підготовки слідчого. До підготовчого етапу належать такі елементи:

- обрати місце та обстановку для допиту дошкільника (у «зеленій кімнаті», дитячому закладі, вдома), тобто там, де дитина відчуває себе більш захищеною;
- вивчити індивідуально-психологічні особливості дитини, її «сильні та слабкі місця»; схильність до фантазування; захоплення; улюблені ласощі тощо;
- вивчити її соціальне оточення та стосунки з нею, інформацію про її друзів, кумирів;
- запросити на допит вчителя, вихователя, психолога, тобто осіб, які допоможуть краще підібрати психолого-педагогічні методи для проведення допиту;
- підготувати перелік запитань;
- підготувати наочний матеріал (іграшки, макети, фотографії, малюнки тощо);
- підготувати відеокамеру, мікрофон для відеозапису;
- дати можливість дитині звикнути до себе та встановити довірливі стосунки з нею. Для цього необхідно попередньо зустрітись;
- налаштувати дитину на процес допиту (дитина будь-якого віку повинна йти на допит, усвідомлюючи, чому і для чого вона тут);
- розповісти про те, що під час допиту буде проводитися відеозйомка;
- з'ясувати, в якому емоційному стані перебувала дитина на момент сприйняття подій (чи була, зокрема, налякана, схвильована тощо); чим була зайнята в цей момент, брала сама участь у події чи могла тільки спостерігати її, чи була ця подія в центрі її уваги;
- з'ясувати, чи обговорювали дорослі ці події в присутності дитини.

За день до допиту дитину важливо попередити про проведення допиту та пояснити, для чого він потрібен. Це може зробити хтось із батьків, або, наприклад, соціальний працівник у притулку. Важливо, однак, утриматися від рекомендацій щодо того, як дитині необхідно відповідати на запитання та яку інформацію надавати. Такі рекомендації можуть вплинути на сприйняття подій дитиною та призвести до надання неповних чи не надто правдивих свідчень.

Проведення допиту неповнолітнього має базуватися на повазі до думок, поглядів, почуттів дитини та здійснюватися з огляду на дотримання морально-етичних принципів.

Встановлення контакту включає створення комфортної атмосфери та сприятливих умов для проведення допиту, а також активне слухання:

- очі повинні знаходитися на рівні очей дитини;
- «тримати паузу» в бесіді, що допоможе дитині розібратися у своїх переживаннях;
- використовувати кивки головою, техніку відлуння (повтор фрази);
- звертати увагу на невербальну мову;
- уникати асоціативного сприйняття, включити повну увагу.

Під час допиту необхідно поставити телефон на беззвучний режим або зовсім вимкнути, усунути сторонні звуки (музика, відчинені вікна, двері). Важливо контролювати власні емоції та бути готовим до різних поведінкових та емоційних реакцій дитини. Особливої уваги потребують діти, які постраждали від сексуальної експлуатації.

Залежно від віку дитини, а також її індивідуальних психологічних та особистісних особливостей під час допиту можна використовувати спеціальні матеріали. Це в багатьох випадках може допомогти налагодити ефективну комунікацію з дитиною.

Засобами «комунікаційної допомоги» можуть бути:

1. Детальні анатомічні малюнки людей (жіночої та чоловічої статі) – для сором'язливих/збентежених дітей, а також для маленьких дітей. Іноді діти не можуть чи не хочуть говорити, але на малюнку можуть показати, що з ними сталося.
2. Олівці, фарби та папір для описання/змалювання інформації про насильство.
3. «Обличчя почуттів» для малих дітей для звіту про їх почуття (злість, радість, страх тощо).
4. Іграшка-телефон, щоб дитина могла говорити. Це – інструмент, що може допомогти розмові з маленькими дітьми. Можна застосовувати й інші подібні засоби, такі як м'які іграшки, шкатулки «для секретів» тощо.
5. Анатомічні ляльки (спеціальні ляльки, які мають анатомічні особливості, як і у людини, в тому числі статеві органи. На цих ляльках дитина показує, як саме було вчинене насилля). Предмети комунікаційної допомоги мають використовуватись як анатомічна модель, допомога для демонстрації, інструмент дослідження станів дитини або встановлення відповідного рівня розуміння між дитиною та дорослим. Вони не можуть бути використані як діагностичний тест, для стимулювання фантазії дитини, а також для використання навідних питань. Необхідно мати на увазі, що не всі діти розуміють, що таке насильство.

Ефективність допиту залежить від побудови взаєморозуміння між особою допитуючого та неповнолітньою особою, адже це є запорукою повноти допиту. Слід дотримуватися нижченаведених рекомендацій щодо проведення допиту дитини.

1. Допит з дитиною має починатися із запитань, що не пов'язані з темою експлуатації: скільки їй років, коли в неї день народження, чи є в неї друзі? Запитання мають бути короткими, чіткими та простими.
2. Забороняється ставити некоректні запитання, обіймати, відкрито жаліти дитину; слід бути тактовним та обережним у своїх висловлюваннях.
3. Не допускається використання термінів «жертва», «насильство», «жорстоке поведіння» тощо.
4. Дотримуватись соціальної дистанції (соціальна дистанція – від 1,21 до 3,6 м – зона спілкування між чужими людьми), якщо сама дитина не обрала іншої.
5. Пояснити дитині мету та причини проведення допиту.
6. Домовитися з дитиною про умови проведення допиту, роз'яснити їй її права, домовитися про перерви. На цьому етапі важливо показати дитині, що ви надаватимете їй необхідну підтримку. В жодному разі не можна залякувати дитину. Пояснити дитині, що вона може корегувати особу, яка проводить допит, якщо дитина неправильно її зрозуміла або припустилася помилки. Пояснити, що ви не були там, де відбувалися події, і тому будете ставити багато різних запитань. Також пояснити, що, можливо, будете ставити ті самі запитання (можете, наприклад, сказати, що «маєте погану пам'ять, бо старий за віком»). Насправді, однакові або подібні питання дають можливість з'ясувати, чи дитина не вигадує, але намагайтесь ставити запитання у варіаціях, а не постійно одне й те саме. Поясніть також дитині, що вона не в школі, тобто не повинна заробляти «оцінки».

УВАГА!

- діти залежать від дорослих, які мають допомогти їм відновити події в пам'яті;
- діти не виправляють дорослих, бо вважають, що дорослі завжди мають рацію;
- сила пам'яті залежить від мови, розвитку і досвіду;
- діти впевнені, що повтор одного й того самого запитання говорить про те, що вони надали неправильну відповідь.

7. Пояснити, що не можна говорити неправду; можливо, погратися з дитиною в гру «правда – брехня», щоб зрозуміти, чи вона розрізняє ці поняття. Наприклад, сказати: «Я зараз обідаю з тобою в ресторані – це правда чи брехня»? Також попередити, що якщо дитина чогось не знає, так і казати: «Я не знаю», а не придумувати.
8. Оцінити рівень розвитку дитини: наскільки вона володіє мовою, чи розуміє всі ваші запитання та слова, які ви використовуєте. Наприклад, діти молодше 8 років можуть погано розуміти і некоректно використовувати прийменники: «на», «під» тощо. Для з'ясування цього, можна попросити дитину на малюнку показати, що знаходиться «під», «біля», «на», «в», «поза». Прийменники мають бути відповідними до описання дитиною позицій тіла, знаходження одягу. Попросіть дитину маніпулювати предметами або за допомогою маркерів продемонструвати знання. Маленькі діти також можуть погано орієнтуватися в часі та просторі. Тому також важливо перевірити, які вони називають дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «вчора», «завтра» тощо.
9. Пояснити дитині, що допит записується (документується), а також як саме цей запис буде надалі використовуватись³⁶.

У роботі з дітьми загальні тактичні прийоми проведення допиту є малоефективними (а робота з дітьми дошкільного віку взагалі є надзвичайно складною), тому доцільніше проводити нестандартний допит з використанням елементів арт-терапії та малюнкових проективних методик. Це можуть бути методики: «Незакінчені речення», «Малюнок неіснуючої тварини», «Малюнок сім'ї», «Папір і олівець», «Дім-дерево-будинок», «Намалюй людину» тощо. Ефективність проективних методик доведена практичним досвідом взаємодії правоохоронних органів та громадських організацій і рекомендується для використання як краща практика. Так, у 2011 р. правоохоронні органи у Чернівецькій області під час проведення допиту дитини (дівчинка 8 років, яку вилучили під час купівлі-продажу), намагалися дізнатися у неї про особу, яка продавала дитину. Дівчинка називала її матір'ю. Однак ця інформація не підтвердилась. Тоді психолог, яка була присутня під час допиту дитини, запропонувала використати проективну методику «намалюй свою сім'ю». На малюнку дівчинка зобразила жінку, яка не походила на підозрювану. Під час повторного допиту дитини стало зрозумілим, що жінка, яка продавала дитину, не є її матір'ю, а навчила її цьому навмисно після викрадення.

Під час допиту за участю дитини необхідно звернути увагу на такі моменти:

- що змінило настрій дитини?
- яка тема змінила настрій?
- яка тема спричинила зміну в поведінці?

³⁶ «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М.Цільмак, О.В. Швед та ін. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.

- яка тема спонукала дитину відволіктись?
- які теми дитина обминала зовсім?
- що уразливість дитини говорить саме вам?
- про що говорить мова її тіла?

На завершальному етапі допиту слід зробити наступні дії:

- Впевнитись, що дитина пододала стрес.
- Повернутися до нейтральної теми.
- Подякувати дитині за її участь у розмові. Дякуйте саме за участь, а не за те, що вона розповіла.
- Запитайте дитину, чи немає в неї питань до вас. Це допоможе дитині відчувати завершеність вашої розмови і дасть можливість спитати про ті речі, які їй, можливо, турбують.

Окрему увагу потрібно звернути на ст. 35 «Опитування дитини» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, де зазначено:

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:
 - а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
 - б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цього приміщенні;
 - в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цього;
 - г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
 - д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
 - є) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.
2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.
3. Якщо вік жертви не встановлено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, то заходи, передбачені в пунктах 1 та 2 цієї статті, застосовуються до неї доти, доки тривають перевірки її віку.

УЧАСТЬ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА, ПЕДАГОГА, ПСИХОЛОГА АБО ЛІКАРЯ У СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ЗА УЧАСТЮ МАЛОЛІТНЬОЇ АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ (СТ. 227 КПК УКРАЇНИ)

У разі проведення слідчих (розшукових) дій за участі малолітньої або неповнолітньої особи участь у їх проведенні законного представника, педагога або психолога є обов'язковою, а за необхідності – лікаря.

Право на залучення законного представника малолітнього або неповнолітнього підозрюваного й обвинуваченого передбачене ч. 1 ст. 44 КПК України, а малолітнього або неповнолітнього потерпілого – ч. 1 ст. 59 КПК України. Окремої процесуальної норми, що встановлює право неповнолітнього свідка на залучення законного представника, не передбачено, тому такою нормою слід вважати ч. 1 ст. 227 КПК України, а питання його участі у кримінальному провадженні – регулювати згідно з положеннями ст. 44 КПК України. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника малолітнього чи неповнолітнього підозрюваного, потерпілого для участі в проведенні слідчих дій під час конкретного кримінального провадження, а стосовно свідка – під час проведення конкретної слідчої дії в межах цього кримінального провадження, копію якої вручає законному представнику.

Обов'язковою у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, є участь захисника, навіть якщо на час проведення з ними слідчих дій таким особам виповнилося 18 років.

Обов'язок забезпечити їх участь у проведенні слідчих дій покладається на процесуальну особу, яка такі дії проводить. Це забезпечується шляхом офіційного виклику законного представника, педагога або психолога, а у передбачених законом випадках – і захисника на визначений час до місця проведення слідчих дій особою, яка такі дії проводить. В разі неявки запрошених осіб для участі в проведенні слідчої дії її слід перенести на інший час і вжити заходів для з'ясування причин неявки запрошених. Якщо такі причини є істотними та унеможливають участь конкретного законного представника малолітньої або неповнолітньої особи, педагога або психолога, а у визначених законом випадках – також адвоката в проведенні слідчої дії, то треба наступного разу забезпечити участь у слідчій дії інших осіб, які можуть виконувати обов'язки законного представника, педагога або психолога, захисника, оскільки їхня відсутність грубо порушує процесуальні норми, що нівелює результати слідчої дії і не дає підстав посилатися на встановлені під час проведення такої слідчої дії фактичні дані як на докази.

На розсуд слідчого чи прокурора ставиться вирішення питання щодо необхідності запрошення для участі в проведенні слідчої дії за участі малолітньої або неповнолітньої особи лікаря, а також вирішення питання, кого саме: педагога або психолога чи обох треба запросити для участі в конкретній дії. Фах лікаря як спеціаліста визначається виходячи не з наявності в учасників слідчої дії певних захворювань і прогнозованої потреби надання медичної допомоги, а з урахуванням тих обставин, що учасник чи один з учасників слідчої (розшукової) дії є малолітньою або неповнолітньою особою, і саме факт недосягнення особою повноліття зумовлює потребу присутності додаткового учасника слідчої (розшукової) дії, який має відповідну медичну підготовку.

Учасникам слідчої дії надається право ставити запитання допитуваним малолітнім чи неповнолітнім особам, що роз'яснюється до початку проведення слідчої дії і про що зазначається на початку протоколу. Слід мати на увазі, що такі **запитання законний представник, педагог або психолог, а також лікар можуть задавати лише з дозволу особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію**, адресувати їх малолітньому або неповнолітньому, а за змістом такі запитання повинні мати уточнювальний характер і не містити підказок чи вказівок малолітній або неповнолітній особі щодо її відповідей, дій чи поведінки під час проведення слідчої (розшукової) дії. Водночас слідчий, прокурор має право відвести поставлені запитання, якщо вони не стосуються суті слідчої дії, заважають досягненню поставленої мети або можуть вплинути на об'єктивність і повноту встановлюваних обставин.

Відповідно до положень ст. 227 КПК України можливість обмеження участі у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунення від участі в кримінальному провадженні взагалі надається лише стосовно законного представника малолітнього або неповнолітнього свідка та потерпілого. Таке право надано слідчому, прокурору, які здійснюють кримінальне провадження, і реалізується ними за власною ініціативою або за клопотанням малолітнього чи неповнолітнього, незалежно від того, ким було прийняте рішення про залучення конкретного законного представника до участі в слідчій дії. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову, в якій вказує, чому саме і як участь конкретного законного представника може завдати шкоди інтересам малолітньої або неповнолітньої особи, в якому обсязі і для проведення яких слідчих (розшукових) дій обмежується участь законного представника або з якого часу його слід вважати усунутим від участі в кримінальному провадженні. З огляду на обов'язковість участі законного представника у слідчих (розшукових) діях за участі малолітньої або неповнолітньої особи цією самою постановою має бути призначено іншого законного представника для участі в проведенні окремої дії, якщо участь законного представника обмежується, або для участі в подальшому кримінальному провадженні під час проведення слідчих дій, якщо законного представника усунуто взагалі. З прийнятим рішенням повинен бути ознайомлений малолітній або неповнолітній свідок чи потерпілий, а копія відповідної постанови слідчого, прокурора направляється як раніше залученому, так і новому законному представнику.

У разі якщо дії законного представника суперечать інтересам малолітнього або неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, за рішенням слідчого, прокурора такий законний представник замінюється іншим в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 44 КПК України. З цією метою слідчий, прокурор виносить відповідну постанову, з якою знайомить усіх заінтересованих осіб.

Обмеження або усунення педагога, психолога чи лікаря від участі у слідчих (розшукових) діях за участі малолітньої або неповнолітньої особи не передбачено. Такі особи викликаються як фахівці в певній галузі знань і для участі лише в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а у випадку завдання чи спроби з їхнього боку завдання шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього учасника слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор зобов'язаний негайно припинити проведення слідчої (розшукової) дії та вжити відповідних заходів впливу на таких осіб.

Правила, викладені вище, застосовуються і до порядку проведення одночасного допиту кількох осіб, якщо одним із допитуваних або кількома з них є малолітні чи неповнолітні. Особливої уваги заслуговують випадки торгівлі людьми, в яких постраждалими/потерпілими є діти.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

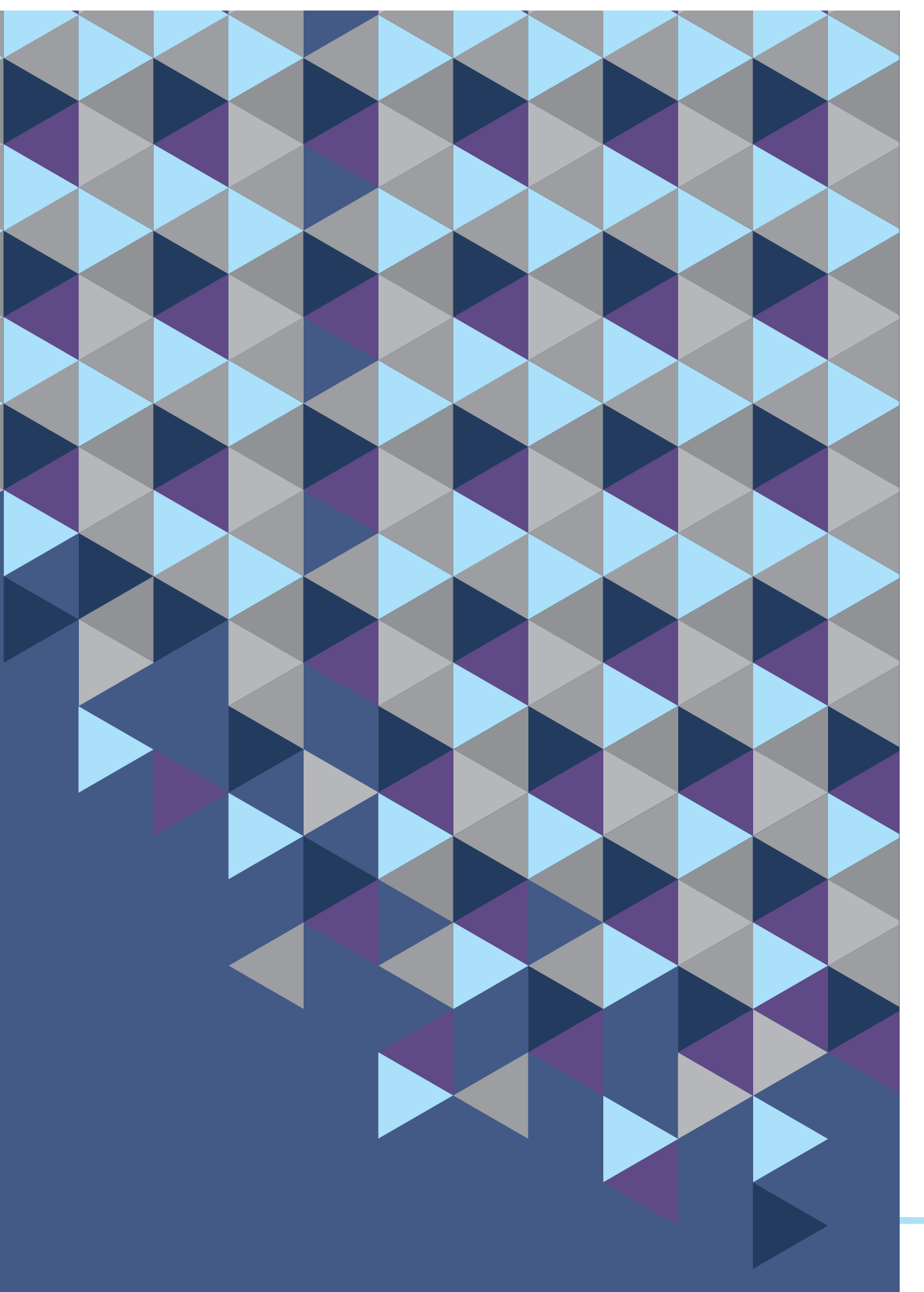
1. Яких правил слід дотримуватися для успішного проведення допиту потерпілої особи?
2. Яких принципів у роботі слід дотримуватися під час допиту для запобігання ризиків повторного травмування потерпілих осіб від торгівлі людьми?
3. Назвіть перелік типових питань, що підлягають з'ясуванню при допиті потерпілих осіб від торгівлі людьми.
4. Перелічіть типові питання, що підлягають з'ясуванню при допиті нелегального мігранта (затриманого під час незаконного переправлення в Україну, транзиту та незаконного перебування на її території або нелегального виїзду за межі держави Україна).
5. Назвіть категорії осіб, які можуть бути свідками незаконної міграції.
6. Охарактеризуйте тактичні прийоми, які застосовуються під час допиту підозрюваних осіб.
7. Проаналізуйте тактичні особливості проведення допиту неповнолітніх осіб.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бардацька О.В, Обрізан Н.М, Орлеан А.М. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації. МВС України Головне слідче управління. Київ, 2008. 60 с.
2. Весельський В.К., Пясковський В.В. Торгівля людьми в Україні. Проблеми розслідування: навч. посібн. Київ: КНТ, 2007. 265 с. // http://megalib.com.ua/book/16_Torgivlya_ludmi_v_Ykraini_Problemi_rozslidyvannya.html (дата звернення 20.07.2019).
3. Вміння слухати співрозмовника: прості правила ефективного спілкування // <https://busines.in.ua/vminnya-sluhaty-spivrozmovnyka-prosti-pravy-la-efektyvnogo-spilkuvannya> (дата звернення 15.07.2019 р.).
4. Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед та ін. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 112 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 20.01.2019).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення 15.07.2019 р.).
7. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р., ратифікована Законом України від 21 вересня 2010 р. № 2530-VI.
8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства // zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення 19.07.2019).
9. Криміналістика: підручн. / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, О.В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
10. Матюшкова Т.М. Бар'єри спілкування в тактиці допиту: деякі особливості виникнення та прийоми подолання. Право і безпека. 2010. № 4 (36). С. 187–190.
11. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О.В. Захарова, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 192 с.
12. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібн. / О.І. Гарасимів, О.В. Захарова та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 184 с.
13. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці (Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні). Київ: Фенікс, 2014. 160 с.

14. Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів: ознайомчі матеріали для держав – членів ЄС, асоційованих членів і держав – кандидатів на вступ / Міжнародний центр розвитку міграційної політики. Відень: ТОВ «КЛГЗ», 2007. 217 с.
15. Обмін слідчими та прокурорськими методиками у розслідуванні справ по торгівлі людьми: матеріали міжнародного семінару (28 лютого – 1 березня 2002 року). Київ: Україна, 2002.
16. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: науково-методичні рекомендації / К.Л. Бугайчук, В.В. Корнієнко, А.М. Шульга та ін. Харків: ХНУВС, 2016. 103 с.
17. Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (дата звернення 15.07.2019 р.).
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2012 р. № 417 «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми». Урядовий кур'єр. 2012. 29 червня // zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-п (дата звернення 15.07.2019 р.).
19. Процесуальний порядок здійснення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів: методичні рекомендації / укл. О.В. Захарова, Р.М. Шехавцов та ін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 146 с.
20. Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: довідник / укл. А.-М.Ю. Ангеленюк, Ю.В. Гуцуляк, О.В. Захарова, Р.М. Шехавцов та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 85 с.
21. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 255 с.
22. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації. МВС України. Головне слідче управління. Київ, 2008. 37 с.
23. Рекомендації з етики й безпеки проведення співбесід із жінками, які стали об'єктом торгівлі людьми. Женева: ВООЗ, 2003 р. (Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO) // <http://www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf> (дата звернення 15.07.2019 р.).
24. Соколова Я.А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 86–92.

Тема 9

**ОБШУК У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЮ МІГРАЦІЄЮ****9.1. ПОНЯТТЯ, ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК,
ВИДИ ТА ПІДСТАВИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
ТА НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ**

Розслідування кримінальних правопорушень передбачає провадження пошуково-пізнавальних дій, які сприяють виявленню джерел доказової та орієнтуючої інформації. У кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, незаконну міграцію відшукування прихованих об'єктів (знарядь злочину, речових доказів, розшукуваних осіб, майна, на яке може бути накладений арешт, тощо) може бути здійснено під час обшуку, загальний процесуальний порядок проведення якого визначений ч. 3 ст. 208, ст.ст. 223, 234–236 КПК України. Ця слідча (розшукова) дія у таких кримінальних провадженнях, як правило, виступає компонентом комплексів процесуальних дій, які здійснюються для документування протиправної діяльності осіб щодо торгівлі людьми, незаконної міграції.

ОБШУК – це обґрунтована доказами, що є у кримінальному провадженні, слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в примусовому обстеженні особи, житла чи іншого володіння особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Від інших слідчих (розшукових) дій обшук відрізняється передусім своїм пошуковим та примусовим характером.

Пошуковий характер обшуку полягає в тому, що ця слідча (розшукова) дія насамперед спрямована на відшукування матеріальних носіїв відомостей, які стосуються події кримінального правопорушення та причетних до неї осіб та мають значення для швидкого, повного та неупередженого розслідування. Особливість характеру пошукових дій під час проведення обшуку обумовлюється тим, що слідчий не завжди володіє вичерпною інформацією про предмет пошуку (тобто йому може бути відома тільки його родова характеристика) та його точне місцезнаходження, тобто слідчий, призначаючи проведення обшуку, не завжди може визначити, яка саме річ, документ, де саме у приміщенні або в кого знаходиться.

Примусовий характер проведення цієї слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що проведення обшуку, тобто обстеження приміщень, ділянок місцевості, особи та інших об'єктів може бути здійснено і без наявності згоди особи, що обшукується. Під час проведення обшуку слідчий має право розкривати закриті приміщення і сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити, або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 6 ст. 236 КПК України. Здійснювати ці та інші дії примусового характеру під час проведення обшуку слідчий може лише за наявності в нього вмотивованої ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України, ч. 2 ст. 234 КПК України). У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, слідчий, прокурор можуть до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи для проведення обшуку, однак і у цих випадках прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно, після здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення обшуку (ч. 3 ст. 233 КПК України). Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК України).

Функції обшуку визначають його призначення і роль у системі слідчих (розшукових) дій. Як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, обшук має **пізнавальну функцію**, що передбачає одержання доказів. Обшук проводиться для виявлення і вилучення: а) знарядь злочину; б) предметів, що несуть на собі сліди злочину; в) предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом; г) документів, що вказують на важливі для кримінального провадження обставини; д) цінностей та майна підозрюваного для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна до моменту вирішення питання про арешт майна; е) предметів, вилучених законом з обігу або обмежених в обігу (незаконно зберігаються зброя й боєприпаси, наркотичні, отруйні, психотропні речовини та ін.); є) розшукуваних осіб і трупів.

Специфічною функцією обшуку є **пошукова функція**. Ця функція дає змогу обирати напрями пошуку, методи, засоби і прийоми проведення пошукових дій і виявляти матеріальні об'єкти, що мають значення для кримінального провадження. У процесі здійснення пошу-

кових дій можуть використовуватися різні науково-технічні засоби (освітлювальні прилади, столярні та слюсарні інструменти, металошукачі, щупи, магнітні шукачі, підйомники, трали, інтероскопи, хімічні реактиви для виявлення слідів крові та ін.).

Обшуку притаманна **прогностична функція**. Вона реалізується як при підготовці до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, так і в процесі здійснення пошукових дій. Прогностична функція полягає в передбаченні ситуацій обшуку, поведінки його учасників і можливостей приховування матеріальних об'єктів, що підлягають відшукуванню. Ця функція охоплює 3 основних напрями:

- 1) передбачення власних дій слідчим;
- 2) передбачення дій інших учасників процесу розслідування;
- 3) передбачення можливості управління здійснюваною діяльністю.

Під час обшуку досить часто здійснюється спілкування слідчого з особою, що обшукується. Тому відповідне місце в системі функцій обшуку відводиться **комунікативній функції**. Її суть полягає в інформаційно-психологічному спілкуванні між особою, що проводить обшук, і особою, що обшукується, для усунення протидії розслідуванню з боку цієї особи, стимулювання її до спілкування, встановлення з нею психологічного контакту для отримання відомостей про місцезнаходження об'єктів, що підлягають відшукуванню, їх походження та з'ясування, кому вони належать. Залежно від **характеру об'єкта обшуку** останній поділяють на такі види:

- обшук житла особи (будь-якого приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного чи тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові такого приміщення);
- обшук іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаражу, інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи);
- обшук особи (її тіла та одягу).

Крім того, обшуки можна класифікувати за видами залежно від:

1) **обсягу обстеження об'єктів обшуку:**

- основний, під час якого обстежуються всі складові об'єкту обшуку;
- додатковий, коли виникає необхідність провести обшук на місці, яке не досліджувалось під час первинного обстеження об'єкта обшуку;

2) **послідовності:**

- первинний;
- повторний, коли повністю наново обстежується об'єкт обшуку через його неякісний первинний обшук або з тактичних міркувань;

3) одночасності:

- одиночний;
- груповий, коли одночасно проводяться кілька обшуків в одному кримінальному провадженні з метою реалізації певного тактичного завдання (наприклад, при розслідуванні злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або злочинною організацією, кілька слідчих груп у один і той самий час на різних об'єктах обшуку за єдиним керівництвом та планом проводять обшуки для недопущення знищення злочинцями та іншими заінтересованими особами матеріальних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження);

4) кількості слідчих, що беруть участь у проведенні обшуку одного об'єкту:

- одним слідчим;
- групою слідчих, коли до обшуку залучаються кілька слідчих, які під керівництвом керівника слідчої групи, що розслідує кримінальне правопорушення, проводять обшук об'єкту, великого за площею, кількістю приміщень, з метою забезпечення його якнайшвидшого та повного обстеження;

5) характеру предметів пошуку. У кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми та незаконної міграції обшук може бути спрямований на виявлення:

- документів, які засвідчують особу людини, яка є жертвою торгівлі людьми; засвідчують особу людини, яка вчинила протиправні дії, спрямовані на торгівлю людьми, незаконну міграцію;
- грошових коштів, одержаних в результаті вчинення протиправних дій, спрямованих на торгівлю людьми, незаконну міграцію; які свідчать про здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктом господарювання, який використовується для приховування фактів торгівлі людьми, незаконної міграції;
- речей осіб, які є жертвами торгівлі людьми, які вчинили дії, спрямовані на незаконну міграцію та свідчать про перебування таких осіб у певному місці;
- осіб, які розшукуються як жертви вчинення торгівлі людьми, вчинили протиправні дії, спрямовані на вчинення торгівлі людьми, незаконної міграції;
- місць прихованого утримання осіб, які є жертвами торгівлі людьми;
- засобів насильницького утримання жертв торгівлі людьми (кайданки, мотузки, лікарські препарати тощо);
- транспортних засобів, що використовувалися під час вчинення протиправних дій, спрямованих на вчинення торгівлі людьми, незаконної міграції;
- мобільних терміналів зв'язку, планшетних комп'ютерів, комп'ютерів, цифрових носіїв інформації, які містять відомості, які мають значення для встановлення обставин події торгівлі людьми, незаконної міграції.

Підставою для ухвалення слідчим рішення про проведення обшуку є наявність достатніх даних, які дають йому змогу вважати, що у певному місці або у певної особи знаходиться певна річ, яка має значення для розслідування, або переховується особа, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Фактичними підставами для прийняття слідчим суддею рішення про проведення обшуку є наявність достатньої сукупності відомостей, отриманих в результаті проведення інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дії, оперативно-розшукових заходів, які дають йому підстави вважати, що у певному місці або у певної особи знаходиться певна річ або предмет, які мають значення для кримінального провадження, або розшукувана особа (ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 234 КПК України). Ці документи надаються слідчому судді слідчим разом із клопотанням, погодженим з прокурором, про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи. Власне клопотання повинно містити відомості, наведені у ч. 3 ст. 234 КПК України.

УВАГА!

Протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них повинні бути надані слідчому та позбавлені статусу таємних для посилання на них як на джерело доказів у кримінальному провадженні та надання слідчому судді разом із клопотанням щодо проведення обшуку.

У клопотанні до слідчого судді необхідно вказувати:

- індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із учиненим кримінальним правопорушенням (п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК). **Індивідуальними** є такі властивості, риси матеріального об'єкту або особи, які дозволяють виокремити їх з числа однорідних з ними (наприклад, наявність на речі серійного номеру, спеціальних позначок, пошкоджень, прізвища, ім'я, по батькові, дати та місця народження особи, яка розшукується). **Родовими** ознаками є властивості, риси, які притаманні групі однорідних матеріальних об'єктів (наприклад, у клопотанні як об'єкт пошуку вказуються не бухгалтерські документи підприємства «НАЗВА» за період з ... по ..., а найменування таких документів; якщо повних анкетних даних особи, яка розшукується, в розпорядженні слідчого немає, то наводяться частина відомих анкетних даних, особливі прикмети особи тощо). При цьому слід зазначати, яке саме значення для досудового розслідування мають ці речі або документи, тобто доказами щодо яких

саме обставин вчиненого кримінального правопорушення можуть бути дані, які в них містяться. Якщо матеріальні об'єкти, які планується одержати проведенням обшуку, є знаряддями кримінального правопорушення, предметами, документами, вилученими з обігу, то це має бути обов'язково вказано у клопотанні. Якщо таких відомостей не наводити, то виникають підстави для відмови слідчим суддею у задоволенні клопотання щодо проведення обшуку (пункти 2, 3 ч. 5 ст. 234 КПК України);

- обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, органом досудового розслідування неможливо отримати у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України або за допомогою інших слідчих дій, передбачених КПК України, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених КПК України. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу (п. 8 ч. 3 ст. 234 КПК України). Таке обґрунтування може полягати у наведенні у клопотанні даних про те, що особа, у житлі чи іншому володінні якої необхідно провести обшук, є причетною до вчинення конкретного кримінального правопорушення шляхом здійснення певних дій, які забезпечили його готування, вчинення чи приховування, або вона набула процесуального статусу підозрюваного, щодо неї не застосоване затримання, тому з метою уникнення кримінальної відповідальності вона може знищити чи приховати речові докази, або є дані, які вказують на заінтересованість особи, у якої необхідно провести обшук, у неприязненні до кримінальної відповідальності підозрюваного, наприклад, через родинні зв'язки, дружні стосунки, або є дані про те, що особа, яка розшукується, може знаходитися у певному житлі чи іншому володінні особи і з метою унеможливлення її затримання співробітниками Національної поліції не виходить з цього приміщення у публічно доступні місця, тощо. Такі дані мають носити конкретний характер і містити посилання на процесуальний чи інший документ (абз. 2 ч. 3 ст. 234 КПК України).

Слідчий повинен завжди здійснювати критичний аналіз складеного ним клопотання щодо проведення обшуку в контексті вимог ч. 5 ст. 234 КПК України, щоб уникнути відмови прокурора, слідчого судді у задоволенні такого клопотання. Звертаємо увагу на п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України, який зобов'язує слідчого суддю з'ясувати те, чи є обшук найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанню в особисте і сімейне життя особи. Тому у клопотанні по завершенні обґрунтування необхідності проведення обшуку має міститися висновок про те, що виходячи з обставин, які склалися у кримінальному провадженні, обшук у житлі чи іншому володінні особи є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, або він є найбільш доціль-

ним та ефективним способом встановлення місцезнаходження розшукуваної особи, заходом, пропорційним втручанню в особисте і сімейне життя особи. Щодо пропорційності втручання в особисте і сімейне життя особи, у якій будуть проводити обшук, цей критерій прийняття рішення слідчим суддею щодо проведення обшуку впливає з практики Європейського суду з прав людини в контексті тлумачення змісту ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та означає наявність легітимної мети, тобто втручання здійснюється згідно із законом, і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (див., наприклад, рішення у справах «Німіц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р., «Роумен та Шміт проти Люксембургу» від 25 лютого 2003 р., «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р., «Пантелеєнко проти України» від 29 червня 2006 р., «Ратушна проти України» від 2 березня 2011 р.), тобто відшукання речових доказів забезпечує встановлення особи злочинця та притягнення його до кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 6 ст. 234 КПК України у разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо у клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею. Тобто проведенням процесуальних дій (хоча б однієї) з нового джерела мають бути одержані нові фактичні дані, які виступають підставою для проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Складним у організації та проведенні є обшук, яким охоплюється кілька окремих будівель з ділянками місцевості, великі за розмірами ділянки місцевості, будівля, що містить багато окремих приміщень, що розташовані на одному або кількох поверхах, тощо. При підготовці до обшуків у офісних центрах чи адміністративних будівлях підприємств, установ, організацій треба заздалегідь точно з'ясувати, як позначаються ті приміщення (офіси, кабінети), у яких необхідно провести обшук, щоб правильно їх вказати у клопотанні щодо проведення обшуку. Для успішного проведення обшуків подібних об'єктів слідчий повинен спланувати заходи із забезпечення доступу до них у випадках перешкоджання цьому з боку заінтересованих осіб та встановлення контролю над місцем проведення обшуку та діями осіб, що там знаходяться, зокрема шляхом залучення відповідних підрозділів поліції особливого призначення, визначити послідовність проведення пошукових дій від місць найбільш ймовірного знаходження предметів обшуку до найменш ймовірних, способи та засоби пакування вилучених предметів, їх транспортування з місця проведення обшуку та подальшого зберігання. Якщо через великий обсяг роботи на об'єктах обшуку його проведення може зайняти тривалий час, слідчий може ініціювати створення слідчої групи, в якій виділити кілька пошукових груп з числа слідчих, оперативних працівників, відповідних спеціалістів та понятих, місця проведення пошукових дій, які повинні бути чітко визначені у плані проведення обшуку або на його схемі.

При підготовці до обшуку одним із ключових елементів є визначення кола учасників обшуку. Обшук проводить слідчий або уповноважена особа оперативного підрозділу, якій прокурором, слідчим доручено проведення обшуку (ст. 41 КПК України). **Обов'язкові учасники** обшуку передбачені ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України:

- 1) обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування цієї слідчої (розшукової) дії. Кількість понятих, присутніх під час обшуку, може бути більшою, виходячи із тактичних завдань обшуку та особливостей об'єкту обшуку (наприклад, при проведенні обшуку в квартирі багатоповерхового будинку з метою фіксації факту можливого викидання з вікна квартири предметів, що мають значення для кримінального провадження, можуть додатково запрошуватися двоє чи більше понятих, які будуть знаходитися під вікнами цієї квартири, або коли обшук проводиться групою слідчих, між якими об'єкт обшуку розподіляється по частинах, кількість понятих визначається кількістю пошукових груп). Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Бажано, щоб поняті були підібрані ще до виїзду на місце проведення обшуку;
- 2) обшук провадиться в присутності осіб, чії права і законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Слідчий повинен вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку цих осіб (ч. 1 ст. 236 КПК України). Однак тут слід мати на увазі кілька моментів: по-перше, якщо на момент внесення клопотання та постановлення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук слідчому відомо обставини, за яких присутність особи чи осіб, чії права і законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час обшуку (підозрюваний оголошений у розшук, затримана особа знаходиться під вартою, особа зникла, знаходиться на стаціонарному лікуванні, у відрядженні, проживає за кордоном тощо), про це слід зазначити в клопотанні слідчого до слідчого судді, а слідчий суддя має це відобразити у своїй ухвалі; по-друге, обшук у більшості випадків належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, мета якого не може бути досягнута без чинника раптовості. У зв'язку з цим завчасний виклик володільця або іншої особи, у користуванні або розпорядженні якої знаходиться житло чи інше володіння особи (наприклад, представника підприємства, установи, організації, що займає приміщення, де буде проводитися обшук), є недоцільним. Такий виклик може бути здійснений за допомогою телефону чи у інший спосіб, передбачений ч. 1 ст. 135 КПК України, безпосередньо перед початком обшуку. Законодавець, як впливає з положень ч. 4 ст. 236 КПК України, допускає проведення обшуку і за відсутності осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводиться обшук. Останнє є можливим, наприклад, у ситуаціях переховування особи від органів досудового розслідування;

- 3) відповідно до нормативних приписів ч. 10 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису. Виходячи з того, що слідчий не може одночасно здійснювати обшук, керувати діями інших учасників обшуку, складати протокол і здійснювати аудіо-, відеозапис його ходу та результатів, до числа обов'язкових учасників входить особа, яка буде здійснювати аудіо-, відеозапис обшуку.

Необов'язкові учасники залучаються з метою кращого проведення обшуку, для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, технічної та іншої допомоги при проведенні обшуку.

УВАГА!

Відповідно до положень ч. 1 ст. 236 КПК України незалежно від стадії цієї слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України. Для належної реалізації права на правову допомогу особи, у якій здійснюється обшук, слідчий не повинен перешкоджати такій особі у виклику захисника, адвоката чи представника (абз. 3 ч. 3 ст. 234 КПК України). При цьому особі, у якій проводиться обшук, треба роз'яснювати можливість запросити захисника, адвоката чи представника, а рішення щодо їх виклику може бути проголошено такою особою в будь-який момент проведення обшуку. Слід мати на увазі, що ст. 236 КПК України не містить чіткої вказівки на те, що виклик захисника, адвоката чи представника перешкоджає подальшому проведенню обшуку житла чи іншого володіння особи. Така однозначна вказівка міститься тільки щодо обшуку особи під час його проведення (абз. 2 ч. 5 ст. 236 КПК України). Однак вже склалася практика очікування приїзду захисника, адвоката, представника для проведення обшуку за його участю. Можливість участі захисника, адвоката під час обшуку, яка передбачена у ст. 234 КПК України, спрямована на забезпечення підозрюваному права на захист, іншим особам – на надання їм правової допомоги, тому проведення обшуку без участі захисника, адвоката, представника, незважаючи на те, що особа заявила про запрошення захисника (адвоката, представника), розцінюється як порушення прав цієї особи, і результати обшуку можуть бути визнані через це недопустимими доказами.

Відповідно до абз. 2 ч. 5 ст. 236 КПК України обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, пред-

ставника для участі у проведенні обшуку особи під час обшуку житла чи іншого володіння особи протягом 3 годин не перешкоджає проведенню обшуку. Виходячи з цього, щоб не затягувати проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, рекомендується на самому початку обшуку вирішувати питання про те, чи здійснювати обшуки осіб, які знаходяться в житлі чи іншому володінні особи. Якщо такі обшуки вирішено проводити, й особа запросила адвоката чи представника, то обшук житла чи іншого володіння особи продовжується, а обшук власне особи відкладається на 3 години або до прибуття адвоката, представника до завершення тригодинного терміну. Для запобігання в подальшому звинувачень на адресу слідчого щодо порушення права особи на захист чи правову допомогу адвоката, представника через нероз'яснення права на таку допомогу особі, ненадання можливості викликати захисника, адвоката чи представника, недотримання тригодинного проміжку часу для прибуття адвоката чи представника, а також факт неявки захисника, адвоката, представника, проведення обшуку особи по завершенні тригодинного проміжку часу з моменту виклику адвоката, представника – всі ці дії та їх результати повинні бути зафіксовані в протоколі. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації незалежно від його результату у відповідному протоколі.

Захисник, адвокат чи представник повинні бути самі заінтересовані якнайшвидше прибути на місце обшуку. Не завжди у адвоката, який прибуде на проведення обшуку, може бути заздалегідь укладена угода з особою про надання правової допомоги як захисником чи адвокатом. Тому не слід перешкоджати доступу адвоката чи захисника на місце проведення обшуку та складанню ним і підписанню з особою, у якій проводиться обшук, відповідної угоди на місці проведення обшуку, щоб надати слідчому на підтвердження своїх повноважень комплект документів, передбачених ст. 50 КПК України. Захисник має право застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь.

УВАГА!

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала) (п. 11 ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 46 КПК України). Тобто при проведенні обшуків у клопотанні слідчого така ситуація має бути описана, а в ухвалі слідчого судді має вказуватися заборона на застосування стороною захисту технічних засобів при проведенні обшуку.

Коло учасників обшуку визначається слідчим залежно від умов обшуку, особливостей об'єкта обшуку, складності проведення пошукових дій:

- 1) спеціалісти залучаються для участі в обшуку в тих випадках, коли необхідно застосування спеціальних знань (ч. 1 ст. 236 КПК України). Допомога спеціаліста при проведенні обшуку може бути виражена в таких формах: консультації з питань техніки безпеки, застосування засобів криміналістичної техніки, виявлення тих або інших матеріальних об'єктів, їх упакування, надання порад зі специфіки перевірки різних місць при проведенні пошукових дій, виконання доручень, що потребують спеціальних навичок (слюсар, верхолаз, водолаз, будівельник та ін.), визначення предметів та документів, що підлягають вилученню (інженер-технолог, бухгалтер тощо), використання спеціальних пошукових приладів тощо;
- 2) потерпілий, підозрюваний, свідки, перекладачі, інші учасники кримінального провадження можуть запрошуватися для визначення на місці обшуку місцезнаходження предметів, яких шукають, та самих цих об'єктів;
- 3) оперативні співробітники або співробітники спеціальних підрозділів поліції тощо залучаються, коли обшук проводиться в формі спеціальної операції, для охорони місця проведення обшуку та подолання опору проведенню обшуку з боку осіб, у яких буде проводитися обшук, та інших заінтересованих осіб, а також для забезпечення безпеки його учасників та безпечного перевезення вилучених цінностей, майна, розшукуваної особи, яка затримана в результаті проведення обшуку.

Слідчий повинен визначити перелік технічних засобів, необхідність застосування яких може виникнути під час проведення обшуку (засоби криміналістичної техніки, зв'язку, пошукові та транспортні засоби, засоби упакування об'єктів, що їх планується вилучити), а у необхідних випадках – перевірити їх робочий стан та комплектність.

Проведення обшуку починається з моменту збору учасників обшуку в кабінеті слідчого або у іншому попередньо визначеному ним місці, де слідчий проводить з ними інструктаж, розподіляє обов'язки між членами групи, вирішує питання про залучення понятих для проведення обшуку. Роз'яснення процесуальних прав та обов'язків учасникам обшуку з міркувань забезпечення раптовості його проведення доцільно проводити до прибуття до об'єкту обшуку, щоб не витратити час на це та завчасно не розкрити факт свого прибуття для проведення обшуку особам, у яких він буде проводитися. Відповідно, аудіо-, відеозапис обшуку починається з цього моменту. Після таких дій аудіо-, відеозапис для економії місця на технічному носії (відеокасеті, карті пам'яті) та заряду акумулятора тимчасово, до прибуття до місця проведення обшуку, припиняється, про що має бути зазначено слідчим під відеозапис.

Безпосередньо обшук починається з моменту отримання доступу слідчої групи до об'єкту обшуку. Перед цим відеозапис поновлюється. Слідчий, здійснивши виклик особи, за участю якої буде проводитися обшук (володілець житла чи іншого володіння особи або інша особа, яка

може представляти інтереси володільця), при її прибутті представляється, показує своє службове посвідчення, жетон, пред'являє їй ухвалу слідчого судді про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи та надає її копію. Якщо особа, що знаходиться всередині об'єкту обшуку, відмовляється відчинити двері та надати безперешкодний доступ слідчому та іншим учасникам обшуку на об'єкт обшуку, то слідчий на підставі ч. 6 ст. 236 КПК України має право прийняти рішення про примусове відкриття дверей, воріт, вікон тощо. При цьому слід мати на увазі, що слідчий повинен уникати необґрунтованих необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших предметів. Такі саме дії вчиняються у випадках, коли викликана слідчим для проведення обшуку особа відмовилась прибувати на місце обшуку, або вона не може бути присутньою через те, що вона переховується від органів досудового розслідування, тощо.

Після проникнення на об'єкт обшуку слідчий пред'являє особі, у якій буде проводитися обшук, ухвалу слідчого судді та доручає співробітникам оперативного підрозділу швидко оглянути об'єкт обшуку або здійснює це самостійно для того, щоб з'ясувати, хто знаходиться на об'єкті, та запобігти можливості кому-небудь зникнути або що-небудь сховати або знищити. Якщо під час такої перевірки виявляються предмети або документи, що горять, то слідчий здійснює заходи щоб загасити вогонь та в подальшому їх оглядає, з'ясовує, що це за предмети та документи, хто їх підпалив, та за необхідності їх вилучає. Перед здійсненням пошукових дій під час обшуку слідчий роз'яснює всім учасникам та присутнім особам порядок проведення обшуку, їх права та обов'язки. Слідчий має право відповідно до ч. 3 ст. 236 КПК України заборонити будь-якій особі залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (заборонити, наприклад, виходити з приміщення без дозволу слідчого, телефонувати та відповідати на телефонні дзвінки, розмовляти, показувати один одному жести тощо), у зв'язку з чим він повинен роз'яснити, що невиконання цих вимог може тягти залежно від характеру дій особи адміністративну або кримінальну відповідальність.

На початку обшуку слідчий роз'яснює особі, у якій проводиться обшук, необхідність добровільної видачі матеріальних об'єктів, що вказані в ухвалі слідчого судді. Якщо така видача не відбулася, починається обслідування місця обшуку. Слід мати на увазі, що у випадках коли особа видала частину матеріальних об'єктів, що підлягають відшуканню, слідчий, залежно від поведінки особи, виданих об'єктів тощо, може прийняти рішення про обстеження об'єкту обшуку, керуючись тим, що особа, у якій проводиться обшук, таким чином намагається приховати більш вагомні докази причетності її або інших осіб до кримінального правопорушення.

Попереднє ознайомлення з місцем обшуку потрібно для визначення його меж, виявлення місць, що вимагають особливої уваги й спеціальних знань, а також вибору найбільш доцільних та ефективних тактичних прийомів та технічних засобів проведення обшуку.

Всі ділянки об'єкту обшуку та предмети, що перебувають на ньому, методично та детально обстежуються. Не завершивши детального обстеження однієї ділянки об'єкту обшуку, не можна переходити до іншого. Вирішальну роль тут відіграє точне виконання обов'язків кожним учасником слідчої групи, вірний вибір засобів, що забезпечують досягнення мети

обшуку. Слід мати на увазі, що для забезпечення достовірності факту виявлення певних матеріальних об'єктів під час обшуку поняті повинні бути присутніми при всіх без винятку пошукових діях слідчого та інших учасників групи, що проводять обшук. У будь-якому разі жодні пошукові дії не повинні бути здійснені без присутності понятих та фіксування цього засобами аудіо-, відеозапису.

Коли слідчий визначить, що всі необхідні пошукові дії були проведені, здійснюється процесуальне оформлення результатів обшуку. Відповідно до ст.ст. 104–107 КПК України складаються протокол, плани, схеми, упаковуються технічні носії аудіо-, відеозапису тощо. Визначається, які з виявлених предметів, документів, цінностей підлягають вилученню. Учасники обшуку ознайомлюються з протоколом та додатками до нього. Протокол виготовляється у двох примірниках, які підписують всі учасники цієї слідчої (розшукової) дії. Перед підписанням протоколу до нього вносяться їх зауваження та доповнення, які стосуються ходу та результатів обшуку. Якщо особа, яка брала участь у обшуку, відмовляється підписувати протокол, то про це разом із поясненнями причин такої відмови зазначається в протоколі обшуку. Підписи понятих засвідчують цей факт. Другий примірник протоколу обшуку вручається особі, у якій проводився обшук, а в разі її відсутності – іншій присутній особі. При проведенні обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається представникові підприємства, установи, організації.

Якщо особа, яка є власником або користується житлом чи іншим володінням особи (транспортним засобом, земельною ділянкою, гаражем, іншою будівлею чи приміщенням побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення), була відсутня, або під час обшуку не була присутня інша особа, що могла бути її представником (наприклад, повнолітній член родини), копія ухвали слідчого судді повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи (ч. 4 ст. 236 КПК України). Хоча закон прямо не вимагає в таких ситуаціях залишати копію протоколу обшуку, однак доцільним є залишення її разом із копією ухвали слідчого судді. По завершенні такого обшуку слідчий відповідно до ч. 4 ст. 236 КПК України зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (зачинити двері на замок та опечатати; якщо замок був пошкоджений, то опечатати двері та залишити охорону перед дверима до заміни замка, яка проводиться в присутності слідчого, після чого двері зачиняються та знов опечатуються).

Під час обшуків у багатоповерхівках або будинках, де є вікна, які не потрапляють в поле зору слідчого та інших учасників обшуку, які стоять біля входу до житла чи іншого володіння особи, з метою фіксування факту можливого викидання особою з вікна речей, документів бажано залишати на вулиці додаткових понятих разом зі слідчим, який за рішенням керівника органу досудового розслідування був включений до складу слідчої групи у кримінальному провадженні, або співробітником оперативного підрозділу, який залучений до проведення обшуку. Необхідність у таких особах визначається слідчим, який буде проводити обшук, з

урахуванням особливостей місця проведення обшуку та можливих дій особи, у житлі чи іншому володінні якої буде проведена ця слідча (розшукова) дія.

Якщо обшук проводять кілька пошукових груп, то у кожної з них мають бути поняті та здійснюватися аудіо-, відеозапис їх дій. Протокол обшуку складає слідчий, який проводить обшук на підставі нотатків, які готують старші пошукових груп, якими мають бути тільки слідчі, члени слідчої групи у кримінальному провадженні. Так само упакуванням вилучених речей та документів займається слідчий, який проводить обшук.

Відповідно до нормативних приписів ч. 10 ст. 236 та абз. 2 ч. 1 ст. 107 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису. Буквальне розуміння цього нормативного припису може мати наслідком те, що при проведенні обшуку у невідкладних випадках, тобто коли не має ухвали слідчого судді, слідчі можуть не здійснювати повну аудіо-, відеофіксацію обшуку. Однак з метою виключення можливості постановки під сумнів законності таких дій слідчого останньому необхідно здійснювати повну аудіо-, відеофіксацію обшуків, які проводяться й у невідкладних випадках. Відповідно до ч. 6 ст. 107 КПК України незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих унаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Відповідно, у випадках, коли під час обшуку відеокамера виходить з ладу, необхідно припинити проведення обшуку, знайти нову відеокамеру та продовжити відеозапис. Цей факт, а також застосування іншої відеокамери замість тієї, що вийшла із ладу, має бути обов'язково зазначено у протоколі обшуку, а також зафіксовано на відео. Застосування мобільного телефону слідчого з вбудованою відеокамерою є небажаним через те, що треба буде долучити до протоколу обшуку карту пам'яті з оригіналом запису, на якій можуть бути персональні дані слідчого. Якщо таке сталося, карта пам'яті повинна бути перед таким записом відформатована. Але якщо в телефоні є тільки вбудована пам'ять, то використання його для відеозапису обшуку в такій ситуації є неможливим через те, що як додаток до протоколу обшуку треба буде долучати власне телефон як технічний носій аудіо-, відеозапису.

Аудіо-, відеозапис обшуку повинен починатися зі слів слідчого щодо дати та точного часу. Особа, яка здійснює аудіо-, відеозапис, повинна повторити за слідчим дату та час по відеокамері для контролю слідчим співпадіння часу відеокамери з реальними датою та часом проведення обшуку. Така дата та час повинні бути у відеокамері до початку відеозапису виставлені та перевірені на предмет відповідності реальному часу. Після цього слідчий називає місто, де проводиться слідча дія, свою посаду, спеціальне звання, у якому кримінальному провадженні (його номер в ЄРДР) згідно з ухвалою слідчого судді (її реквізити) розпочато проведення обшуку. Наприклад: «18 березня 2019 року, час 10 годин 50 хвилин (особа, яка здійснює відеозапис,

говорить після цього: «Дата та час по відеокамері 18 березня 2019 року, час 10 годин 50 хвилин»). Місто Львів. Я, слідчий слідчого відділу Галицького районного відділу поліції ГУНП у Львівській області, старший лейтенант поліції Забужко Ярослав Михайлович, на підставі ухвали слідчого судді ...».

По суті, вголос повторюється вся вступна частина протоколу обшуку. Фіксуванню підлягають всі дії, які здійснюються під час обшуку, в тому числі особисті дані та роз'яснення процесуальних прав учасникам (свої дані ці особи мають називати особисто – за них слідчий робити цього не може), називаються фірма, яка виготовила відеокамеру, її модель, технічні параметри та найменування фірми, яка виготовила відеокасету чи карту пам'яті, на яку відбудеться фіксування обшуку, тощо.

Якщо обшук здійснюється у формі спеціальної операції, то необхідно, щоб група захоплення у своєму складі мала особу, яка буде фіксувати на відеокамеру дії співробітників спеціального або оперативного підрозділу, які будуть встановлювати контроль над місцем проведення обшуку, щоб виключити обґрунтовані заяви особи, в якій проводять обшук, чи осіб, які знаходяться з нею у приміщенні, про те, що співробітники Національної поліції підкинули певні речі, документи тощо до того моменту, як у приміщення після встановлення над ним контролю зайшли члени слідчої групи разом з понятими. Щодо застосування такої відеокамери та технічних носіїв аудіо-, відеозапису також зазначаються всі дані. Такі носії обов'язково долучаються до протоколу обшуку як додатки.

При підготовці до обшуку треба враховувати орієнтовний час проведення обшуку, характеристики місця проведення обшуку, скільки часу від наявної в комплекті відеокамери акумуляторної батареї може пропрацювати відеокамера, а також погодні умови (температуру), які можуть вплинути на тривалість роботи відеокамери від акумулятора. За необхідності треба брати додаткові акумулятори, карти пам'яті (відеокасети), зарядні пристрої, освітлювальне обладнання для забезпечення відеофіксації обшуку. Слідчому треба пам'ятати, що ч. 10 ст. 236 КПК України покликана забезпечити обов'язкову повну аудіо-, відеофіксацію обшуку з метою виключення зловживань з боку правоохоронних органів. Тому слід відповідально ставитися до підготовки технічних засобів аудіо-, відеозапису.

Під час обшуку може виникнути необхідність замінити акумулятор, карту пам'яті (відеокасету). В такій ситуації особа, яка здійснює відеозапис, повинна сповістити слідчого про відповідну необхідність, і слідчий повинен сказати: «У зв'язку з необхідністю замінити карту пам'яті (відеокасету, акумулятор) обшук та аудіо-, відеозапис обшуку призупиняється. Час 12 годин 45 хвилин». Особа, яка здійснює відеозапис, говорить час по відеокамері. І після того виключає відеокамеру. Після заміни карти пам'яті (відеокасети, акумулятора) включається відеокамера і слідчий говорить: «Час 12 годин 50 хвилин. Обшук та його аудіо-, відеозапис продовжуються, у відеокамеру встановлена нова карта пам'яті Kingston ємністю 32 гігабайт, серійний номер (відеокасети, акумулятора)...». А особа, яка здійснює відеозапис, говорить час по відеокамері, й відеозапис продовжується далі.

Слід пам'ятати, що аудіо-, відеозапис фіксує всі помилки слідчого, тому слід відповідально ставитися до підготовки до обшуку. Рекомендується заздалегідь готувати, як мінімум, нотатки тих слів та дій, які має сказати та здійснити слідчий відповідно до вимог КПК України. А найкращим варіантом є складання плану-сценарію проведення обшуку.

Якщо обшук проводиться кількома пошуковими групами одночасно в одному місці, кожна пошукова група має мати відеокамеру, відомості про яку та технічні носії інформації, які в ній використовуються, вносяться у протокол. При цьому під час таких обшуків є основна відеокамера, на яку слідчий, який проводить обшук, фіксує хід, порядок та результати проведення всього обшуку, і додаткові відеокамери – камери пошукових груп. Вони включаються та виключаються по завершенні обшуку тієї частини житла чи іншого володіння особи, які їм були визначені слідчим, який проводить обшук. Момент включення та виключення відеокамер пошукових груп має бути обов'язково зафіксований на основну відеокамеру.

По завершенні обшуку аудіо-, відеозапис повинен бути переглянутий учасниками обшуку. Перед цим слідчий говорить: «Пошукові дії під час обшуку завершені. Відеозапис припиняється для його перегляду учасниками слідчої дії, складання та підписання протоколу. Час 14 годин 05 хвилин». Особа, яка здійснює відеозапис, повторює: «Час по відеокамері 14 годин 05 хвилин». Відеозапис переглядається учасниками обшуку, про що вказується у протоколі. Наводяться дані щодо тривалості відеозапису на кожному носії даних (карті пам'яті, відеокасеті), в який спосіб вони упаковані, засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні таких додатків, як це вимагають нормативні приписи ч. 3 ст. 105 КПК України. Зазначається, чи були висловлені зауваження щодо відеозапису учасниками обшуку.

Слід пам'ятати, що відповідно до ч. 3 ст. 107 КПК України у матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації щодо зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо. Порядок виготовлення таких резервних копій не унормований. Здійснити це можна шляхом проведення огляду аудіо-, відеозапису, який є документом за правилами ст. 237 КПК України. Для такого огляду слідчий запрошує понятих, які мають засвідчити цілісність упаковки носіїв аудіо-, відеозапису та відповідність підписів на пояснювальній записці підписам у протоколі обшуку, що обов'язково вказується у протоколі огляду. У протоколі вказуються дані щодо кількості та характеристики виявлених в упаковці технічних носіїв, за допомогою яких технічних пристроїв переглянутий відеозапис, його тривалість на кожному носіїві та стисло – що саме на носіях зафіксоване. При цьому понятим надаються дані з протоколу обшуку щодо здійснення відеозапису. Зазначається, за допомогою якого технічного та програмного засобу та на який носій виготовлена копія з оригінального аудіо-, відеозапису, технічні параметри такого носія. По завершенні цих дій технічні носії оригінального аудіо-, відеозапису упаковується знову, всередину нової упаковки вкладається пояснювальна записка з попередньої упаковки. Резервні копії аудіо-та відеозапису залишаються у слідчого.

9.2 СИТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ ОБШУКУ (ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ; СЛУЖБОВИХ І ВИРОБНИЧИХ ПРИМІЩЕНЬ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ; МІСЦЕВОСТІ; ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ; ОСОБИ)

Обшук у приміщенні передбачає примусове обстеження всіх приміщень, що є у володінні фізичних або юридичних осіб, якщо там можуть знаходитися об'єкти пошуку. Приміщення, в яких проводиться обшук, можуть бути поділені на: 1) приміщення, при обстеженні яких є конструктивно-змістовні особливості (квартири, будинки, котеджі, дачі, сараї, гаражі та ін.); 2) приміщення, при обстеженні яких є процедурні особливості (приміщення дипломатичних представництв, інші приміщення, для яких передбачено особливий процесуальний порядок проведення обшуку). Розпочинати обшук рекомендується з найбільш «складних» ділянок помешкання, проводити пошуки спочатку в нежилых, а потім у жилих приміщеннях, здійснювати обшук у напрямку від входу до приміщення.

Також рекомендується розпочинати обстеження приміщень з місць загального користування (кухня, туалет, коридор). Обстеження нежитлових приміщень відрізняється специфікою. Пошукові дії в службових приміщеннях слід розпочинати з робочого місця особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Насамперед оглядаються й обстежуються робочий стіл, сейфи і шафи. У певних випадках злочинці використовують конструктивні елементи будинку і влаштовують схованки під підлогою, у стінах, під підвіконними дошками, у вентиляційній шахті.

У разі пошуку дрібних об'єктів або документів варто звертати увагу на книжки, альбоми, часописи тощо. Складним у організації та проведенні є обшук, яким охоплюються кілька окремих будівель з ділянками місцевості, великі за розмірами ділянки місцевості, будівля, що містить багато окремих приміщень, що розташовані на одному або кількох поверхах, тощо. При підготовці до обшуків у офісних центрах чи у адміністративних будівлях підприємств, установ, організацій треба заздалегідь точно з'ясувати, як позначаються ті приміщення (офіси, кабінети), у яких необхідно провести обшук, щоб правильно їх вказати у клопотанні щодо проведення обшуку. Для успішного проведення обшуків подібних об'єктів слідчий повинен спланувати заходи із забезпечення доступу до них у випадках перешкоджання цьому з боку заінтересованих осіб та встановлення контролю над місцем проведення обшуку та діями осіб, що там знаходяться, зокрема шляхом залучення відповідних підрозділів поліції особливого призначення, визначити послідовність проведення пошукових дій від місць найбільш ймовірного знаходження предметів обшуку до найменш ймовірних, способи та

засоби пакування вилучених предметів, їх транспортування з місця проведення обшуку та подальшого зберігання. Якщо через великий обсяг роботи на об'єктах обшуку його проведення може зайняти тривалий час, слідчий може ініціювати створення слідчої групи, в якій виділити кілька пошукових груп з числа слідчих, оперативних працівників, відповідних спеціалістів та понятих, місця проведення пошукових дій якими повинні бути чітко визначені у плані проведення обшуку або на його схемі.

Обшук на відкритій місцевості – це примусове обстеження ділянок місцевості, які належать або знаходяться у користуванні підозрюваних чи інших осіб, із метою виявлення предметів, що закопані у землю або приховані іншим способом. Обшук місцевості проводиться за такими самими правилами, що і обшук приміщень. Однак особливості такого обшуку зумовлюються значними площами території, що створює певні складнощі в його проведенні. В цьому разі територію, що підлягає обшуку, необхідно спершу оточити, забезпечити її охорону, а потім обшукувати. Перед початком обшуку місцевість поділяють на ділянки довжиною не більше 50 м, орієнтирами яких можуть бути дерева, кущі, що дає змогу керівнику пошукової групи спостерігати за діями учасників обшуку. Ділянки обшукуваної місцевості рекомендується оглядати по черзі, якщо кількість членів пошукової групи невелика.

При обшуку транспортного засобу найбільш трудомістким є процес обстеження салону. Його доцільно починати із зовнішнього огляду передніх дверей, звертаючи увагу на стан панелей, ручок, перемикачів і кріплень окремих елементів. Обстежуються також полички і поглиблення на дверцятах, де можуть бути об'єкти, що шукаються, їх упаковка, сліди зберігання, інструменти. Потім оглядається крісло водія, простір перед і під ним. За необхідності положення спинки крісла змінюється, і воно розбирається. Уважно оглядаються пороги, підлогові килимки піднімаються для дослідження простору під ними. Далі досліджуються педалі і пази, за якими вони пересуваються, приладова панель, рульові колонка і колесо, важіль перемикачів передач, полиці, скриньки, простір між передніми сидіннями. У складних ситуаціях, коли пошуки не мають результатів, можливе зняття крісел, вилучення їх з салону з подальшим обстеженням. Для пошуку осіб, яких сховали у транспортному засобі, можуть залучатися службово-розшукові собаки. Обстеження фургона проводиться з використанням рекомендацій з обшуку салону легкового автомобіля.

За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні особи, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Перед початком примусового обстеження слідчий пропонує добровільно видати розшукувані речі чи документи, а у разі відмови слідчий особисто чи за його дорученням оперативний працівник перевіряє вміст кишень та одягу особи, після чого проводиться обшук тіла особи. Обшук особи здійснюється особами тієї самої статі – ця вимога стосується і понятих, – у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката,

представника для участі у проведенні обшуку особи протягом 3 годин не перешкоджає проведенню обшуку. Обшук особи рекомендується проводити у певній послідовності – зверху донизу. Спочатку досліджується головний убір, потім одяг (пальто, сукня, піджак, штани, спідниця тощо), взуття, а потім натільна білизна. Ці речі за необхідності знімають з особи у наведеній послідовності та досліджують. Особливу увагу необхідно приділяти дослідженню кишень, швів, підкладки пальта, піджака, спідниці, каблуків взуття. Потім досліджується тіло людини. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Мета та завдання обшуку.
2. Назвіть різновиди обшуків.
3. Розкрийте процесуальний порядок отримання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.
4. Наведіть фактичні та юридичні підстави проведення обшуку.
5. Назвіть обов'язкових та другорядних учасників обшуку, їх процесуальні права та обов'язки.
6. Об'єкти пошуку під час проведення обшуків у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, незаконний перетин державного кордону.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Баганець О.В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою // Вісник кримінального судочинства. – № 3. – 2016, с. 133-139.
2. Баришніков А.Г. Обшук особи за новим КПК України: теоретичні та практичні проблеми / А. Г. Баришніков // Вісник НААУ. – 2015. – № 7–8. – С. 35–43.
3. Капліна О. В. Проблеми нормативного регулювання та практики проведення обшуку під час кримінального провадження // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kovckp.pdf>, с. 2.
4. Комарова М. В. Обшук особи у кримінальному провадженні: сучасні реалії, європейський досвід // Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». – 2017. – Запоріжжя, вип. № 4. – 183 с., с. 158-159. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/4_2017/43.pdf
5. Комарницька О. Б. Окремі питання здійснення обшуку житла стороною обвинувачення. // Часопис цивільного і кримінального судочинства № 4(31). – 2016. – с. 118-129.
6. Кримінальний процес: підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. – Львів: ЛьвДУВС, 2019. – Ч. 1. – 532 с.
7. Кулик І. Я. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків при розслідуванні злочинів, учинених транснаціональними угрупованнями / І. Я. Кулик // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 322–328.